

વર્ષ : 12 • અંક : 2
માર્ચ-એપ્રિલ 2022
સુણું અંક : 68

કર ભલા હોગા ભલા
- છગનભા.

માત્ર સંસ્થાનીય
પ્રસાર માટે

સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય-વૃત્ત

કડી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય, ગાંધીનગરનું વૃત્તાપત્ર

સંપાદક : મહિભાઈ પ્રજાપતિ

સર્વ વિદ્યાલયના પ્રતિભાપુરુષ
ડૉ. વિખંબાઈ અં. પટેલ
ગુજરાત ગણિત મંડળના પ્રમુખ

એસ. એસ. પટેલ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન અને આર. એચ. પટેલ હિન્હિલશ મિલિયમ બી.એડ. કોલેજ દ્વારા આયોજિત વાર્ષિક શુભેચ્છા સમારોહ પ્રસંગે વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રેસિડેન્ટ શ્રી વલ્લભભાઈ એમ. પટેલ પારિતોષિક અર્પણ કરી રહ્યા છે અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓનાં દર્શયો.

એસ. એસ. પટેલ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશનમાં આયોજિત વિજ્ઞાન પુસ્તકોની સમીક્ષા અને વિજ્ઞાનચાર્ટ પ્રવૃત્તિનું દર્શય.

કૃ. સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય, ગાંધીનગર દ્વારા શ્રી રામયંક મિશન સેન્ટર ફોર મેડિટેશન, અડાવજમા આયોજિત સર્વ નેતૃત્વ તાલીમ શિબિરના શિબિરાર્થીઓ....

कर भला होगा भला

- છગનભા

સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય-વૃત્તા

કડી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય, ગાંધીનગરનું વૃત્તપત્ર
વર્ષ : ૧૨ અંક : ૨, માર્ચ-એપ્રિલ ૨૦૨૨; સંખ્યા અંક : ૬૮

संपादक : मणिभाई प्रज्ञपति

અનુક્રમ

संपादकीय

● સંપાદકીય : પૂજ્ય મોરારિલાપુ પ્રદાન
‘ભામતી અવોર્ડથી વિભૂષિત :		
પ્રો. હંસાબહેન ડિડોચા	મહિનાબાઈ પ્રજાપતિ	૧
● પ્રાર્થનિક : ‘સર્વ વિદ્યાલયના પ્રતિભાપુરુષ		
પ્રો. વિહુલભાઈ અં. પટેલની		
‘ગુજરાત ગણેશ મંડળના પ્રમુખ તરીકે વરણી		૭
૧. ઈતિહાસની અટારીએથી :		
સર્વ વિદ્યાલય કેળવણી મંડળ,		
કરી-ગાંધીનગર : આંધી અને જંગાવાત મોહનલાલ પટેલ		૧૦
૨. ગઈ સર્વીના મહાન વ્યક્તિ		
શ્રી નાની પાલખણીલા	શરદભાઈ શાહ	૧૨
૩. વિશ્વ સાહિત્યની અટારીએથી રયુનોસુકે		
અકૃતાગાવા (૧૮૮૨-૧૯૨૦)	મનીષ વાસ	૧૫
૪. મુનિ ઇતિહારનાનિયત સંપાદિત જૈન જ્ઞાનભંડારોનો		
ઇતિહાસ : એક પરિયય	મહિનાબાઈ પ્રજાપતિ	૨૧
૫. નવોત્થાન કોણે ગુજરાતની પ્રગતિ		
૬. શિક્ષિતો પણ અંધશક્તાળુ કેમ ?	ડૉ. કમલેશ જોશીપુરા	૨૮
૭. કેન્દ્રીના આસપાસ પરિક્રમણ	તુલશીભાઈ પટેલ	૩૦
કરતી ભામણકક્ષાઓ	વિહુલભાઈ અં. પટેલ	૩૨
૮. ગ્રંથસૌરભ	મહિનાબાઈ પ્રજાપતિ	૩૮
- આગાવો કલીર / સરીશચંદ્ર વાસ		
- શ્રી શિવાજી સાર્વજનિક પુસ્તકાલય : વાત્રાપથ / લેખન અને		
સંપાદન : દક્ષા વાસ.		
- કરીનગરનું બાલસાહિત્ય / સંપાદકો : રમેશ નિવેદી વગેરે.		
૯. સંસ્થા સમાચાર		
- યુનિવર્સિટી / કોલેજ વિભાગ		૪૬
- શાળા વિભાગ		

પૂજય મોરારિબાપુ પ્રદત્ત
ભામતી અવોડ્ડાથી વિભૂષિત :
પ્રો. હંસાબહેન હિંડોચા

ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા 'Certificate of Honour'થી સન્માનિત સંસ્કૃત વિદ્યુલી પ્રો. ડૉ. હંસાબહેન હિડોચા (સેવાનિવૃત્ત પ્રોફેસર અને અધ્યક્ષ, સંસ્કૃત વિભાગ, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ)ને કેલાસ ગુરુકુળ, મહુવામાં હનુમાનજ્યંતી, તા. ૧૬ એપ્રિલ, ૨૦૨૨ના રોજ આયોજિત ખાસ સમારોહમાં વિખ્યાત માનસકથાકાર = રામાયણકથાકાર અને પ્રથિતયશ કવિ અને આલોચક વિનોદ જોશીના શબ્દોમાં 'લોક અને શ્લોકના સેતુ' પરમ પૂજ્ય મોરારિબાપુ દ્વારા 'ભામતી અવોર્ડ' એનાયત કરીને વિભૂષિત કરવામાં આવ્યા. આ અવોર્ડ અન્વયે ડૉ. હંસાબહેનને રૂપિયા સવા લાખ, પ્રશાસ્ત્ર-પત્ર અને શાલ અર્પણ કરવામાં આવ્યા. આ પૂર્વે આ એવોર્ડ ડૉ. ભારતી શેલત અને ડૉ. નિલાંજના શાહને એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો.

આ સમારોહમાં પૂજ્ય મોરારિબાપુ દ્વારા વિવિધ કલાઓ / વિદ્યાક્ષેત્રોની ૪૫ પ્રતિભાઓને પુરસ્કૃત કરવામાં આવ્યાં. સંસ્કૃત વિદ્યાક્ષેત્ર અંતર્ગત 'ભામતી અવોર્ડ' રાષ્ટ્રપતિ પુરસ્કૃત વિદ્યુષી પ્રો. હંસાબહેન હિંડોચા, ડૉ. નીના ભાવનગરી અને સ્વ. ડૉ. પણ્ણ જોખીને અને 'વાચસ્પતિ અવોર્ડ' રાષ્ટ્રપતિ પુરસ્કૃત વિદ્યાન ડૉ. ગૌતમભાઈ પટેલ, ડૉ. વાસુદેવ પાઠક અને ડૉ. મનમુખ સાવલિયાને એનાયત કરી સન્માનિત કરવામાં આવ્યાં.

આ ગરવા પ્રસંગે કડી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય, ગાંધીનગરના પ્રેસિડેન્ટ શ્રી વલ્લભભાઈ એમ. પટેલ અને સર્વ વિદ્યાલય પરિવાર ગ્રો. હંસાબહેનને હાર્ટિક અભિનંદન પાઠવતાં તેમનું વિદ્યા-સૂરભિત વ્યક્તિત્વ ઉત્તોતર

पृत्रव्यवहारनं सरनामः :

મણિભાઈ પ્રજપતિ : ડાયરેક્ટર ઓફ પલ્બિકેશન્સ,
કરી અર્વ વિશ્વવિદ્યાલય.

એલ.ડી.આર.પી. એન્જિનિયરિંગ કોલેજ કેમ્પસ,
એક્ટ-૧૯૫૮ ગાંધીનગર-૩/૨૦૧૬

e-mail : manibhairajapati@

E-mail : manishaiprajapati@gmail.com

ଶାନ୍ . ମା. ୯୬୦୧୨୭୭୮୮୬

વિકસનું રહે અને તેમના અધીતનો લાભ સંસ્કૃત-વિદ્યાજગતને મળતો રહે, તેમજ નિરામય દીર્ઘયુ બની રહે તેવી અભિવાધા સેવે છે.

* * *

પ્રોફેસર ડૉ. હંસાબહેનનું મૂળ વતન ઉપલેય તાલુકાનું મોટી પાનોલી ગામ. તેમનો જન્મ રધુવંશી લોહાણા સમાજના એક પ્રતિષ્ઠિત અને આર્થિક રીતે સંપન્ન વૈષ્ણવ પરિવારમાં તા. ૧૮ ઓક્ટોબર, ૧૯૪૪ના રોજ થયો હતો. માતા પ્રભાવતીબહેન અને પિતા મોહનલાલ માણેયા. તેમનો પરિવાર વ્યવસાય અર્થે પોરંદર સ્થાનાંતરિત થતાં પોરંદર વતન થયું, વંશપરંપરાગત રીતે કુટુંબધર્મ વૈષ્ણવ રહ્યો હોઈ વૈષ્ણવ સંસ્કારોથી અનુપ્રાણિત બની રહ્યા, જેમાં ઉદ્દીપનનું કાર્ય કર્યું સંસ્કૃતના અધ્યયન-અધ્યાપને. તેમણે સાચા અર્થમાં સંસ્કૃતના આદર્શને પોતાના જીવનમાં અપનાવ્યા છે અને ચરિતાર્થ પણ કર્યા છે. સંસ્કૃતની આજીવન સુસંસ્કૃત વિદ્યાર્થીની બની રહી હોવાથી તેઓશ્રી હંમેશાં મધુરભાષિણી રહ્યાં છે. સત્સિમિત મુખારવિદ, ગૌરવર્ણ, ઊંચી દેહયાણી, શિષ્ટ વાણી અને વર્તનમાં સમરૂપતા એ તેમના પ્રભાવક વ્યક્તિત્વનાં પોતીકાં લક્ષણો છે.

તેમણે સંસ્કૃત વિષયમાં સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટમાંથી એમ.એ., પીએચ.ડી.ની ડિગ્રીઓ મેળવેલ છે. સંસ્કૃતનાં અધ્યાપિકા તરીકેની કારકિર્દિનો પ્રારંભ ગુરુકુળ મહિલા કોલેજ, પોરંદરમાં વર્ષ ૧૯૭૨માં કર્યો હતો. અહીં વ્યાખ્યાતા તરીકે સતત વર્ષ સેવાઓ આપ્યા બાદ શિક્ષણ પદ્ધતિમાં પરિવર્તન કરવામાં આવતાં સરપલસ થતાં શારદાપીઠ સંસ્કૃત એકેડેમી, દ્વારકામાં જોડાયાં. અહીં દસ વર્ષ સેવાઓ આપી. ત્યારબાદ સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટના સંસ્કૃત અનુસ્નાતક વિભાગમાં ૧૯૮૦માં જોડાયાં અને અહીંથી પ્રોફેસર અને વિભાગનાં અધ્યક્ષપદ્ધેથી ઓક્ટોબર ૨૦૦૭માં સેવા નિવૃત્ત થયાં. નિવૃત્તબાદ રાજકોટમાં જ સ્થાયી થયાં છે. અહીંથી તેમના લેખન - સર્જનની પ્રતિભાનો સતત ઉર્ધ્વગતિએ વિકાસ થતો રહ્યો છે. તેમનો સંશોધકીય અભિગમ પ્રશસ્ય રહ્યો છે. આધાર વગર લખવું નહીં એ તેમનો ધ્યેયમંત્ર રહ્યો છે. માલિનાથી સૂત્ર - 'નામૂલમં લિખ્યતે ક્રિંચિત' ને ખરા અર્થમાં આત્મસાત કર્યો છે. આ બાબતની પ્રતીતિ તેમના સઘણા લેખનકાર્યનું નિરીક્ષણ કરતાં સહજાં થાય છે. તેમનો પ્રત્યેક લેખ મૂળ ગ્રંથોનાં ઉદ્ઘરણોથી સભર અને સમૃદ્ધ રહેલો જોવા મળે છે, જેની ખાસ નોંધ તેમના ગ્રંથોને

આવકારનાર ગુજરાતના અગ્રણી સંસ્કૃતજ્ઞો સર્વશ્રી ડૉ. તપસવી નાન્દી, ડૉ. ગૌતમ પટેલ, ડૉ. માણિભાઈ ઈ. પ્રજાપતિ, ડૉ. જયપ્રકાશ દ્વિવિદી, વગેરે સૌઅં લીધી છે.

ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સંસ્કૃત વિદ્યા તરીકે ડૉ.

હંસાબહેનને સન્માનિત કરવામાં આવતાં અમે સૌઅં તેમના સન્માનમાં અભિવાદન-ગ્રંથ અર્પણ કર્યો હતો. આ સાથે જ સ્મરણિકાનું પ્રકાશન પણ કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં તેમનાં વિદ્યાર્થીઓ, સાથી અધ્યાપકો, સંસ્કૃતના અગ્રણી વિદ્યાનો, સેહીજનો વગેરે સૌઅં હદ્યસ્થભાવે તેમની ભાવવંદના કરતાં વૈવિધ્યસભર અવંકરણોથી અભિધાનિત કર્યા છે, જેમ કે, 'અધીતિના', 'ગાતુવિત્ર', 'સંસ્કૃતા સ્ત્રી પરાશક્તિઃ', 'ગિર્વાણ-ગિર વિદ્યુતી', 'કુટુંબનો વડલો', 'માતૃવત્સલા', 'પ્રેરણભૂર્તિ' વગેરે હદ્યસ્પર્શી બની રહેવાની સાથે જ તેમના પ્રતિ અહોભાવ પેદા કરે છે. આ સૌઅં તેમની સાથેનાં વિવિધ ઘટનાઓ આધારિત સંસ્મરણો વર્ણવ્યાં છે, તે વાંચતાં જ તેમના પ્રતિ સ્વતઃ નતમસ્તક થઈ જવાય છે. તેમનું વિદ્યા-સુરભિત વ્યક્તિત્વ અને દિષ્પૂત નેતૃત્વ, વિભાગના અધ્યાપકોને સાથે અને આગળ રાખીને કરવાનું સાહજિક વલણ, બહુવિદ્ય વિદ્યાકીય પ્રવૃત્તિઓથી વિભાગને કિયાશીલ અને જીવંત રાખવો, જરૂરતમંદ વિદ્યાર્થીઓ અને અન્ય કોઈને સહજતાથી આર્થિક સહયોગ પૂરો પાડવો વગેરે તેમની આગવી લાક્ષ્ણિકતાઓ છે. પેલી સૂક્ષ્મત વિસ્મન જીવતિ જીવન્તિ બહવઃ સ તુ જીવતિને ચરિતાર્થ કરતા વ્યક્તિત્વનાં તેમનામાં દર્શન થાય છે.

ડૉ. હંસાબહેનનું અધ્યયન - અધ્યાપન અને સંશોધનનું રસશેત્ર ઘણું વ્યાપક રહ્યું છે, જેની પ્રતીતિ તેમના પ્રકાશિત સાહિત્યની સૂચિના આધારે થાય છે. સાહિત્યનાં વિવિધ સ્વરૂપો જેમ કે કવિતા, નાટક, કથાસાહિત્ય, કાવ્યશાત્ર, વૈદિક સાહિત્ય, પુરાણ, ઈતિહાસ, દેવ-દેવી દેવતાઓ, ધર્મશાત્ર, ધર્મ અને દર્શન, જૈન દર્શન, હસ્તપત્રવિદ્યા, આયુર્વેદ - સોમવલ્લી અને સોમરસ વગેરે વિષયોમાં નોંધપાત્ર પ્રદાન કર્યું છે. તેમનું ગ્રંથસ્થ સાહિત્ય યુજ્ઞસીના માઈનોર કે મેજર સંશોધન પ્રકલ્ય, સ્વતંત્ર સંશોધનકાર્ય કે રાજ્ય, રાષ્ટ્ર કે આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસંવાદો / અવિવેશનોમાં રજૂ કરેલાં શોધપત્રો સ્વરૂપનું છે. તેમનાં ૧૭ પુસ્તકી પ્રકાશિત છે. આ ઉપરાંત તેમના શતપથિક સંશોધન અભ્યાસલેખો વિવિધ પત્ર-પત્રિકાઓ જેમ કે 'સ્વાધ્યાય', 'શારદાપીઠ પ્રદીપ', 'વિદ્યાપીઠ', 'તાદર્થ્ય', 'ગુજરાત દીપોત્સવી' વગેરેમાં પ્રકાશિત થવા ઉપરાંત અભિવાદનગ્રંથો, કોન્ફરન્સ પ્રોસ્પેક્ટિવ્સ તેમજ તેમના

પોતાના ગંથો વગેરેમાં ગ્રંથસ્થ થયેલા છે.

ડૉ. હંસાબહેન ડૉ. મણિભાઈ આઈ. પ્રજાપતિ (ડાયરેક્ટર, શારદાપીઠ સંસ્કૃત એકેડેમી, દારકા)ના માર્ગદર્શન ડેઢા સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટમાં પોઝે.ડી. ડિગ્રી હેતુ રજૂ કરેલ શોધપ્રબંધ ‘વિશ્વનાથસિંહકૃત સંગીતરચ્છુંનંદન’ : સમીક્ષાત્મક અભ્યાસ’ (૧૯૮૩) તેમના વિદ્યારીય પુરુષાર્થ અને સંશોધન નિષ્ઠાની દસ્તિએ ભાવિ સંશોધકો માટે ઉદાહરણસ્વરૂપ બની રહેલ છે. તેમણે અભ્યાસાત કવિ અને રાજવી વિશ્વનાથસિંહના જીવન વિશે અવિકૃત માહિતી મેળવવા હેતુસર કવિના વર્તમાન વંશજ મહારાજ માર્તિસિંહ જૂ દેવ તથા કમલાકરસિંહજ, પં. રમાશંકરજ મિશ્રા (હાઉસહોલ્ડ કંટ્રોલર ટુ હીજ હાઈનેસ મહારાજા રીવા રેસિન્સી, પીલીકોઠી, રીવા) ની રૂબરૂમાં મુલાકાત લીધી હતી. આ ઉપરાંત સંશોધન કૃતિની હસ્તપત્રો મેળવવા માટે સરસ્વતીકોષ ભંડાર (રીવા), શિક્ષાસાગર પુસ્તકાલય (રીવા), તેમજ બનારસ, જબલપુર, બીકાનેર ઈત્યાદિ ગ્રંથબંદારોની રૂબરૂ મુલાકાત લઈને ‘સંગીતરચ્છુંનંદન’ની ૧૦ જેટલી હસ્તપત્રોની નકલો મેળવતી વગેરે શ્રમસાધ્યકાર્ય પૂર્ણ સંશોધકીયનિષ્ઠા સાથે નિભાવ્યું હતું. આ શોધપ્રબંધ ૧૦ પ્રકરણોમાં વિભાજિત છે. અહીં સંશોધય કૃતિનો કાબ્યપ્રકાર નિશ્ચિત કરવા માટે પ્રકરણ-ઉ માં મુક્તકકાવ્ય, ગીતિકાવ્ય, ખંડકાવ્ય અને સ્તોત્રકાવ્યની વિભાવના સમજાવીને પ્રસ્તુત કૃતિ સાથેનો તુલનાત્મક પરિપ્રેક્ષયમાં પ્રસ્તુત કરેલ અભ્યાસ તેમજ ખાસ તો ‘ગીતગોવિદ’ થી પ્રવર્તિત થયેલ ગીતિકાવ્યોની પરંપરાની વિભાવનાને સમજાવવા તથા મૂલ્યાંકન કરવા માટેની મથામણ સંશોધિકાની ધ્યેયનિષ્ઠ સંશોધનનિષ્ઠાની પ્રતીતિકારક બની રહે છે. તેમના શોધપ્રબંધનાં બે પ્રકરણોને ‘ચામરસિક સમ્માદ્યા’ શીર્ષક ડેડા સ્વતંત્ર ગ્રંથ તરીકે પ્રકાશિત કરવામાં આવતાં તેને આવકારતાં પ્રો. તપસ્વી નાન્દીએ ભૂરિ ભૂરિ પ્રશંસા કરતાં નોંધેલ શબ્દો ‘દસ પ્રકરણોમાં પથરાયેલ પીઓચી.ડી.ના - મહાનિંધનાં બે મૂલ્યવાન પ્રકરણોના આધારે લખાયેલ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ડૉ. હંસાબહેનની વિવેચનાત્મક અને તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવાની વૃત્તિ-દસ્તિ પ્રશસ્તનીય અને આવકાર્ય છે... કવિ વિશ્વનાથસિંહની અન્ય કૃતિઓનું સમીક્ષાત્મક સંપાદન વેણિકા હાથ ઉપર લે એવી મારી ભલામણ છે.’

હિંદુ દેવી-દેવતાઓ ઐકી લક્ષ્મી, સીતા, સૂર્ય, શિવ અને ગણપતિનાં વિવિધ સ્વરૂપો, મહિમા, ઉપાસના,

પૂજાવિધિ, કવચિત્ મૂર્ત્ત્વવિધાન, વગેરે વિશે સંક્ષેપમાં ચુરેખ સમજશ આપત્તા તેમના સ્વતંત્ર ગંથો તેમની સ્વાધ્યાયશીલતા અને આસ્થાના પ્રતીક સમાન છે. આ હેતુ તેમણે વેદો, પુરાણો, અને અન્ય આનુંગિક સાહિત્યનું અવગાહન કરીને આજીન સુધીની કમિક વિકાસરેખા સંક્ષેપમાં દર્શાવવાની સાથે આ બધા ગંથોમાં ઉલ્લેખિત કેટલાંક મંત્રો પણ તેમણે સાધાર રજૂ કર્યા છે. આ સાથે જ વિવિધ સ્થોત્રોમાં આ દેવી-દેવતાઓ વિશે ઉપલબ્ધ સ્તુતિ-સ્તવન-સ્તોત્રો- યથાસંભવ નામાવલિ વગેરે પૈકી પસંદગીનાંનો સંસ્કૃત મૂળ પાઠ અને ગુજરાતી અનુવાદ આપીને ‘શ્લોકને લોક સુધી પહોંચાડવાનો’ અર્થાત નિઃશબ્દ રહીને આ માધ્યમથી સંસ્કૃતભાષાના પ્રચાર-પ્રસારમાં સ્વધર્મનું પાલન કર્યું છે. આ ઉપરાંત જે તે દેવી-દેવતા વિશેનાં યથાસંભવ પસંદગીનાં ગુજરાતી ભજનો, પ્રાર્થના, થાળ વગેરે પણ આપવામાં આવ્યાં છે. આ મહિમાગાન સાથે કવચિત્ સંબંધિત સંપ્રદાયો વિશે પણ સંશોધકીય અભિગમથી ચર્ચા કરતાં જોવા મળે છે. સૌર સંપ્રદાય વિશેનું તેમનું અવલોકન : ‘પ્રાચીન પરંપરામાં શૈવ, શાકિત, વૈષ્ણવ અને ગાણપત્ય સંપ્રદાયોની જેમ સૌર સંપ્રદાયનું અસ્તિત્વ પણ અવશ્ય રહ્યું હોય, જે કોઈ કારણવશાત્ર કાલાન્તરે અન્ય સંપ્રદાયોની અપેક્ષાએ ગૌણ બની ગયો હોય.ભરત (સૂર્ય) અજિનનો પર્યાય છે. તેથી આ અજિન (સૂર્યનો) ઉપાસક દેશ ભારતવર્ષ છે. સૂર્ય પ્રત્યક્ષ વૈટિક દેવ છે. પુરાણોમાં સૂર્ય ઉપાસનાની સુદીર્ઘ પરંપરા છે. સ્તોત્ર સાહિત્ય, જ્યોતિષ, ધર્મશાસ્ત્ર, સૂર્યસિક્ષાન્ત તથા આયુર્વેદમાં વર્ણિત સૂર્યના સ્થાન તેમજ વ્રત, ઉપાસના આદિની શાસ્ત્રીય તેમજ લૌકિક પ્રથાઓ સૌર સંપ્રદાયની અવિષ્યિન્તાનાં પ્રમાણ છે.’” દસ્તબ્દ બની રહે છે.

તેમના ઈતિહાસ વિષયક - દેખોમાં ‘વેદોમાં સંગ્રહાયેલ ઈતિહાસ’, ‘સૌરાષ્ટ્ર : નામકરણ’ વગેરેમાં તેમની ઈતિહાસ-દસ્તિ અને મૂળસ્થોતો સુધી જવાની, ચકાસવાની અને અર્થધારન કરવાની ક્ષમતા ધ્યાનાર્હ બની રહે છે. ઈતિહાસના એક મહત્વપૂર્ણ સ્થોત તરીકે અભિલેખોના અભ્યાસ સંદર્ભનું અવલોકન અને સૂચન ‘શિલાલેખોનો અભ્યાસ મોટા ભાગે પર્યાપ્ત માત્રામાં સંસ્કૃત ન જાણકાર ઈતિહાસકારોએ કર્યો છે. ઈતિહાસકારો અને સંસ્કૃત પંડિતો ભેગા મળીને આ અભ્યાસ કરે તો શિલાલેખોમાંથી ભાષાશાસ્ત્રીય તેમજ અનેક સાંસ્કૃતિક નવી બાબતો પ્રકાશમાં આવે’ સુચિત્તનીય બની રહે છે. સાહિત્ય/સાહિત્યશાસ્ત્રના ઈતિહાસ અંતર્ગત ‘સૌરાષ્ટ્ર

પ્રદેશનું સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પ્રદાન' અને 'જગન્નાથોત્તર ગુજરાતના અલંકારશાસ્ત્રીઓ' વિશેના લેખોમાં વિવિધ સોતો તપાસી જઈને સંતર્પક રૂપરેખા તૈયાર કરી આપી છે. 'કાવ્યશાસ્ત્ર વિનોદ' પુસ્તકમાં કાવ્યશાસ્ત્ર-અલંકારશાસ્ત્રનો સમીક્ષાત્મક હિતિહાસએ તેમના સાચાંત અધ્યાપન - ભાવન - પરિશીલનની નીપજ છે. આ સાથે જ ભારતીય અને પાશ્ચાત્ય સૌદર્યશાસ્ત્ર તથા ગુજરાતના અલંકારશાસ્ત્રીઓની ફુતિઓના પરિચયમાં તેમની સંશોધકીય દસ્તિ પરિલક્ષિત થાય છે.

ડૉ. હંસાબહેનના સંશોધન/સ્વાધ્યાય લેખો ઉપરાંત બહુજનસમાજની રસ-રૂચિને ધ્યાનમાં રાખીને આકાશવાણી/દૂરદર્શન ઉપરથી પ્રસારિત થયેલા ૫૦ જેટલા વાર્તાલાપો અને તેમાં પ્રસ્કૃતિ થતું તેમનું ચિંતન, સરળ ભાષાભિવ્યક્તિ, સંસ્કૃત/ગુજરાતીની લોકભોગ્ય સૂક્ષ્મિકિતાની સાહજિક ગુંથણી અને ખાસ તો મર્યાદિત સમયમાં વિષયને યથોચિત ન્યાય આપવાનું વલણ અર્થાત્ ગાગરમાં સાગર સમાવવાનું સામર્થ્ય ધ્યાનાર્હ બની રહે છે. આ વાર્તાલાપોનું વિષયવૈવિધ્ય પણ ભરપૂર-માત્રામાં, જેમ કે વેદ-ઉપાનિષદોનું દર્શન, દેવ-દેવીઓ, તીર્થક્ષેત્રો, દ્વારિકા, કાશી વગેરે, વિદ્યાર્થી ભોગ્ય વિષયો, જેમ કે, ગુરુપૂર્ણિમા, રાષ્ટ્રીય એકતા, વિદ્યા વિનયેન શોભાતે, પ્રકાશનનું પર્વ વગેરે જોવા મળે છે.

ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પ્રતિ વર્ષ સંસ્કૃતના ૧૫ જેટલા વિદ્વાનોને 'Certificate of Honour' થી વર્ષ ૧૯૬૨ રીતે સન્માનિત કરવામાં આવે છે. આ અંતર્ગત ગુજરાતના ફક્ત ૨૫ વિદ્વાનો આ સન્માન મેળવવા યશભાગી થયા છે. આ ૨૫ વિદ્વાનો કોણ કોણ છે અને તેમના પ્રદાનની જાણકારી આપતો એક ગ્રંથ પણ આજ સુધી તૈયાર કરવામાં આવ્યો નથી. આ ઊંઘપ અને અનિવાર્ય આવર્ષ્યકતાને ધ્યાને લઈને દુર્દેશિતાશીલ અને ઉદારચેતા ડૉ. હંસાબહેન આ વિશેનો અધ્યયનશીલ ગ્રંથ તૈયાર કરવા માટે તમામ ખર્ચની જવાબદારી ઉપાડી વેતાં પ્રસ્તુત ગ્રંથ વર્ષ ૨૦૨૨ના અંત સુધીમાં પ્રકાશિત થશે.

પ્રાપ્ત સન્માન / અવોર્ડ

ડૉ. હંસાબહેનની તલાવગામી સંશોધનવૃત્તિ અને નિષ્ઠાએ જ તેમને ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સંસ્કૃતનાં વિદ્વાની તરીકે 'Certificate of Honour'થી વર્ષ ૨૦૧૩માં વિભૂષિત કરાવ્યાં. ગુજરાતમાંથી સંસ્કૃતની સ્ની-અધ્યાપિકાઓ/સંશોધિકાઓ પૈકી આ પૂર્વ એક માત્ર

વિદુષી ડૉ. એસ્તરબેન સોલોમનને આ બહુમાન પ્રાપ્ત થયું હતું. ઘણા લાંબા અંતરાલ બાદ આ સન્માનનાં અધિકારી ડૉ. હંસાબહેન બન્યાં છે, જે ગુજરાતના સંસ્કૃત વિદ્યાજગત માટે ગર્વરૂપ ઘટના છે. આ ઉપરાંત તેઓશ્રી 'શાસ્ત્રવ્યૂહામણી એવોર્ડ', (૨૦૦૮-૦૯) 'નારીશક્તિ સન્માન' (૨૦૧૦), 'વિશ્વ રઘુવંશી મહિલા સંશોધક પ્રતિભા એવોર્ડ' (૨૦૧૨), 'રઘુવંશ ગૌરવ' વગેરે ઘણા પુરસ્કારો/ એવોર્ડીથી સન્માનિત કરવામાં આવ્યાં છે.

પ્રકાશિત ગ્રંથો

૧ સાહિત્ય અને સાહિત્યશાસ્ત્ર

- ૧ વિશ્વનાથસિંહકૃત સંગીતરઘુનન્દનમ્ભ : સમીક્ષાત્મક અધ્યયન. સંશોધિત - પરિવર્તિત તૃતીય આવૃત્તિ. (૨૦૦૧) પ્રથમ આવૃત્તિ (૧૯૮૪).
- ૨ ગીતગોવિન્દ - પરંપરાનાં કાવ્યો : તુલનાત્મક અભ્યાસ. (૧૯૮૮).
- ૩ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મધુરરસ. તૃતીય આવૃત્તિ (૨૦૧૪). ISBN ૯૭૮-૯૭-૫૧૨૬-૬૦૭-૮. પ્રથમ આવૃત્તિ : ગાંધીનગર : સંસ્કૃત સાહિત્ય અકાદમી, ૧૯૮૮.
- ૪ પારિજાત : સંસ્કૃત સાહિત્યશાસ્ત્ર વિષયક અભ્યાસ લેખોનો પુષ્પગુચ્છ. (૨૦૦૨).
- ૫ કાવ્યશાસ્ત્ર વિનોદ. (૨૦૦૫).
- ૬ Honeycomb : A collection of study of articles on Sanskrit Literature. (૨૦૦૫).
- ૭ સંસ્કૃત શોધસંગ્રહ. (૨૦૧૨)
- ૮ ધર્મ અને દર્શન
- ૯ રામચિક સંપ્રદાય : ભક્તિ અને દર્શન. (૧૯૮૪).
- ૧૦ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં સીતા. બીજી આવૃત્તિ. (૨૦૦૧). પ્રથમ આવૃત્તિ (૧૯૮૮).
- ૧૧ અનાકાશવાણી. સંપાદક. આર. સી. હિંદુરિયા (૨૦૦૮).
- ૧૨ દેવી-લક્ષ્મી. અમદાવાદ : પાર્શ્વ પણ્ણકેશન ૨૦૧૩.
- ૧૩ આકાશદીપ : સૂર્ય-સ્વરૂપ - મહિમા (૨૦૧૫).
- ૧૪ ગાણનાયક ગજાનન (૨૦૨૧).
- ૧૫ આશુંગોષ : શિવ-સ્વરૂપ-મહિમા-સ્તોત્ર (૨૦૨૧).
- ૧૬ વૈદિક ભાષા અને સાહિત્ય : Vedic Language and Literature (૨૦૦૪).

૧૭ વૈદિક સોમવત્તી અને સોમરસ (૧૯૮૮).
 (નોંધ : અ.ન. ઉ, ૧૧ અને ૧૨ સિવાયના ગ્રંથો
 વેણિકાએ સ્વયં પ્રકાશિત કર્યા છે.)

મહાત્વપૂર્ણ કટ્ટલાક સંશોધન-લેખો

૧. Note-worthy post Jagannatha Poeticians of Gujarat.
૨. Contribution of Saurashtra to Sanskrit Literature.
૩. Impact of Shaivagams on the Shiva-Purana
૪. Madhusudan Sarasvati's Contribution to Shankar Vedanta with special reference to his religio-philosophical system.
૫. The Philosophical doctrines of the Ramarasik Cult.

સંપાદિત પુસ્તકો (સહ-સંપાદક)

૧. Contribution of Gujarat to Sanskrit Literature : Dr. M. I. Prajapati Felicitation volume. Editors : Dr. Gautam Patel, Manibhai Prajapati, Dr. Hansaben Hindocha and Dr. H. R. Patel ૧૯૮૮.
૨. સંસ્કૃત વાક્યમયે મણિદર્શનમ્ : આચાર્ય ડૉ. મણિભાઈ ઈ. પ્રજાપતિના સ્વાધ્યાય લેખોનો સંચય. સંપાદકો : મણિભાઈ પ્રજાપતિ, હંસાબહેનંદ્દોચા. વગેરે. ૨૦૧૩
૩. ગીર્વાણગિરા-ગૌરવમ્ : આચાર્ય ડૉ. મણિભાઈ ઈ. પ્રજાપતિ અમૃતપર્વ અભિવાદન ગ્રંથ. માનાર્દ સંપાદક : પ્રા. તુલસીભાઈ પટેલ, સંપાદકો : મણિભાઈ પ્રજાપતિ, ડૉ. હંસાબહેન હિંડોચા. વગેરે. ૨૦૧૩.

આ ઉપરાંત તેમણે યુજીસી મેજર રિસર્ચ પ્રોજેક્ટ અને બે માઈનોર રિસર્ચ પ્રોજેક્ટ અને બે માઈનોર રિસર્ચ પ્રોજેક્ટ સાંગોપાંગ પૂર્ણ કર્યા છે.

પીએચ.ડી./એમ.ઝી.લ. માર્ગદર્શન :

તેમના માર્ગદર્શન હેઠળ સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીમાંથી સંસ્કૃત વિષયમાં ૧૬ વિદ્યાર્થીઓએ પીએચ.ડી. અને ૨૨ વિદ્યાર્થીઓએ એમ.ઝી.લ.ની ડિગ્રી મેળવેલ છે.

અર્પણ કરવામાં આવેલ અભિનંદન-ગ્રંથ

૧. Contribution of Women to Sanskrit, Pali

and Prakrit Literature : Prof. Hansaben Hindocha Felicitation Volume. Editors : Dr. Gautam Patel, Dr. Manibhai I. Prajapati and Manibhai Prajapati. 2016.

૨. સરસ્વતીકંઠાભરણમ્ : પ્રોફેસર હંસાબેન હિંડોચા અભિવાદન સમારોહ સ્મરણિકા. સંપાદકો : ડૉ. મણિભાઈ ઈ. પ્રજાપતિ અને મણિભાઈ પ્રજાપતિ. ૨૦૧૬.

કટ્ટલાક વિદ્ધતા અભિપ્રાયો

મૌલિક અને સ્વાધ્યાય - અભ્યાસ-ક્ષેત્રે નવતર ભાત ઉપસાવતો આ ગ્રંથ (રામરસિક સંપ્રદાય : ભક્તિ અને દર્શન) અભ્યાસીઓ અને રામસાહિત્યના ભાવકોને ઉપકારક બની રહેશે. ડૉ. હંસાબહેનની વિવેચનાત્મક અને તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવાની વૃત્તિ-દર્શિ પ્રશંસનીય અને આવકાર્ય છે.

ડૉ. તપસ્વી નાન્દી
 (રાજ્યપતિ પુરસ્કૃત)

ગુજરાતી સાહિત્યમાં સ્વતંત્ર ગ્રંથ કે પુસ્તિકાર્યપે સહુ પ્રથમવાર મધુરરસની ચર્ચા ડૉ. હંસાબહેન હિંડોચાએ કરી છે. આ નાવીન્યપૂર્ણ વિષયને ન્યાય આપવામાં તેઓએ ક્યાંય કચાશ રાખી નથી.

ડૉ. ગૌતમ પટેલ
 (રાજ્યપતિ પુરસ્કૃત)

દીર્ઘકાળીન અધ્યયનાધ્યાપન ઔર સ્વાધ્યાય સંશોધન કે પ્રભાવ-પ્રતાપ કે પરિણામસ્વરૂપ ડૉ. હંસાબહેન હિંડોચા કી પ્રતિભા નિત્ય નવનવોનમેષશાળિની સિદ્ધ હુઈ હૈ ઉનકી પ્રતિભા ને સંસ્કૃત વાક્યમય કી અતિવિસ્તીર્ણ એવં વિવિધરંગી વાટિકા મેં ભમણ-વિહરણ કર કે સમય સમય પર જો મધુ સંચય કિયા, વહી વાક્યમય-મધુ 'સંસ્કૃત-શોધ-સંગ્રહ' કે ૩૫ મેં પ્રત્યક્ષ હુआ હૈ, એસી અનુભૂતિ હોતી હૈ

ડૉ. મણિભાઈ ઈ. પ્રજાપતિ
 (રાજ્યપતિ પુરસ્કૃત)

અપણી સારસ્વત સાધના સે ન કેવલ પોરબંદર, દ્વારકા રાજકોટ ક્રિવા ગુજરાત કા હી ગૌરવ બઢાયા પ્રત્યુત્તર ભારત કે વિદ્ધાનો મેં સ્થાન ભી બનાયા। આપ અત્યન્ત વિનયી, સંકોચી, ઉદાર, પરિશ્રમી, સેવાભાવિની,

અધ્યવસાયિની, આતિથ્યપરાયણા, ગુરુભક્ત, શિષ્યવત્સલા, અનુસંધાનરતા, કર્તવ્યનિષ્ઠા, મધુરા, મિતભાષિણી એવં ભારત સે લેકર વિશ્વ કે અનેક મહાદ્વિપોં તક સાંસ્કૃતિક યાત્રાઓ કે દ્વારા “ચરૈવેતિ ચરૈવેતિ ચરન્વૈ મધુ વિન્દતિ” સદશ ઉપનિષદ્ધુક્તિ કી સાકાર વિગ્રહ હૈ।

મહામહોપાધ્યાય પ્રો. જ્યોતિકાશ નારાયણ દ્વિવેદી
(રાષ્ટ્રપતિ પુરસ્કર્ત)

સૌરાષ્ટ્રનાં વિદ્યારત્નોમાં વિદુષીઓ તો આંગળીને વેઢે ગણી શકાય એટલી પણ નથી, ત્યારે સતત સ્વાધ્યાયી અને મનનશીલ ‘સર્વશુક્ಲા સરસ્વતી’ સમાં ડૉ. હંસાબહેનનો લેખ-સંગ્રહ ‘પારિજાત’ પારિજાતની શુભતા, તેનો ચેતોહારિ મહેક અને માધુર્ય જાણો આ લેખસંગ્રહનું પ્રતીક છે.

ડૉ. હષદેવ માધવ

નીતિગોવિદ-પરંપરાનાં કાવ્યો : તુલનાત્મક અભ્યાસ

‘તુલના’ના તત્ત્વને સતત અને સંંગ્રહશૂન્ય, તથા સભાન રીતે, દાખિ સમક્ષ રાખીને, તેના પ્રાધાન્યને એવી સ્પષ્ટ રીતે ઉપસાવવામાં આવ્યું છે કે પુસ્તકનું શીર્ષક સુપેરે સાર્થક બની રહે છે, એટલું જ નહીં પણ પુસ્તકનું આ પાસું, આ કારણે, સવિશેષ શાન્દીય અને સંશોધનપૂર્ણ બન્યું હોવાથી, લેખિકાનું સમગ્ર પ્રતિપાદન મહત્વાનું, મૂલ્યવાન અને મૌલિક બની રહ્યું છે.

ડૉ. જ્યાનનંદ દવે

મધુરરસ અંગેનું તેમનું આ શોધકાર્ય તદ્દન નવી દિશાનો ઉઘાડ કરનારું છે એમ કહેવામાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી. (તેમણે) મધુરરસની સૂક્ષ્મ મીમાંસા કરીને સંસ્કૃતજગતમાં બહુમોટું પ્રદાન કર્યું છે.

પ્રો. ડૉ. એમ. કે. મૌલિયા

મહિભાઈ પ્રજાપતિ

(અનુસંધાન પૂ. લનું ચાલુ)

શેરથાના સાર્વજનિક ગ્રંથાલયને અમેરિકન ગ્રામ્ય ગ્રંથાલયો સમાન ક્રિયાશીલ રાખવા આ દંપતી કૃત સંકલ્પ સાથે કામગીરી કરી રહ્યું છે. આ ઉપરાંત ઉત્કર વત્તનપ્રેમ અને તેમની કાંતિકારી પ્રકૃતિનું ઉદાહરણ એ છે કે ગામમાંથી પસાર થતા રોડના રિપેરકામની જવાબદારી ઓ. એન. જી. સી. ની હોવા છતાં ભારે વાહનોની અવરજવરના કારણે આ રોડનો ઉપયોગ ગ્રામજનો માટે શિરદઈ સમાન થઈ ગયો હતો. આ માટે સંબંધિત અવિકારીઓને પ્રસંગોપાત્ર રૂબરૂમાં મળી વાસ્તવિકતા સમજવવા છતાં દુરસ્ત કરવવામાં આવતાં વિહુલભાઈએ ગ્રામજનોને આ વિશે જાગ્રત કરી સૌને સાથે લઈ નાકાંધી કરતાં ઓ. એન. જી. સી. ના અવિકારીઓને રોડ રિપેર કરવાની ફરજ પાડતાં સમારકામ શરૂ કર્યું અને લેખિતમાં ખાતરી આપવી પડી કે છે. આ કામ આગામી ચાર માસમાં પૂરું કરવામાં આવશે. વ્યવહારમાં મૂઢુ જણાતા શ્રી વિહુલભાઈ સમય આવે ‘પ્રજાદાપિ કઠોરણિ’ થવાનું કોવત ધરાવે છે. તેમણે આ લખાનારે એક મુલાકાતમાં જણાયું હતું કે સર્વ

સાહેબ, મારા પીએચ.ડી. ના ગાઈડ ડૉ. હાન્સ આઈન્સ્ટ્રીયર અને મારા પિતાજી મારું role-model છે. મારા જીવન-વિકાસમાં આ સૌનો ધારો મોટો ફણો રહ્યો છે. મારા સંપર્કમાં આવેલા શિક્ષકો / આચાર્યશ્રીઓનાં શિક્ષકત્વ સંદર્ભે વિચારણ હું ત્યારે પૂર્ણ નાથાભાઈ દેસાઈ સાહેબને આજે પણ એક શ્રેષ્ઠ આચાર્ય તરીકે તેમને જોઉં છું. શ્રી નાથાભાઈ સાહેબ એટલે શ્રી નાથાભાઈ સાહેબ. ખાસ ઉદાહરણસ્વરૂપ અને ઉલ્લેખનીય બાબત તો એ છે કે સર્વ વિદ્યાલયનું જાણ અદા કરવા તેમણે અને તેમના મોટાભાઈએ સર્વ વિદ્યાલય કેળવણી મંડળ, કડી-ગંધીનગરને આશરે બે કરોડ રૂપિયાથી અવિકનું દાન આપ્યું છે, જેમાં સર્વ વિદ્યાલય પ્રયોગી તેમની પ્રપત્તિભાવપૂર્વકીની શ્રદ્ધા-ભક્તિનાં દર્શન થાય છે. આ સાથે જ વ્યવસ્થાપક મંડળના સભ્યપદ રહીને અમેરિકન શિક્ષણપ્રશાલાની ઉમદા અને શ્રેષ્ઠ પ્રજાલિકાઓ અપનાવવા સારુ સતત પ્રયત્નશીલ રહે છે.

પ્રાસ્ટોઇન

‘સર્વ વિદ્યાલય’ના પ્રતિભાપુરુષ પ્રો. વિહૃલભાઈ અં. પટેલની
‘ગુજરાત ગણિત મંડળ’ના પ્રમુખ તરીકે વરણી

સર્વ વિદ્યાલય, કરીના ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થી (૧૯૪૮-૧૯૫૩), અમેરિકાના ડેલિસ્પર્નિંગા રાજ્યની હ્યુનોલ્ટ સેટ યુનિવર્સિટી, આક્રોનના ગણિતશાસ્ત્ર વિભાગના અધ્યાપક (૧૯૬૮-૨૦૦૫) અને આ જ યુનિવર્સિટીમાં કાર્યરત ૪૦૦ અધ્યાપકો પૈકીના એક સમયના ‘GOLDEN DOZEN PPROFESSORS’ અર્થાત્ પ્રતિભાસંપન્ન પ્રોફેસર્સ પૈકીના એક, સર્વ વિદ્યાલયના મોટા દાતાશી તથા ‘શેરથાના ગાંધી’ તરીકીના સન્માનનીય અલંકરણથી અંબંકૃત પ્રોફેસર ડૉ. વિહૃલભાઈ અંબારામભાઈ પટેલની ‘ગુજરાત ગણિત મંડળ’ના પ્રમુખ તરીકે તા. ૧ જાન્યુઆરી, ૨૦૨૨ ના રોજ સર્વાનુમતે વરણી કરવામાં આવી.

આ ગૌરવપ્રદ સંસ્થાના પ્રમુખપદે વરણી થતાં કરી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય, ગાંધીનગરના પ્રેસિનેન્શી અને ‘સર્વ વિદ્યાલય કેળવણી મંડળ’ ના ચેરમેન શ્રી વલ્લભભાઈ અમ. પટેલ હંદયના ઉમળકાબેર પ્રો. વિહૃલભાઈ પટેલને હાંદિક અભિનંદન પાઠવવાની સાથે જ ‘ગુજરાત ગણિત મંડળ’નું આગામી અધિવેશન ‘કરી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય’ના યજમાનપદે યોજવાનું અગોતું નિમંત્રણ પાઠવ્યું. આ ઉપરાંત આ દૂરદેશિતાશીલ પ્રેસિનેન્શીએ સર્વ વિદ્યાલયનું ગણિતશાસ્ત્રના વિકાસમાં સાવિશેષત: મંડળના ભૂતપૂર્વ પ્રમુખ એવા ગણિતના પ્રોફેસર જેઠાલાલ સ્વામિનારાયણ, આચાર્યશ્રી નાથભાઈ દેસાઈ સાહેબ વગેરેના પ્રદાનને ધ્યાને લઈને તેમજ ગણિતની મહત્તમતાને આત્મસાત કરતાં ‘ગુજરાત ગણિત મંડળ’ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિઓના પ્રોત્સાહન અર્થે આવશ્યક માળખાગત સુવિધાઓ પૂરી પાડવા માટે પોતાની કિયાશીલ પ્રતિબદ્ધતા દર્શાવી. સમયાન્તરે પ્રો. વિહૃલભાઈના નેતૃત્વ હેઠળ ગણિત મંડળના અગ્રણીઓએ શ્રી વલ્લભભાઈની શુભેચ્છા મુલાકાત દરમ્યાન મંડળના કાર્યાલય માટે જગ્યા ફાળવી આપવાની સંસ્કોચ ઈચ્છા દર્શાવતાં, તૂર્ટજ હક્કારાત્મક પ્રતિભાવ જણાવીને ગાંધીનગરના સેકટર-૨ ઉમાં

સ.વિ.કે.મંડળ સંચાલિત ઉમા આર્ટ્સ એન્ડ નાથીબા કોમર્સ મહિલા કોલેજમાં એક અલાયદો ઝડ અને આ સાથે જરૂરી સુવિધાઓ, જેમકે ફરનિચર, કમ્બ્યુટર વગેરે પૂરી પાડવાની સંમતિ આપી. આ વાત થયાના થોડાક દિવસોમાં સુસજજ ખંડની ચાચી પ્રો. વિહૃલભાઈને સૌંપી દીધી.

ગુજરાત ગણિત મંડળ : એક પરિચય

‘ગુજરાત ગણિત મંડળ’ (GGM) એ રજિસ્ટર્ડ સંસ્થા (Regd. No. F-226) છે, જેની સ્થાપના ગુજરાતમાં ગણિતશાસ્ત્રને પ્રોત્સાહન આપવાના હેતુસર વર્ષ ૧૯૬૭ ઉમાં સ્વ. પ્રો. પી. સી. વૈદ્ય (૧૯૧૮-૨૦૧૦) દ્વારા કરવામાં આવી હતી. પ્રો. વૈદ્ય શિયરી ઓફ રિલેટિવિટીમાં તેમના સંશોધન કાર્ય માટે અંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે પ્રખ્યાત હતા. પ્રો. યુ.અન. સિંઘ, પ્રો. એ. આર. ચાવ, પ્રો. ફાધર વાલેસ વગેરે સંસ્થાપક સભ્યો હતા. કાયમી કાર્યાલય, ગણિત વિભાગ, ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદમાં હતું, પરંતુ હવેથી ઉમા આર્ટ્સ એન્ડ નાથીબા કોમર્સ મહિલા કોલેજ, સેકટર-૨૨, ગાંધીનગર છે.

GGM ની મુખ્ય પ્રવૃત્તિવાર્ષિક અધિવેશન યોજવાની છે. આ અધિવેશનો પ્રાય: ગુજરાત અને કાયારેક અન્ય રાજ્યોમાં પણ યોજવામાં આવે છે, જેનો મૂળભૂત ઉદેશ સમગ્ર રાજ્યમાં ગણિત વિશે જગ્યાતી લાવવાનો અને ગુજરાતના તમામ વિસ્તારોના લોકોને જીજીએમની પ્રવૃત્તિઓનો લાભ આપવાનો છે. અત્યાર સુધીમાં અલગ-અલગ ઉત્ત્ર જગ્યાએ પણ અધિવેશનો યોજવામાં આવ્યાં છે. આ અધિવેશનોમાં ટેકનિકલ સમસ્યાઓના ઉકેલો, વિષયના તજજો દ્વારા ખાસ વ્યાખ્યાનો, સિંગ્મોસિયા, પરિસંવાદ, પડકારણુપ સમસ્યાઓના ઉકેલો વગેરે હાથ ધરવામાં આવે છે. આ સાથે જ ગણિતના નમૂનાઓ અને પુસ્તકોનું પ્રદર્શન, ગણિતિક સમાચારોનું વાંચન, ગણિતના શિક્ષણની વર્તમાન સમસ્યાઓ પર ચર્ચા-વિચારણા, વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા શોધપત્રોની રજૂઆત વગેરે પ્રવૃત્તિઓ પણ

કરવામાં આવે છે. પરિણામે શાળા, કોલેજો અને યુનિવર્સિટીના વિભાગો મુક્તપણે એકબીજા સાથે ભળી જઈ ફળદારી વિચારોની આપલે કરે છે. પ્રતિવર્ષ સરેરાશ ત્રણસો પ્રતિનિધિઓ અધિવેશનમાં હાજરી આપે છે. આ ઉપરાંત ગુજરાતના વિવિધ સ્થળોએ સંશોધન સેમિનારોનું પણ આયોજન કરવામાં આવે છે.

પ્રમુખશ્રીઓ :

‘ગુજરાત ગણિત મંડળ’ ના પ્રમુખશ્રી તરીકે આજદિન સુધી પ્રો. પી. સી. વૈદ્ય, પ્રો. યુ. એન. સિંહ, પ્રો. એ. આર. રાવ, પ્રો. એ. એમ. વૈદ્ય, પ્રો. એમ. એચ. વસાવડા, પ્રો. ડી. એસ. બસન, પ્રો. આઈ. એચ. શેઠ, પ્રો. ડૉ.. એલ. કે. પટેલ વગેરેએ સેવાઓ આપી છે.

પ્રકાશન પ્રવૃત્તિ :

1. મેથેમેટિક્સ ટુડે (ISSN : ૦૮૭૭૬-૩૨૨૮) ઇન્ટરનેશનલ જર્નલ છે કે જેનું પ્રકાશન પ્રો. પી. સી. વૈદ્ય સન્માન નિધિ ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ દ્વારા કરવામાં આવે છે. જેમાં ગણિત અને ગણિતિક વિજ્ઞાનમાં ઉચ્ચ ગુણવત્તાવણ પીઅર રિલ્યુ કરેલા મૂળ સંશોધન પેપર્સ પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. આજ સુધીમાં ત્રીસ વર્લ્યુમ્સ પ્રકાશિત થઈ ચૂક્યાં છે.

2. સુગણિતમ (ISSN : ૦૮૭૭-૬૪૭૫) વર્ષ ૧૯૬૩ થી ગણિત વિષયનું ગુજરાતી ભાષામાં સામયિક ‘સુગણિતમ ટ્રસ્ટ’, અમદાવાદ દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. જેમાં લોકભોગ્ય તથા સંશોધનાત્મક લેખો, પુસ્તક, સમીક્ષાઓ, જીજાએમની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓના અહેવાલો વગેરે પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે.

ફાઉન્ડેશન :

પ્રો. એ. આર. રાવ ફાઉન્ડેશન : જીએમએમ દ્વારા વર્ષ ૨૦૦૮ માં પ્રો. એ. આર. રાવ ફાઉન્ડેશનની સ્થાપના તેમની જન્મશતાબ્દીની ઉજવણીના ઉપલક્ષ્યમાં કરવામાં આવી હતી. આ ફાઉન્ડેશનના ઉપકરે શાળા, કોલેજો અને અનુસ્નાતક કક્ષાના વિદ્યાર્થીઓ માટે ગણિત સ્પર્ધાઓ, શાળાના શિક્ષકો માટે કાર્યશિબિર, ગુજરાતની વિવિધ સંસ્થાઓમાં નિષ્ણાતોનાં પ્રવચનો, ગુજરાતમાં ઓલિમ્પિયાડ તાલીમ કાર્યક્રમ અને ગણિતિક સ્પર્ધાઓ, પાઠ્યપુસ્તકો લખવા માટે કાર્યશિબિરો વગેરેનું આયોજન વગેરે પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે છે.

પ્રો. એ. એમ. વૈદ્ય ફાઉન્ડેશન ગણિતશાસ્ત્રના ગુજરાત અને દેશના અગ્રણી પ્રોફેસરોમાં ગૌરવપ્રદ સ્થાન વગેરે પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે છે.

ધરાવનાર, U.G.C. N.C.E.R.T. N.B.H.M., ભારતીય ગણિત મંડળ, ગુજરાત વિશ્વકોશ વગેરે જેવી સંસ્થાઓ સાથે સંકળાયેલા તથા ‘ગુજરાત ગણિત મંડળ’ ના પ્રમુખ રહી ચુકેલા પ્રો. અરુણભાઈ મધુસુદન વૈદ્યનું ૨૬ નવેમ્બર, ૨૦૨૦ના રોજ અવસાન થતાં તેમની સ્મૃતિમાં ‘ગુજરાત ગણિત મંડળ’ દ્વારા ૨૦૨૧માં ‘પ્રો. એ. એમ. વૈદ્ય ફાઉન્ડેશન’ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આ ફાઉન્ડેશન દ્વારા શાળા-કોલેજોના પસંદગીના જરૂરિયાતમંદ વિદ્યાર્થીઓને શિષ્યવૃત્તિ અને પુસ્તકોના રૂપમાં મદદ કરવી, વિવિધ સ્તરે ટેકનિકલ અને લોકભોગ્ય પ્રવચનો તથા વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો માટે તાલીમ સત્રો તથા ચર્ચામંચો ગોઠવવાં, ગણિતિક સમસ્યાઓના નિરાકરણ માટે તાલીમ શિબિરો યોજવી, શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સન્માન કરવું, વિવિધ ગણિતિક વિષયો સાથે સંકળાયેલી પુસ્તિકાઓ અને પ્રો. વૈદ્યની લખેલી નોંધો પ્રકાશિત કરવી વગેરે પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવામાં આવે છે.

વરાયોલા પ્રમુખ પ્રો. વિહુલભાઈ પટેલ : સંક્ષિપ્ત પદ્ધિય

પ્રસ્તાવના :

‘પચપુરાણ’ની વિખ્યાત સ્કૂલિત ‘કુલં પવિત્રં, જનની કૃતાર્થી, વસુંધરા ‘પુષ્યવતી ચ તેન’ જેને સાચા અર્થમાં સહજતાથી લાગુ પડે છે તેવા કર્મસમૃદ્ધ, જ્ઞાનસમૃદ્ધ અને માનવીય સંવેદનાસમૃદ્ધના ત્રિવેણીસંગમથી પરિપ્લાવિત પ્રો. ડૉ.. વિહુલભાઈ પટેલ માત્ર તેમના પરિવાર કે વતન શેરથાનું જ નહીં, પરંતુ ગુજરાતના ખ્યાતિપ્રાપ્ત વિદ્યાધામ ‘સર્વ વિદ્યાલય’ (કડી)નું અને ઉત્તર ગુજરાતના ગણિતશાસ્ત્રનું ગૌરવશિખર છે. આ એ કર્મદ અને પ્રતિભાશાળી ગણિતજ્ઞ છે કે જેમણે વિશ્વ વિખ્યાત વૈજ્ઞાનિક ડૉ.. આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઇનના મેધાવી સુપુત્ર પ્રો. ડૉ.. હાન્સ આઈન્સ્ટાઇનના માર્ગદર્શન (૧૯૬૫-૬૬) હેઠળ યુનિવર્સિટી ઓફ ક્રિક્સીર્ચિંઝા, બર્કલીમાંથી ગણિતશાસ્ત્રમાં ‘Numerical Solutions of the Navier – Stokes equations for the steady viscous incompressible flow around a rotating circular cylinder વિષય હેઠળ Ph.D.ની ડિગ્રી ૧૯૭૦માં મેળવી હતી.

વતન, શિક્ષણ અને વ્યવસાયિક કારક્રમી :

પ્રો. વિહુલભાઈનો જન્મ વતન શેરથા (તા. જિ. ગાંધીનગર) માં તા. ૨૬ ડિસેમ્બર, ૧૯૭૬ના રોજ થયો હતો. તેમણે વતનની પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસ કર્યા બાદ

ધોરણ-7 થી ૧૧ (મેટ્રિક) સુધી ઉત્તર ગુજરાતના વિદ્યાધામ ‘સર્વ વિદ્યાલય’ (કડી)માં અભ્યાસ કર્યો. કોલેજ શિક્ષણ ગુજરાત કોલેજ અને વી.પી. સાયન્સ કોલેજ, વલ્લભ વિદ્યાનગરમાંથી મેળવ્યું. તેજસ્વી વિદ્યાર્થી તરીકે B.Sc. ની ડિગ્રી મેળવ્યા બાદ વી.પી. સાયન્સ કોલેજ દ્વારા ટ્યુટર તરીકે નિમણૂક મેળવતાં M.Sc. (Mathematics) પૂર્ણ કર્યું. સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીમાં M.Sc. માં એકમાત્ર તેઓશ્રી પ્રથમ વર્ગમાં પાસ થતાં ચારુતર વિદ્યામંડળ, વલ્લભવિદ્યાનગરના શિક્ષણવિદ્ય અને કુશળ પ્રશાસક એવા ચેરમેન શ્રી એચ. એમ. પટેલ રૂબરૂમાં બોલાવીને વી.પી. સાયન્સમાં વ્યાખ્યાતા તરીકે નિયુક્તિ આપતાં જૂન ૧૯૮૮ માં અહી જોડાયા હતા. પીએચ.ડી. થવાની ધગશના કારણે અને રિસર્ચ સ્કોલરશિપ મંજૂર થતાં અતીથી ગુજરાત કોલેજમાં, ત્યારબાદ સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીના ગણિતશાસ્ત્ર વિભાગ અને છેલ્લે એમ. જી. સાયન્સ ઈન્સ્ટિટ્યુટમાં જાન્યુઆરી, ૧૯૯૫ સુધી વ્યાખ્યાતા તરીકે સેવાઓ આપી હતી.

પીએચ.ડી. ડિગ્રી હેતુ સંશોધનકાર્યમાં જાગી પ્રગતિ નહી થઈ શકતાં અને પોતાના ગાઈડ વિશ્વવિદ્યાત ગણિતશાસ્ત્રી પ્રો. પી. સી. વૈદ્યસાહેબ અમેરિકાની વર્ષશિંગટન સ્ટેટ યુનિવર્સિટીમાં વિલિટિગ પ્રોફેસર તરીકે આમંત્રિત થતાં ત્યાં જોડવાના સમાચાર મળતાં તેમણે યુનિવર્સિટી ઓફ ડેલિઝોર્નિઅના, બર્કલીમાં પીએચ.ડી. માટે પ્રવેશ મેળવી લઈ પ ફેબ્રિઅની, ૧૯૯૫ ના રોજ અમેરિકા ગમન કર્યું હતું. પ્રારંભમાં આ યુનિવર્સિટીમાં ‘ટિચિંગ આસિસ્ટન્ટ’ અને ત્યારબાદ ‘રિસર્ચ આસિસ્ટન્ટ’ તરીકે સેવા આપ્યા બાદ Ph. D. પૂર્ણ કરતાં પૂર્વ જ હમ્બોલ્ટ સ્ટેટ યુનિવર્સિટી, આર્કટા, ડેલિઝોર્નિઅના ગણિતશાસ્ત્ર વિભાગમાં સાપેન્સિયર ૧૯૯૮ માં આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર તરીકે નિમણૂક મેળવી અને આ જ વિભાગમાંથી જૂન ૨૦૦૪ માં પ્રોફેસર તરીકે સેવાનિવૃત્ત થયા.

પ્રકાશન પ્રવૃત્તિ :

પુસ્તકો : ‘Numerical Analysis’ (૧૯૮૪), ૨. ગણિતની કાંતિઓ (૨૦૧૩), ૩. વિશ્વ આપણી નજરે (૨૦૧૬), ૪. કલનગણિતની કાંતિઓ અને કાન્ટિકારો (ડો.. પારસ ઉચાટના સહયોગમાં). લેખો : ‘સુગણિતમ્’, ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’, ‘કુમાર અને સવિશેષતા: કડી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય’ના ‘સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય વૃત્તપત્ર’ માં ગણિતશાસ્ત્રના વિવિધ પાસાંઓ ઉપરાંત અમેરિકન

શિક્ષણપ્રશાલી અને અમેરિકાની યુનિવર્સિટીઓ વિશે નિયમિત રીતે લખતા રહે છે. તેમણે ‘હિંગસ બોઝેન’, ‘વિશ્વની ઉત્પત્તિ’, ‘દૂરબીન’ વગેરે તથા સવિશેષતા: વિશ્વવિદ્યાત ગણિતશાસ્ત્રીઓ જેમકે આર્થભણ, જોહન નેશ, લીઓનહાડ ઓર્લિર, હેન્રી લેબેગ, ગ્રોટ્ફાઈટ વિલહેલ્મ લાર્ડબિન્ઝ, પ્રો. ચંદ્રશેખર સુબ્રાહ્મયમ, સી. વી. રામન વગેરે વિશે ચિત્રલેખો લખ્યા છે. ઉલ્લેખનીય છે કે ‘Computers & Fluids’ જર્નલમાં પ્રકાશિત તેમના સંશોધનલેખની પેરિસ અને ટેક્નિકોની પ્રયોગશાળાઓએ તેની અવિકૃતતાને પ્રમાણાને તેમનાં સંશોધન જર્નલમાં તેની નોંધ લીધી હતી. આ ઉપરાંત ‘Journal of Computational Physics’ માં પ્રકાશિત તેમના લેખના રેફરીઓનાં મંત્ર્યોના આધારે સદર જર્નલ દ્વારા આ યુવા અધ્યાપકને પોતાના જર્નલના રેફરી બનાવ્યા હતા. તેમનાં કેટલાંક સંશોધનપત્રો વિખ્યાત જર્નલમાં નોંધપાત્ર સંખ્યામાં ઉદ્ઘૃત થયાં છે, જેની પ્રતીતિ ‘Science Citation Index’ ના આધારે થાય છે. હાલમાં તેઓશ્રી કૃતસક્લ્ય બની Sir ISSAC Newton કૃત ‘The Principia’ નો ગુજરાતી ભાવાનુવાદ કરી રહ્યા છે, જેનાં પ્રકરણો સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય વૃત્તમાં કમશા: પ્રકાશિત થઈ રહ્યા છે.

વાતન-પ્રેમ :

વર્ષ ૨૦૦૪ માં સ્વેચ્છાએ સેવાનિવૃત્તિ મેળવ્યા બાદ માતૃભૂમિ માટેનો પ્રેમ કર્તવ્યનિષ્ઠાની સભાનતા સાથે ઊભરાઈ આવતાં અમેરિકન નાગરિકત્વ ચાલુ રાખીને વતનમાં રહેવાનું પસંદ કર્યું. કોઈ કવિએ ગાયું છે કે ‘અપિ સ્વર્ણમથી લકા ન મે લક્ષ્માણ રોચતે / જનની જન્મભૂમિશ્ચ સ્વર્ગાદપિ ગરીયસી’ની ભાવનાને સાકાર કરતાં ગામના ગોંદરે, બસ સ્ટેન્ડ, નિશાળના પ્રવેશદ્વાર વગેરે જીવાએ કરયાના ઢગલા જેતાં હદ્યદ્વારી ઉઠતાં કોઈની મદદની અપેક્ષા વગર અને મુખરિત થયા સિવાય આઈ થી દશ વર્ષ સુધી સફાઈકાર્ય કર્યું. કહેવાયું છે કે ‘મહીયાંસ: પ્રકૃત્યા ભિતભાગિણા’ અર્થાત્ મહાપુરુષ સ્વભાવથી જ ભિતભાગી (ઓણું બોલનાર) હોય છે. આપણા વિકલભાઈએ પણ અનપેક્ષા: શુદ્ધિકા રહીને કાર્ય કર્યું. ‘શેરથાના ગાંધી’ તરીકે ઓળખાયા. આ કામની નોંધ રાણીય વર્તમાનપત્રોએ પણ લીધી હતી. જો કે સ્વાસ્થ્ય કથળતાં હવે આ કામ બંધ કર્યું છે, જેની ગલાનિ આજે પણ અનુભવી રહ્યા છે. વતન

(અનુસ્થાન પુ. દે પાને)

ઇતિહાસની અટારીએથી : સર્વ વિદ્યાલય કેળવણી મંડળ, કડી-ગાંધીનગર

આંધી એકે નંનાવાત

મોહનલાલ પટેલ

લોકશાહી સિદ્ધાંતો પર ચાલતી સંસ્થાઓમાં ક્યારેક એના કાર્યકૃતાઓમાં નીતિવિષયક મતમતાંતર હોઈ શકે, એ અંગે ચર્ચાઓ થાય. ક્યારેક અન્યના મત પરત્વેની અસહિષ્ણુતા ચર્ચામાં ઉગ્રતા આજો પણ આ ચર્ચા કે એના કારણે ઉદ્ભવેલી ઉગ્રતામાં અહ્મુ કે તેજોવધનું આગાપણું પ્રવેશે ત્યારે સંઘર્ષનો જન્મ થાય છે. જે સંસ્થાની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડે છે. આવાં ક્યારેક ક્ષુલક તો ક્યારેક ધ્યાનાંહ કારણસર કડવા પાટીદાર કેળવણી ઉતેજક મંડળ અથવા સર્વ વિદ્યાલય કેળવણી મંડળમાં અશાંતિનાં વાફળ ધેરાયાં છે, જરા ઉગ્રતા બાપી છે. સંસ્થાની પ્રતિષ્ઠાને ક્ષાણિક અંચદો આવ્યો છે પણ એની મૂળ આબરૂ અકબંધ જળવાઈ રહી છે.

ઈ. સ. ૧૯૫૧ના એપ્રિલ માસની ૨૮ અને ૩૦મી તારીખો દરમિયાન સર્વ વિદ્યાલય કેમ્પસમાં એક સામયા ત્રણ ઉત્સવોના સમારંભો હતા. તા. ૨૮મીએ પાટીદાર પરિષદનું ૧૭મું અધિવેશન ભરાવાનું હતું. તા. ૩૦મીએ સવારે છગનભાની અર્ધપ્રતિમાનું સ્વામી પ્રજ્ઞાનચૈતન્યપુરીના હસ્તે અનાવરણ થવાનું હતું. અને પછી એ દિવસનો બધો સમય વર્તમાન અને ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીઓના સ્નેહસંમેળન માટે ફાળવવામાં આવ્યો હતો.

છગનભાની અર્ધપ્રતિમાના અનાવરણના ઉત્સવ નિમિત્તે પંદર-પંદર વર્ષ સુધી ફેડ નિમિત્તે છગનભાનો અવિરત સાથ નિભાવનાર સ્વામી ધનરાજગિરિ ધનશા ભગત (હેવે સ્વામી ધનરાજગિરિ તબિયત ઘણી અસ્વસ્થ હોવા છતાં થોડા દિવસ અગાઉ આશ્રમમાં આવ્યા હતા. અગાઉ સ્વસ્થ તબિયત વખતે આવતા ત્યારે રસોડા તરફ મેડાની રૂમમાં એમનો ઉતારો રહેતો. આ વખતે આશ્રમના મુખ્ય મકાનના આગળના (ફન્ટ ઓલિવેશન) ભાગના પશ્ચિમ છેડે ગૃહપતિ માટેના ખાલી નિવાસમાં એમનો ઉતારો હતો જે હેતુથી હૈયાની લાગણી અને ઉમળકાઢી

પ્રસંગમાં હાજરી આપવા આવ્યા હતા તે પ્રસંગનો સુયોગ નહીં નિર્માણો હોય એટલે દુર્ભાગ્યવશ તા. ૨૮મીના રોજ સ્વામીજીનું અવસાન થયું.

નિર્માણું હશે તે થયું. દુઃખદ હતું.

પણ પછી જે પરિસ્થિતિ સર્જાઈ એ સંસ્થાના વાતાવરણે થોડા સમય માટે ક્ષુલ્ય કરનારી નીવડી.

ધનશા ભગત અને માધવજ્ઞભાઈ મેર્ડ આદરજના. માધવજ્ઞભાઈ, ધનશા ભગત અને છગનભાને સાથે મળીને સંસ્થાના નિભાવ માટે તનતોડ મહેનતનું કાર્ય કર્યું છે એ પણ કહેવાઈ ગયું છે. ધનરાજગિરિના અવસાનના સમાચાર આદરજ પહોંચ્યા એટલે એ ગામના કેટલાક આગેવાનો જોઈતાભાઈ દેવકરણદાસના નેતૃત્વ નીચે કરી વિદ્યાર્થી આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યા. ધનરાજગિરિની ઉત્તરકિયા સાથે આશ્રમના જ પરિસરમાં એમની સમાપ્તિ રચાય એવી દરખાસ્ત લઈને આ સભ્યો આવ્યા હતા. આ સભ્યોમાં ઈશ્વરભાઈ હરજીવનદાસ તેમજ શિક્ષક માધવલાલ પણ હતા.

ધનશા ભગતનું સંસ્થા અંગેનું ફેડનુંમાં છગનભા સાથેનું કાર્ય ૧૯૪૦માં છગનભાના અવસાન પહેલાં પૂરું થયું હતું. ૧૯૫૧ સુધીમાં સંસ્થાનો ગંજાવર વિકાસ થયો હતો - વીસનગર, પિલાવાઈ, વડનગર, બલોલ વગેરેમાં સારો વિકાસ પામી ચૂકેલી એની શાખાઓ હતી. ગૌશાળા, પ્રેસ વગેરે પણ સંસ્થાના મહત્વના એકમો એટલે કોઈ સેન્ટ્ઝેન્ટ (પાણી-પોચા સંવેદન)માં તણાયા સિવાય વિવેક-તર્કનો આશ્રય લઈને વિચારવામાં આવે તો સંસ્થામાં માત્ર ફેડકાર્ય અવસાન પછી કેમ્પસમાં સમાપ્તિ રચવાનો અધિકાર આપાવે એવું મોટું કાર્ય ન ગણાય. ફેડકાર્ય પણ એમના એકલાના હાથે થયું નહોતું. એમાં માધવજ્ઞભાઈનો, એમના પંચનાં તેમજ અન્ય વિસ્તારનાં ગામો ઉપર જબરો પ્રભાવ હતો, પણ છગનભાની વાત ન્યારી હતી.

આમ, ધનરાજગિરિની સમાવિ રચવા માટે સંસ્થાના કાર્યકરો દુઃખ સાથે તૈયાર નહોતા. આદરજના આગેવાનો પોતાની માગણીમાં મક્કમ હતા.

જાણો એક કટોકટીની સ્થિતિ સર્જઈ.

સમાવિની રચના માટે કદાચ ઠંકાર થઈ શકે, પણ આદરજનો ઠંકાર લગભગ અશક્ય જેવો હતો. છગનભાના શબ્દોમાં જ આદરજ વિશે થોડી વાત જાણીએ.

ધનશા ભગત અને માધવજી બંને આદરજના વતની. એમજો અને આદરજ ગામે સંસ્થાના બાલ્યકળમાં સંસ્થાના ઉછેર અને એને પગભર થવામાં મહત્વનો ફાળો આપ્યો હતો. એ મદદ માત્ર ભૌતિક નહોતી. એમાં કંઈક વિશેષ હતું. એનો સાચો ચિત્તાર મળી રહે અન એ ગામના ઉત્સાહેને પૂરતો ન્યાય મળી રહે એ પણ એ ગામ સાથે સંકળાયેલી આશ્રમને પ્રોત્સાહક એક ઘટના વાંચવી ભાવકર્ને પણ ગમશે એ હેતુથી અહીં છિગનભાના જ શબ્દોમાં આપી છે :

સં. ૧૯૮૦ના મહા વદ ૧૦ તા. ૧૫-૨-૨૪ને શુક્રવારાના રોજ મેર્ડ આદરજમાં નવીન બંધાવેલ શ્રી રામજી મંદિરમાં રામમૂર્તિની પધરામણીનો પ્રસંગ હતો. ગામે આશ્રમને આગ્રહભર્યું આમંત્રણ મોકલેલું. આગ્રહને વશ થઈ આશ્રમના લગભગ બધા વિદ્યાર્થીઓ પ્રસંગમાં ભાગ લેવા ગયા. દેવના આ ફિરસ્તાઓને જોઈ હ્રષ અને પ્રેમ કોનામાં ન ઊભરાય ? ભાગોને આખું ગામ હારબંધ ચાલ્યા આવતા પ્રકૃત્લ મુખારવિદ્વાળા બાળકોનું સ્વાગત કરવા ઉમટ્યું હતું. સર્વ મંદિરમાં ગયા. ગીતાના પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય નામનો અધ્યાય શરૂ થયો. ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યા. આદરજવાસી ગીતાઅભ્યાસીઓએ તેમાં સૂર પૂર્યો. અધ્યાય પૂરો થતાં અંગણે આવેલાં બાળકોને શું લેટ ધરવી તેના વિચારમાં સર્વ પડી ગયા. શ્રી ધનશા ભગતે ટૂંક સમજૂતી આચ્ચા બાદ રૂ. ૧૦૧૧ની બેટ ધરતાં ન લખી શકાય એટલી ઝડપથી રકમો લખાવાઈ. અડધા કલાકમાં જ સવારો પાટીદાર ઘરના ગામે રૂ. ઉત્પસની ટ્રિપ લખાવી. પોતે ગીતાના વેદાંતના શુષ્ણ અભ્યાસી નથી પણ નિષ્કામ કર્મમાર્ગી છે એ પુરવાર કરી આપ્યું. આદરજ ગામમાં બીજાં ગામો કરતાં ધનાઢ્યો વધારે વસે છે, અગર ઈશ્વર વધારે સાનુકૂળ છે, અગર વધારે વરસાએ પડે છે એવું કંઈજ નથી.

આ આદરજ હતું. એના આગેવાનો ધનશા ભગત પ્રત્યેની પ્રીતિના કારણે સ્વામી ધનરાજગિરિના રૂપમાં

એમની સમાવિ આશ્રમની ભૂમિ ઉપર રચાય એવી લગભગ હઠના સ્વરૂપની માગણી લઈને આવ્યા હતા. એ ન સંતોષાય તો? કશું સમજાય એવું નહોતું. અને સંસ્થાના સંચાલકો (આદરજના અત્યારે આગાંતુક મહાનુભાવોમાં જોઈતારામ જેવા કારોબારીના સભ્યો હતા) કોઈ સંન્યાસીની પાછળ ભક્તિઘેલા બનીને સમાવિ અને છત્રી રચે એવા ધર્મિક પણ નહોતા. ધનશા ભગત માટે અપાર આદર હોવા ઇતાં આદરજવાસીઓની માગણી સંતોષવાની એમની તૈયારી નહોતી. શ્રી જોઈતારામ કારોબારીની મિટિગમાં કોઈ કોઈ મુદ્દા ઉપર કયારેક ઉત્ત્ર બની જતા. અત્યારે એમની ઉગ્રતાનો પારો ઘણો ઉંચો ચઢ્યો હતો.

લગભગ માટાગાંડ જેવી સ્થિતિ સર્જઈ હતી. પરિશાખમાં કંઈ આભ તૂટી પડે એવું નહોતું. આદરજના આગેવાનોની વાત ન માનવામાં આવે તો એ ગામના સંબંધ ઉપર છેદ મુકાઈ જાય. પણ આ કંઈ નાની વાત નહોતી. ધનરાજગિરિસ્વામીની સમાવિની વાત સમય જતાં કોરાણે રહી જાય અને આદરજ ગામ સાથેનો સંબંધ છૂટી ગયેલો રહે આ વાત ભારે કષ્ટદાયક હતી. લાંબી ચર્ચાઓ કે સલાહસૂચન માટે સમય નહોતો. આખરે સમજદારીનું એક ઝરણું ક્યાંકથી ઉત્તરી આવ્યું. સર્વ વિદ્યાલય કેળવણી મંડળના શાશ્વતા અને વ્યવહારદક્ષ સંચાલકોએ પોતાની અંગત માન્યતાઓને આડે આવવા દીધા વિના સંસ્થાના હિતમાં ડખાપણભર્યો નિર્ણય લઈને આદરજના આગેવાનોની માગણી આગળ નમતું મૂકીને સ્વામી ધનરાજગિરિની સમાવિ આશ્રમ પરિસરમાં રચવા માટે સંમતિ આપી. આ સંમતિ પાછળ સર્વ વિદ્યાલય કેળવણી મંડળ અને કડવા પાટીદાર કેળવણી ઉતેજક મંડળના સભ્યોની નજર સમક્ષ ધનશા ભગતનું નામ જ હશે.

એ સમયે સર્વ વિદ્યાલય કેમ્પસનો મુખ્ય દરવાજો રેલવેના પાટા તરફના ખૂશા પર હતો (અત્યારે સંદર્ભ બંધ છે.) એ દરવાજામાં પેસતાં જ ડાબી તરફ સ્વામી ધનરાજગિરિની સમાવિનું નિર્માણ થયું અને ઉપર એક મનોહર છતરી (છતરી)ની રચના થયેલી છે.

મોહનલાલ પટેલ

(સૌજન્ય : સર્વ વિદ્યાલય કેળવણી મંડળ, કરી અને ગાંધીનગર અને કડવા પાટીદાર કેળવણી ઉતેજક મંડળ, કરી : સંક્ષિપ્ત છતિહાસ (૨૦૧૫) : ૧૨૬-૧૨૮)

ગાઈ સદીના મહાન વક્તીન શ્રી નાની પાલખીવાલા

શરદભાઈ શાહ

આજાઈ પછી ભારતની સુપ્રીમકોર્ટ અને હાઇકોર્ટમાં અનેક નામી વકીલોએ નોંધપાત્ર સેવાઓ આપી છે. ઓ સૌમાં મોખરજાનું સ્થાન શ્રી નાની પાલખીવાલા ધરાવે છે. એક સમર્થ વકીલ, ટેક્ષેશન એક્સપર્ટ, કેળવડીકાર, ઉધોગપતિ, ડિલોમેટ અને દાનવીર તરીકે તેમણે ઘણી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી છે. આ બધા ક્ષેત્રમાં નિપુણ હોવા છતાં તે અત્યંત નમ હતા અને સરળ વ્યક્તિત્વ ધરાવતા હતા. તેમનાં જીવન અને કાર્યો વિશે વિસ્તૃત છિણવાટ કરવી આ નાનકડા લેખમાં શક્ય નથી. આમણતાં તેમનાં પ્રેરણાદ્યાયી જીવન અને ઉમદા કાર્યોની ઝાંખી થાય તેવો પ્રયત્ન અહીં કર્યો છે.

બાળપણ અને શિક્ષણ:-

૧૬ મી જાન્યુઆરી, ૧૯૨૦ના રોજ નાની પાલખીવાલાનો જન્મ મુંબઈના એક મધ્યમવર્ગાયિ કુટુંબમાં થયો હતો. તેમના પિતા અરદેશર પાલખીવાલા લોન્ડ્રી ચલાવતા હતા. પરંતુ દરેક કાર્ય ખૂબ ચીવટ અને ધગશથી કરવાની ટેવવાળા હતા. માતા શેહરબાનું ખૂબ જ લાગણીશીલ અને હિંમતવાન હતાં. નાની પાલખીવાલા અને તેમનાં ભાઈ-બહેનોનું બાળપણ તારદેવ અને નાના ચોકમાં વીતયું. તેમને મોટી બહેન એમી અને નાનો ભાઈ બહેરામ હતો. ત્રણેય સંતાનોને મા-બાપે સારા સંસ્કાર અને સારું શિક્ષણ આપ્યાં. તેમના બાપ-દાદા મુંબઈ આવ્યા તે પહેલાં હૈદ્રાબાદમાં હતા અને પાલખી બનાવવાનો વ્યવસાય કરતા હતા. પારસીઓમાં ધિયાને આધારે અટક પડતી હોય છે, તેથી તેમની અટક પાલખીવાલા પડેલી. નાની પાલખીવાલા બે વર્ષના હતા ત્યારે વાડકીમાં બદામ ભરીને જાતા હતા. તેમના પિતાએ તે જોઈ ટકોર કરી કે પાડેશના જરૂરિયાતવાળા બાળકને યાદ કરજે. નાની પાલખીવાલા તરત જ પાડેશમાં ઢોરી ગયા અને મૂરી ભરીને બદામ તે બાળકને આપી દીધી. બાળપણથી જ કરુણાનો ભાવ

જીવનમાં પ્રાપ્ત થયો. પછી તો જીવનભર આપવાના આનંદનો તેમને લાભ લીધેલો.

શાળાના અભ્યાસમાં પાલખીવાલા ખૂબ કાળજ રાખતા. પિતાએ નાનપણથી સાહિત્યનો શોખ લગાડેલો. સેમ્યુઅલ સ્માર્ટલના પુસ્તક Self helpથી તેઓ ખૂબ પ્રભાવિત થયેલા. તેઓ નાસ્તો અને હાથખરચીની રકમ બચાવી

પુસ્તકો ખરીદતાં તેટલું જ નહીં પડા ૧૩ વર્ષની ઉંમરે અખભારમાં તેમનો લેખ પ્રસિદ્ધ થયો અને પત્રકાર તરીકે મહિને ૧૫ રૂપિયાની આવક થવા લાગી. અખભારમાં તેમની નિયમિત કોલમ 'Mild and bitter' અને 'A handful of ashes' ઘણી પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. તે સમયનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરતા અને એક મિનિટનો સમય પડા બરબાદ કરતા નહીં. પરંતુ તેમના શોખ માટે સમય ફાળવતા. તેઓ વાંચના શોખ, ઉપરાંત વાયોલિનવાદન, હસ્તરેખાશાત્ર, પેઈન્નિંગ અને શૈટોગ્રાફીના શોખ તે પૂરા કરતા. પડા અભ્યાસની તેમને માટે સૌપ્રથમ અગ્રતા હતી અને તેથી હેમેશાં તે અવ્યલ નંબર લાવતા. જોકે સ્કૂલના અભ્યાસ દરમિયાન તેમની જીબ તોતડાતી હતી તેમ છતાં તે નિરાશ ન થયા. વક્તૃત્વ સ્વર્ધમાં ભાગ લેવા માંડયા અને શાળા અને કોલેજમાં વક્તૃત્વ સ્વર્ધમાં સંખ્યાબંધ ઠનામો પ્રાપ્ત કર્યા. પછી તો જીવન દરમિયાન ઉત્તમ વક્તા તરીકે વખણાયા.

તેમણે માધ્યમિક શિક્ષણ ટ્યૂટોરીયલ હાઈસ્ક્લુલમાં લીધું અને પછી મુંબઈની સેંટ ઎વિર્સ કોલેજમાં દાખલ થયા. અભ્યાસ સાથે માત્ર ૧૬ વર્ષની ઉંમરે તેમણે ટ્યૂશન આપવાનું શરૂ કર્યું. તેમના પિતા કહેતા 'બેટા વકીલ બનજો' પરંતુ નાનીને તો પ્રોફેસર બનનું હતું. તે ઇંજિનિયરિંગ વિટરેચરમાં એમ.એ. થયા. અને ચાન્સેલરનો મેડલ પણ પ્રાપ્ત કર્યા. એક કોલેજમાં પ્રોફેસર માટેની ભરતી માટે તેમણે અરજ કરી. માત્ર બે ઉમેદવારો હતાં. બીજાં એક

બહેન હતાં. જેમને ટીચરનો અનુભવ હતો. નાની પાસે સફળ કારક્રિએ હતી. પણ અનુભવ નહોતો. કુદરતનો કરિશમા કર્થીક અલગ છે. નાની અદ્વિતીય વકીલ બનાવના હતા. તેથી તે અધ્યાપક ન બન્યા. થોડા વર્ષો પછી તે બહેનને નાની મજ્યા ત્યારે તેમનો હદ્યપૂર્વક આભાર માન્યો. પ્રોફેસર ન થવાયું તેથી નાનીએ આઈ.સી.એસ. થવાનું નક્કી કર્યું. પરીક્ષા ખૂબ જ અધરી હતી, પણ નાનીનો આત્મવિચાસ પણ અતૃપુર્ણ હતો. હિલ્લીમાં પરીક્ષા આપવા જવાનું હતું. તે વખત હિલ્લીમાં રોગચાળો ફાસી નીકળ્યો. તેથી મા-બાપની ઠંચાને માન આપી તેમણે ઝોર્ન ના ભર્યું. પછી એવું બન્યું કે સેન્ટર બદલાઈને મુંબઈ થયું. પરંતુ તેમને ઝોર્ન ભરેલ નહીં તેથી પરીક્ષા ન આપી શક્યા. કુદરતનો એ સંકેત હતો. પિતાએ ફરીથી કહ્યું ‘વકીલ બની જા’.

૧૯૪૪ થી ૧૯૪૬ સુધી તેમણે લોનો અભ્યાસ કર્યો. એલએલ.બી. માં ફર્સ્ટ કલાસ ફર્સ્ટ અભ્યાસ અને તમામ પ્રાઈઝ પ્રાપ્ત કર્યા. તે પછી એડવોકેટની પરીક્ષા ઓરિજિનલ સાઈટ-એ.એસ.માં પણ દરેકે દરેક પેપરમાં હાઈએસ્ટ માર્ક્સ મેળવ્યા. એલએલ.બી. ના તેમના એક પરીક્ષકે કહ્યું ‘સાચું પૂછો તો મારા કરતાં આ વિદ્યાર્થી વધુ જાણો છે’ વકીલાતનાં શરૂઆતનાં વર્ષો :

સને ૧૯૪૬માં પાલખીવાલાએ મુંબઈના ખૂબ જ નામી એડવોકેટ સર જમશેદજી કંગાની ચેમ્બરમાં વકીલાતની શરૂઆત કરી. નાની પાલખીવાલા કહે છે ‘જમશેદજીએ મને કાયદાની આઠીઘૂંઠી તો શીખવી પણ સાથે સાથે નમતા કેળવતાં પણ શીખવ્યું’ નાની પાલખીવાલાએ વકીલાત સાથે લો-કોલેજમાં શિક્ષણનું કામકાજ સંભાળ્યું તે શરૂઆતથી જ વિદ્યાર્થીઓમાં ખૂબ જ પ્રિય થઈ પડ્યા. થોડા સમય બાદ તેમને કોલેજના પ્રિન્સિપાલ બનવાનું આમંત્રણ મળ્યું. તે વખતે રૂપિયા ૧૫૦૦ ના પગારની લોભામણી ઓફર પણ મળી. પાલખીવાલાને શિક્ષણમાં રસ હતો પણ તેમને લાગ્યું કે જમશેદજીની ચેમ્બરમાં રહીને તે સફળ વકીલ થઈ શકશે. તેમણે તે આમંત્રણનો અસ્વીકાર કર્યો.

સને ૧૯૪૮ની સાલથી તેમની વકીલાતમાં અણધાર્યો ફેરફાર આવ્યો. મુંબઈ હાઈકોર્ટમાં ચાલતા એક કેસમાં અણધારી ઘટના બની. મુંબઈ હાઈકોર્ટમાં જસ્ટિસ એન. એચ. ભગવતી સાહેબ સમક્ષ ટેક્ષેશનની એક મેટર ચાલતી હતી. તેમાં શ્રી આર. જે. કોલ્હાએ દલીલો કરી.

જોકે ન્યાયધીશ એ દલીલોથી બહુ પ્રભાવિત થયા હોય તેવું લાગ્યું નહીં. પછી એડવોકેટ જનરલ એમ. પી. અમીનની દલીલો થઈ અને થોડી દલીલો બાકી હતી ત્યારે કેસ બીજા દિવસ ઉપર મુલતવી રહ્યો. શ્રી આર. જે. કોલ્હાએ ક્રોને વિનંતી કરી કે બીજા દિવસે તેઓ બીજ કોર્ટમાં રોકાયેલા છે અને નાની પાલખીવાલા વળતી દલીલો (રીજોર્ડન્ડર) કરશે. કોર્ટ સંમત થઈ. નાની પાલખીવાલાએ આખી રાત જાગ્યાને ખૂબ જ મહેનત કરી અને ઘણા નવા મુદ્દાઓ શોધી કાઢ્યા. બીજા દિવસે તેમણે તે મુદ્દાઓ કહેવા માંડયા જે કહેવા તે કાયદેસર રીતે હક્કદાર નહોતા, કારણ કે તે માત્ર મૂળ મુદ્દાના અનુસંધાનમાં અને કાયદાની બાબતોની છાયાવટ કરી શકે. પરંતુ ન્યાયમૂર્તિએ યુવાન વકીલની દલીલો ધ્યાનમાં લઈ એમ. પી. અમીનને જણાવ્યું કે તમને વધુ ખુલાસાઓની તક આપીશું. શ્રી એમ. પી. અમીન કબૂલ થયા. દલીલો ખૂબ જ અસરકારક રહી અને આગળના દિવસે જે કેસનો ચુકાંદો લાભમાં આવવાની શક્યતા ઓછી જણાતી હતી તે કેસ લાભમાં આવ્યો. ચુકાંદા બાદ એમ. પી. અમીન પાલખીવાલાને અભિનંદન આપ્યા અને જણાવ્યું કે નવી દલીલો માટે હું વાંધો લઈ શક્યો હોત. પરંતુ મને લાગ્યું કે એક યુવાન વકીલ એની કેરિયર બનાવી રહ્યો છે ત્યારે મારે વાંધો લેવો જોઈએ નહીં. આ કેસ પછી નાની પાલખીવાલાની કેરિયર ધીરે ધીરે સુંદર થતી ગઈ અને તે મુંબઈ હાઈકોર્ટમાં અને સુપ્રીમ કોર્ટમાં દલીલો કરવા લાગ્યા.

૩૦ વર્ષની ઉમરે તેમણે કાયદાનું એક પુસ્તક ‘The Law and Practice of Income Tax’ બહાર પાડ્યું. જેમાં લેખક તરીકે જમશેદજીનું નામ પણ લાગ્યું. થોડા સમયમાં આ પુસ્તક એક ઓથોરિટી તરીકે ભારતભરમાં પ્રસિદ્ધ પામ્યું. ચીફ જસ્ટિસ ચાગલા તેને ‘The Book’ કહેતા. જ્યારે કાયદાના અર્થઘટનનો કોઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય તો ચાગલા કહેતા ‘આ પુસ્તક શું કહે છે?’ આ પુસ્તકના સંદર્ભમાં એક પ્રસંગ જાગ્રતા જેવો છે. ૧૯૫૦ ની સાલમાં ટેક્ષેશન અંગેનું આ પુસ્તક બહાર પડ્યું તે સમયગાળામાં મદાસના શ્રી આયંગરનું ટેક્ષેશન અંગેનું પુસ્તક ખૂબ જ પ્રચારિત હતું. બધા તેનો આધાર લેતા હતા. પરંતુ પાલખીવાલાનું પુસ્તક બહાર પડ્યા પછી આયંગરને લાગ્યું કે તેમના પુસ્તકની પાલખીવાલાએ કોપી કરી છે. તેથી તેમણે મદાસ કોર્ટમાં દાવો દાખલ કર્યો. તેમાં પ્રતિવાહી તરીકે પાલખીવાલાએ લેખિત જવાબ આપ્યો તેમજ જુબાની

પણ આપી. તેમની ઉલટપાસ ત્રણ દિવસ ચાલી. ઉલટપાસ દરમાન પાલખીવાલાએ બધી જ હક્કિકત યાદશક્તિના આધારે જણાવી. કોઈ પુસ્તકનો કે કોઈ નોંધનો આધાર લીધો નહીં. કેસ પૂરો થયો ત્યારે ન્યાયાધીશને લાગ્યું કે પાલખીવાલાએ કોઈ નકલ કરી નથી. તેથી તેમણે ભારે બર્ચ આપવા જણાવ્યું. તે વખતે પાલખીવાલાએ કંધું કે શ્રી આયંગરે જોતી માન્યતાના આધારે દાવો કર્યો છે. પણ મને તેમાં તેમની શુદ્ધબુદ્ધિનો અભાવ જણાતો નથી. મને માત્ર એક રૂપિયાનો બર્ચ અપાવશો તો સંતોષ થશે. આમ પાલખીવાલાએ સામી વક્તિના દોષને જોવાનું પણ યાળ્યું.

વકીલાતના સફળતાના વર્ષો :-

આજાઠી પછીના રૂપ વર્ષોમાં ટેક્સેશનને લગતા અને ભારતીય બંધારણને લગતા સંખ્યાબંધ ડેસોમાં નાની પાલખીવાલાએ કલાકો સુધી અને કેટલાક ડેસોમાં દિવસો સુધી ધારદાર દલીલો કરી અને અસાધારણ સફળતા પ્રાપ્ત કરી. પાલખીવાલાને યુવાન વયથી જ દલીલો કરતા સાંભળીને રામ જેઠમલાણીએ લખ્યું છે કે 'I watched him arguing cases big and small. I was enchanted by the music in his speech' પાલખીવાલાની શરૂઆતની વકીલાત ટેક્સેશનને લગતા ડેસોની વિશેષ હતી. પરંતુ ૧૯૬૭ માં ગોલખનાથના ડેસ પછી બંધારણીય ડેસોમાં તે અગેસર રહ્યા. તેમના ખૂબ જ જાણીતા ડેસોમાં બેન્ક નેશનલવાઈઝનાનો ડેસ, રાજવીઓના સાલીયાણાનો ડેસ, અખબારો પરના પ્રતિબંધનો ડેસ અને લઘુમતિ દ્વારા ચલાવતી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અંગેનો ડેસ જણાવી શકાય. પરંતુ ડેશવાનંદ ભારતીના ડેસમાં નાની પાલખીવાલાએ જે રીતે દલીલો કરી તે રીતે તે અમર થઈ ગયા.

ડેશવાનંદ ભારતીના ડેસની થોડીક વાત કરીશું. તે ડેસની વિગતે વાત કરવી હોય તો સ્વતંત્ર લેખ લખવો પડે. ગોલખનાથના ડેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટ દરાવ્યું હતું કે બંધારણીય સુધારાથી મૂળભૂત અધિકારોને લઈ લેવાની અગર ઢૂકવવાની પાર્લિમેન્ટને સત્તા નથી.

ડેશવાનંદ ભારતીના ડેસમાં ૧૩ ન્યાયમૂર્તિઓની બંધારણીય બેન્ચ સમક્ષ એ પ્રશ્ન ઉપરિથિત થયો કે ગોલખનાથના ડેસનો પાર્લિમેન્ટની સત્તા મર્યાદિત કરતો હુકમ યોગ્ય છે કે નહીં. આ બેન્ચ એવા મતની જણાતી હતી કે તે નિર્ણય યોગ્ય નથી અને પાર્લિમેન્ટને બંધારણીય

સુધારા ધ્વારા કોઈપણ પ્રકારનો ફેરફાર કરવાનો અધિકાર છે. આ કેસ પાંચ માસ સુધી ચાલ્યો હતો, જેમાં પાલખીવાલાએ ઉ૧ દિવસ સુધી દલીલો કરી હતી. પાલખીવાલાએ Basic Structureનો એટલે બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો વિચાર રજૂ કર્યો. કોર્ટ તે દલીલનો સ્વીકાર કર્યો અને પાર્લિમેન્ટને બંધારણના મૂળભૂત માળખાને અસર કરે તેવો ફેરફાર કરવા હક્ક નથી તેવું દરાવ્યું. જોકે કોર્ટ ગોલખનાથના ડેસને રદ કર્યો. પરંતુ ૧૩ ન્યાયાધીશની બેન્ચ એવું દરાવ્યું કે બંધારણીય સુધારાને ન્યાયીક વિચારણામાં લઈ શકાય. તેથી હવે પાર્લિમેન્ટ દ્વારા એવો બંધારણીય સુધારો થઈ શકે નહીં કે જેના કારણે પાયાના સિદ્ધાંતો કે મૂળભૂત માળખાને બદલી શકાય. બંધારણીય માળખાના ઉદાહરણો આપતા કોર્ટ જણાવ્યું કે બંધારણની સર્વોપરિતા, લોકશાહી પ્રજાસત્તાક ઢાંચો, ધર્મનિરપેક્ષતા, સમવાચીતંત્ર માળખણું વગેરે બાબતો પાયાની બાબતો છે અને તેમાં સુધારો થઈ શકે નહીં. લગભગ પાંચ દાયકા સુધી આ ચુકાદો અફર રહ્યો છે. પાલખીવાલાની બંધારણના રક્ષક તરીકે ભારતને આ મૌટી મેટ છે.

જોકે કટોકટી પછી ચીફ જસ્ટિસ એ. એન. રે. એ ૧૩ ન્યાયમૂર્તિઓની બેન્ચની રચના કરી. તેઓ એ મતના હતા કે બંધારણીય સુધારા માટે પાર્લિમેન્ટની સત્તા ઉપર કોઈ મર્યાદા હોવી જોઈએ નહીં. તેથી ડેશવાનંદના ડેસને Reviewમાં લેવા બેન્ચની રચના થઈ. પાલખીવાલાએ બે દિવસ સુધી એવી ધારદાર દલીલો કરી કે ધીર-ધીરે તમામ ન્યાયમૂર્તિઓ એમની સાથે સંમત થતા ગયા કે ડેશવાનંદ ડેસમાં થયેલ નિર્ણય સાચો છે અને બંધારણીય મૂળભૂત માળખાને અસર કરે તેવો સુધારો કરવા પાર્લિમેન્ટને સત્તા નથી. બે દિવસના અંતે મુખ્યન્યાયમૂર્તિ રે સિવાય બાકીના ૧૨ ન્યાયમૂર્તિઓ એ મતના થઈ ગયા કે ડેશવાનંદના ડેસને Review માં લેવા માટે કોઈ કારણ નથી. તેથી ન્યાયમૂર્તિ રે એ તે બંધારણીય બેન્ચને વીખેરી નાંખી.

આ ૧૩ ન્યાયમૂર્તિમાં એક ન્યાયમૂર્તિ એચ. આર. ખાના હતા. તેમણે આ બે દિવસની દલીલો અંગે જણાવ્યું છે કે 'the heights of eloquence to which Palkhiwala had risen was seldom been equaled and never been surpassed in the history of Supreme Court'

સુમધુર લગનજીવન :-

નાની પાલખીવાલા તેમનાં ભાવિ પત્ની નરગેશ માતબરને જ્યારે સેટ એવિર્યર્સ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે પ્રથમવાર મળ્યા. નરગેશે પણ એલએલ.બી. કર્યું. બન્ને વચ્ચે પ્રેમ થયો. પરંતુ નાની પાલખીવાલાને યુવાન વયે જ લાગતું હતું કે તે એક ઉચ્ચાધ્યેયને પાર પાડવા જરૂર્યા છે અને જીવનમાં કંઈક કરી બતાવવું છે. દેશની સેવા પણ કરવી છે. તેથી લગ્ન પહેલાં તેમણે નરગેશને કહ્યું કે આપણે બાળકો પેઢા ન કરીએ. બાળકોનો ઉછેર અને અભ્યાસ માટે મારે ખૂબ જ સમય આપવો પડે. મને લાગે છે માતૃભૂમિ અને માનવતાના કાર્યો માટે મારું જીવન વિતાવવું જોઈએ. નરગેશ પણ માનતી હતી કે નાની કોઈ જુદી જ માટીના માનવી છે. તે તેમને ખૂબ પ્રેમ કરતી હતી. તેણીએ તે સહજતાથી સ્વીકારી લીધું. એક કાળજીભરી સન્નારી તરીકે તેણીએ આજીવન નાની પાલખીવાલાની સંભાળ લીધી. નરગેશે નકકી કર્યું કે વડીલાત કરવી નથી. માત્ર ઘર જ સંભાળવું છે. તેણીએ નાની પાલખીવાલાની દરેક પ્રવૃત્તિમાં ખૂબ જ સહજકર આપ્યો. ઘરે મહેમાનોની ખૂબ જ અવરજનવર રહેતી. પરંતુ નરગેશ બધાને પ્રેમપૂર્વક આવકાર આપતાં હતાં. પાલખીવાલાની ખૂબ દોડધામ હોવા છતાં તેમના શીડ્યુલને ખૂબ સાચવી તેમને મદદ કરતાં હતાં.

પાલખીવાલાએ ૭૦ વર્ષની ઉંમર પછી બાયપાસ સર્જરી કરાવી હતી. તે પોગ કરી શરીરને તંદુરસ્ત રાખવા પ્રયત્નશીલ હતા. બન્નેની ૭ દાયકાની ઉંમર થઈ હોવા છતાં નાની પાલખીવાલા દર વર્ષે તેમના જન્મદિનની ભવ્ય ઉજવણી કરતા. મોટી સંખ્યામાં મિત્ર વર્તું હાજર થાય અને નરગેશ અને નાની પાલખીવાલા બધાનું ભાવભીનું સ્વાગત કરે અને ખાવા પીવા માટે વ્યક્તિગત આગ્રહ કરી દરેકનું ધ્યાન કરે. ઈકબાલ ચાગળા લખે છે ‘નાની પાલખીવાલાના અવસાનના ત્રણ વર્ષ પહેલાંના જન્મદિનનું હું સ્મરણ કરું છું. તે વખતે નરગેશ જીવંત હતાં અને બન્નેની તબિયત પણ પ્રમાણમાં સારી હતી. નાની પાલખીવાલા લગભગ ૮૦ની ઉંમરે પણ ટાર ચાલતી હતા. આંખોની અંદર ચમક હતી અને દરેકને ઉખાખર્યો આવકાર આપતા હતા. નરગેશ પણ તેમની સાથે જ ઊભાં હતાં અને બધાને આવકારતાં હતાં. હું તો હેમેશાં એવા હસતાં, પ્રફુલ્લિત દંપતીનું દશ્ય નજર સમક્ષ રાખું છું.’

બજેટ અંગે વાર્તાલાપ :-

ઈકોનોમિકસમાં અને ભારતના આર્થિક વિકાસમાં પાલખીવાલાને ખૂબ જ રસ હતો. પરંતુ તેમની આ શક્તિ તેમણે સને ૧૮૮૪માં ‘ફોરમ ઓફ ફી એન્ટરપ્રાઇઝ’ દ્વારા બજેટ અંગે વિચારો વ્યક્ત કર્યા. સને ૧૮૮૮ માં ગ્રીન હોટલ (હાવની તાજ ઇન્ટરનેશનલ)માં બજેટ અંગે જાહેર વાર્તાલાપ આપ્યો. પછી દર વર્ષે વાર્તાલાપ આપતા રહ્યા અને સંખ્યા વધતી રહી તેથી સ્થળ બદલવા પડ્યા. સને ૧૮૮૮ તેમાં બ્રેબોન સ્ટેડિયમમાં વાર્તાલાપ ગોડવલો પડ્યો. સમગ્ર સ્ટેડિયમની ગેલેરીઓ ખીચોખીય ભરાઈ ગઈ. હજારો લોકોને ઊભા રહેવું પડ્યું. બજેટ અંગે વાર્તાલાપ સાંભળવા સમગ્ર દેશમાંથી અને પરદેશમાંથી પણ લોકો આવતા હતા. ડેલિફોર્નિયા, અમેરિકાથી આવેલા ડો. વિલિયમ ઈમરસન કહ્યું કે જો કોઈ વ્યક્તિ અમેરિકામાં આવો વાર્તાલાપ આપે તો પછી દિવસો સુધી દેશભરમાં તેની ચર્ચા થતી રહે અને અખબારોમાં તે અંગેના આસ્ટ્રિકલ્સ પ્રસિદ્ધ થતા રહે. એક ઓસ્ટ્રેલીયિન શ્રોતાએ કહ્યું કે ‘મારી જિંદગીમાં આવું અદ્ભુત પ્રવચન મેં સાંભળ્યું નથી’

પછી તો એવું બન્યું કે દેશમાં જુદાં જુદાં શહેરોમાં બજેટ અંગે વાર્તાલાપ માટે વિનંતી થતી રહી. તેઓ મદાસ, બેંગલોર, હિલલી, કલકતા, અમદાવાદ, હૈદરાબાદ, પૂના વગેરે શહેરોમાં બજેટ અંગેના વાર્તાલાપ આપતા રહ્યા અને લાખો લોકોને તેનો લાખ પ્રાપ્ત થયો. લોકો તેમની બજેટ સ્પીચ માટે આતુર રહેતા. ૧૮૮૭માં ભારતીય વિદ્યાભવનના એક કાર્યક્રમાં ઉપસ્થિત રહેલા પૂર્વ વડાપ્રધાન દેવ ગોવડાએ પાલખીવાલાને ઉદેશીને કહ્યું કે ‘હું બેંગલોરમાં તમારા બજેટ અંગેના વાર્તાલાપ નિયમિત સાંભળતો હતો. મને તેથી તમારા માટે અત્યંત માનની દસ્તિ છે’ બજેટની જોગવાઈઓ અંગેનું તેમનું વિશેષજ્ઞ, તેમની અદ્ભુત વક્તૃત્વશક્તિ અને કલાત્મક રજૂઆતના કારણે તે લોકોના હૃદયમાં છિવાઈ ગયા.

આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિબિંદુ :

નાની પાલખીવાલા પૂર્ણ નીતિમત્તાવાળું જીવન જીવતો હતા. તેઓ આધ્યાત્મિકતાના રંગે રંગાયેલા હતા. ૫૦ વર્ષ સુધી તેઓ ભારતીય વિદ્યાભવન સાથે સંકળાયેલા રહ્યા અને વિવિધ હોદાઓ પર રહી સેવા કરી. સને ૧૮૮૪ માં ભારતીય વિદ્યાભવન દ્વારા સદાચાર ભારતી નામનો

વિભાગ શરૂ થયો. જેનો ઉદ્દેશ મહાત્મા ગાંધીની ૧૨૫ મી જન્મ જયંતી ઉજવાવાનો અને તેમના વિચારોને ફેલાવવાનો હતો. તેમાં ભારતભરમાંથી ૨૫૦ જેટલા જુદા જુદા ક્ષેત્રના અગ્રણીઓ આવ્યા હતા. પાલખીવાલા સાદાચાર ભારતીનું કાર્ય અને મહેમાનોનું ઊંચું સ્તર જોઈ પ્રભાવિત થયા હતા. તેમણે જાહેર કર્યું કે આ ઉમદા કાર્ય માટે તેમની આવકના ૧૦ ટકા દર વર્ષે આપશે. ત્યાબાદ દર વર્ષે ૩૧ માર્યના રોજ તે સંસ્થાને ચેક મોકલતા. પાલખીવાલાએ વિવિધ સંસ્થાઓને કરોડો રૂપિયાનું દાન કર્યું છે. ઉપરાંત તેમણે ઘણી વ્યક્તિઓને આર્થિક સહાય કરી છે. તેમનું છેલ્દંદું દાન પણ ૨ કરોડનું હતું. તે કહેતા ‘હું મારું જીવતા જ બધી જ રકમ દાન કરી દેવા માંગુ છું.’ Nani deprecated the tendency to accumulate wealth. He believed in the principle of Trusteeship and felt that all wealth, like knowledge, has to be shared.

પાલખીવાલા કાંચીના જગાંગુરુ શ્રી ચંદ્રશેખરેન્દ્ર સરસ્વતી પ્રત્યે ખૂબ આદરની લાગણી ધરાવતા. ૧૯૭૭ માં પાલખીવાલા એમ્બેસેડર તરીકે વોશિંગટન જવા નીકળ્યા તે વખતે તેઓશ્રીએ કાંચી જઈને શંકરાચાર્યના આશીર્વાદ મેળવ્યા હતા.

પાલખીવાલાને પ્રભુ પર અપાર શ્રદ્ધા હતી અને જીવનનાં મહત્વના નિર્જયો અંતરના અવાજને ધ્યાનમાં લઈને કરતા. સુપ્રીમ કોર્ટના ન્યાયમૂર્તિ થવા અને ભારતના એટની જનરલ થવા તેમને વિનંતી થઈ હતી. પરંતુ તેમણે તેનો ઈન્કાર કર્યો. તે નિર્જયો પણ અંતરના અવાજના આધારે લીધા હતા. જો તેમણે સુપ્રીમ કોર્ટના ન્યાયમૂર્તિ થવાનું સ્વીકાર્ય હોત તો સૌથી લાંબા સમય માટે સુપ્રીમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ થવાનું સન્માન પણ તેમને પ્રાપ્ત થયું હોત.

પાલખીવાલા સત્ય સાંઈબાબાના ભક્ત હતા. તેમજ શ્રીઅરવિદ્ધા લખાણોથી ખૂબ જ પ્રભાવિત હતા. તેઓએ જીવનના તમામ વ્યવહાર પૂરી નિષ્ઠા અને પ્રામાણિકતાથી નિભાવ્યા અને જીવનમાં સંઘળા બનાવો નિયતિને આધારે થાય છે તેવી શ્રદ્ધા સાથે જીવ્યા હતા.

અમેરિકામાં ભારતના એમ્બેસેડર તરીકે :-

આપણે સૌ પાલખીવાલાને એક સમર્થ વડીલ, ન્યાયશાસ્ત્રી અને બંધારણના અભ્યાસું તરીકે જાણીએ

છીએ. વળી ટેક્ષેશન લોના એક્સપર્ટ તરીકે અને બજેટ અંગેના નિઝાત તરીકે પણ તેમની ઓળખ છે. પરંતુ થોડા લોકો જાણે છે કે તેમણે બે વર્ષના ટૂંકા ગાળા માટે અમેરિકામાં ભારતના એમ્બેસેડર તરીકે જે કામગીરી કરી તે અદ્ભુત કામગીરી હતી.

૧૯૭૭ના ઉનાળમાં પાલખીવાલા વોશિંગટન પહોંચા ત્યારે ત્યાં કામ કરતા ભારતના અધિકારીઓને લાગ્યું કે જીવનભર કાયદાના ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરનાર આ વ્યક્તિ ડિપ્લોમસીનું કાર્ય કેવી રીતે સંભાળી શકશે? પરંતુ થોડા સમયમાં જ બધાએ જોયું કે આ કોઈ વિશિષ્ટ માનત્વી છે.

૧૯૭૭ના અરસામાં ભારત-અમેરિકાના સંબંધોમાં તનાવ હતો. ઈન્ડિયા - નિક્સન વચ્ચે મતભેદ હતા. પ્રેસિડેન્ટ ફોર્ડના સમયમાં સંબંધો અનુકૂળ નહોતા. પાલખીવાલા ગયા ત્યારે ડેમોક્રાટિક પાર્ટીના પ્રેસિડેન્ટ કાર્ટર સત્તા ઉપર આવ્યા હતા. પાલખીવાલાએ પ્રેસિડેન્ટ કાર્ટર સાથે સારા સંબંધો વિકસાયા. વળી પ્રેસિડેન્ટ કાર્ટરના માતૃશ્રી લીલીયન કાર્ટર સાથે તો મિસિસ પાલખીવાલાને દોસ્તીના સંબંધો થયા. લીલીયન કાર્ટરે મહારાષ્ટ્રમાં પીસ કોર્સ્માં કામ કરેલું. ત્યારથી તેમની ઓળખાણ હતી.

પાલખીવાલા વોશિંગટન ઓફિસમાં પહોંચા અને પંદર હિવસમાં ઓફિસનું વાતાવરણ જ બદલાઈ ગયું. પાલખીવાલા દરેક ઓફિસર પાસે ખૂબ જ ચોકસાઈપૂર્વક સંપૂર્ણ વિગત મળે તેનો આગઢ રાખતા. તેમને જવાબદારી સોંપત્તા અને તેમની પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકતા. તેમની રોજિદી કામગીરીમાં કોઈ દખલ કરતા નહીં. પરિણામે કામગીરી ઝડપી અને સંતોષજનક થતી.

પાલખીવાલાએ ચાલી આવતી પ્રણાલીકાથી તદ્દન બિન્ન કામ કર્યું. કોઈ દંબ નહીં. કોઈ ગુંચવાડો નહીં. સીધી અને સ્પષ્ટ વાત. હીકીકતમાં કોઈ દોષ રાખે નહીં. સંપૂર્ણ પ્રમાણિકપણે સાચી વાત કરવાની. પરંતુ દરેક કાર્ય કરતી વખતે ભારતના હિતને પ્રાધાન્ય આપવાનું એ તેમનો સિદ્ધાંત હતો.

પાલખીવાલાએ તેમના સંબંધો માત્ર સેટ ડિપાર્ટમેન્ટના અધિકારીઓ પૂરતા સીમિત ન રાખ્યાં. સેનેટ, હાઉસ ઓફ રિપોલેન્ટેચિવ, ન્યાયતંત્ર, પત્રકારો અને નાણાંકીય અને વ્યાપારી સંગઠનો સાથે પણ સંબંધો સ્થાપિત કર્યા. તેમણે અમેરિકામાં વિવિધ સંસ્થાઓ અને વિશ્વના

બીજા દેશોમાં પણ આ સમય દરમિયાન વ્યાપક પ્રવચનો કર્યા. તેમણે ખૂબ જ પ્રવાસો કર્યું અને દુનિયામાં બૌદ્ધિકો અને રાજકારણીઓ સમક્ષ ભારતની નીતિ, પ્રશ્નો અને વલણ વિશે સ્પષ્ટતા કરી. તેમની વાત બિલકુલ સ્પષ્ટ, હકીકતો તદ્દન સાચી અને ભૂમિકા down to earth રહેતી.

તેમના લગભગ બે વર્ષના એમ્બેસેડર તરીકેના સમય દરમિયાન પાલખીવાલાએ જુદા જુદા રાજોમાં ૧૭૦ જેટલાં વક્તવ્યો આપ્યાં. તેમને ૫૦ જેટલી યુનિવર્સિટીઓમાં ઉદ્ઘોધનો કર્યા. કેટલીક વખત તો એક જ દિવસમાં ગ્રાશથી ચાર વક્તવ્યો આપ્યાં. તેમણે પત્રકારો સાથે ૮૦ જેટલી મિટિંગો આ સમય ગાળામાં કરી. એક દિવસ તો એવો આવ્યો કે તેમણે ૭ ઈન્ટરવ્યૂ તે દિવસે આપ્યાં.

એક નોંધપાત્ર અને અનુકરણીય બાબત એ છે કે પાલખીવાલા આ સમય દરમાન ભારત અંગત કામ માટે આવે ત્યારે હેમેશાં પોતાના ખર્ચે આવતા. તે જ રીતે અમેરિકામાં ફરવા જાય ત્યારે પોતાના અંગત ખર્ચે જ જતાં. કદી પોતાના ભારતના કે અમેરિકાના પ્રવાસ સાથે ઓફિસની કામગીરી જોડી દઈ આર્થિક લાભ ન મેળવતા. તે નખશિખ પ્રમાણિક હતા.

૧૯૯૧ ની સાલમાં ભારતના વિદેશ સચિવ બનેલા જે. એન. દીક્ષિત આ સમય દરમિયાન પાલખીવાલાના હાથ નીચે કામ કરતા હતા. તે લખે છે ‘Palkhivala will be remembered for long for his intellectual, professional and functional qualities. But one cherishes his personal qualities of grace, warmth, friendship and kindness, even more. It was a privilege to serve under him.’

નાની પાલખીવાલા ઉદ્ઘોગપતિ તરીકે :-

વડીલાતનાં ખૂબ જ સફળતાનાં ૧૫ વર્ષ વિતાવ્યાં ત્યારે પાલખીવાલા ભારતના સર્વશ્રેષ્ઠ વકીલ ગણ્યાત્તા હતા. વકીલતમાં ખૂબ મોટી આવક પણ મેળવતા હતા, પરંતુ તેમને થયું. કે ભારતના આર્થિક વિકાસમાં તેમને ફણો આપવો જોઈએ. તેમણે યાત્રા ગ્રૂપમાં કાનૂની સલાહકારનું કામ સ્વીકાર્ય, જોકે શ્રી જે. આર. ડી. યાત્રાએ તેમને મહત્વના કેસોમાં વકીલત કરવા છૂટ આપી. પરંતુ પાલખીવાલાએ વિશેષતઃ ઉધોગક્ષેત્રે ધ્યાન આપ્યું. વર્ષો સધી તે ACCના ચેરમેન રહ્યા. સંખ્યાબંધ કંપનીઓમાં ડાયરેક્રર રહ્યા. યાત્રા સન્સ, યાત્રા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ, યાત્રા સ્ટીલ, યાત્રા

એન્જિનિયરિંગ અને ઇન્ડિયન હોટલ્સ કંપનીઓમાં તે ડાયરેક્ટર હતા. ઉપરાંત સર દોરાબજી યાત્રા ટ્રસ્ટ અને સર રતન યાત્રા ટ્રસ્ટમાં ટ્રસ્ટી હતા. યાત્રા કન્સલટન્સીસ સર્વિસિસના તે એક્ઝિક્યુટિવ કમિટિના ચેરમેન હતા. તેમણે વર્ષો સુધી ઉધોગક્ષેત્રોમાં ખૂબ જ મહત્વનું પ્રદાન કર્યું.

રતન યાત્રાએ લખ્યું છે કે ‘Nani was colleague and to many of us a mentor. His contribution to the Tata group was enormous’

નાની પાલખીવાલાનાં પુસ્તકો :

દેક્ષેશન વિશેના તેમના પુસ્તકની વાત આપણે આગળ જોઈ ગયા. પરંતુ તે ઉપરાંત પાલખીવાલાએ ૧૦ જેટલાં પુસ્તકો લખ્યાં. તેમનાં પુસ્તકો We the People અને We the Nation ખૂબ વખણાયાં છે. પરંતુ તેમનું પુસ્તક The Highest Taxed Nation પ્રકાશિત થયું ત્યારે દેશમાં ખૂબ ચર્ચા જગાવેલી અને સરકારને દેક્ષ બાબતે વિચારણા કરવા મજબૂર બનાવી હતી. તેમનાં પુસ્તક ‘Constitution Defaced and Defiled’ અને ‘Wits and Wisdom’ પણ સારી પ્રસિદ્ધ પામ્યા છે. અભ્યાસુ લેખક તરીકે તેમણે અમર છાપ મૂકી છે. આ સંદર્ભે ખાસ નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે સોલી સોલાબજીએ નાની પાલખીવાલાની કોઈરૂમ પ્રતિભાને ઉજાગર કરતું પુસ્તક ‘Court Room Genious’ શીર્ષક ડેટન લખ્યું છે, જે જિશાસુઓએ વાંચવું રહ્યું.

Nani Palkhivalaના વિચારો :

- ‘The most persistent tendency in India is to have too much government but too little administration, too many laws and too little justice, too many public servants and too little public service, too many controls and too little welfare’.

- First, we must educate our lawyers better. We produce ethical illiterates in our law college. We have no notion of what public good is. Secondly, we must improve the quality of public administration which is today at an all time low. Thirdly, the citizenry must be better educated to evolve a higher standard of public character. Ancient

Indian culture must be taught in school and colleges.

માંદગી અને અવસાન :

તેમના જીવનનાં છેલ્લાં થોડાં વર્ષો તે માંદગી સામે જ્યુઝ્યા શરીર ધીરે ધીરે સાથ આપતું નહોતું. તેમાંથી ૨૦૦૦ ની સાલમાં તેમનાં પણ તેમની નરગેશનું અવસાન થતાં તે બાંગી પડ્યા. તે બોલી શકતા નહીં. ખોરાક ઉત્તારવામાં તેમને તકલીફ પડતી. પોતાના હાથ-પગની આંગળીઓની શક્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ અને ગળા પર મોટી ગાંઢ થઈ હતી. પ્રોટેટની તકલીફ પણ થઈ અને છેલ્લે તો તેઓ કોઈને ઓળખી શકતા પણ નહીં. પરંતુ આ બધી તકલીફો તેમને કોઈ પણ જાતની ફરિયાદ કર્યા વિના સહન કરી. એક હરફ સરખો ઉચ્ચાર્યો નહીં. જ્ઞાને તકલીફોને પણ દોસ્ત બનાવી દીધી. તેમનો જીવનકીય ૧૧ ડિસેમ્બર ૨૦૦૨ના રોજ બુઝાઈ ગયો.

નાની પાલખીવાલાને મહાનુભાવોની શક્તાંજલિ.

1. Nani is God's gift to India.

C. Rajgopalachari

2. Nani Palkhivala was, undoubtedly, one of our most eminent jurists who used his vast knowledge, wisdom and experience for the improvement of the human condition, in particular in promoting the cause of probity in public life in our country.

Dr. Manmohan Singh

3. Nani was a colleague and to many of us a mentor. His contribution to the Tata Group was enormous. I cherish his memory, for the person he was kind, humble and yet so respected.

Ratan Tata

4. In the death of Nani Palkhivala we have lost a titan of the legal profession, a captain of industry, a master of political economy and spiritually evolved human being.

Ram Jethmalani

5. Nani Palkhivala was the greatest

advocate that I had known

Soli J. Sorabji

6. In India, Nani was one of the giants of our age. Above all, he was a public figure, a man of principle who strove to lead by example.

K. K. Venugopal

7. He was a complete and total Indian spiritually intellectually and emotionally.

Justice D. H. Sen

સમાપન:-

લેખના સમાપનમાં બે ન્યાયમૂર્તિઓનાં મંત્ર્યો રજૂ કર્યું છું. તે દ્વારા નાની પાલખીવાલા કર્ય ઊંચાઈ પર હતા તેનો જ્યાલ આવે છે.

ભારતના મહાન ન્યાયધીશ કૃષ્ણા આયરે ખૂબ જ સુંદર શદ્ભોમાં નાની પાલખીવાલાને અંજલી આપી છે. તે કહે છે 'To praise Palkhivala is to paint the lily, to guild refined gold and throw a perfume on the jasmine. So perfect was the man in his personal and functional capacity. When I take the pen to write on this great son of India I find in him qualities beyond the faculties of normal humans.'

સુપ્રીમ કોર્ટના ન્યાયમૂર્તિ કુલકીપ સિંગના હસ્તે નાની પાલખીવાલાને સને ૧૯૮૭ ની સાલમાં સન્માનપત્ર આર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. આ સન્માનપત્ર મુંબઈની ૧૦ રોટરી કલબે બેગા મળી સંયુક્ત કાર્યક્રમમાં આર્પણ કર્યું હતું. તે વખતે ન્યાયમૂર્તિ કુલકીપ સિંગે ઉચારેલા શદ્ભોથી આપણા લેખની પૂર્ણાઙ્ગુઠા કરીશું.

'One feels that he is not a man of this world but someone from outside. I have many times tried to explain him as a man. But it is very difficult. One can only feel his essence and enjoy, as one enjoys the fragrance of a flower or the smile of a child. He is like cool breeze on a warm sunny day. That is Nani, the gentleman.'

શરદભાઈ પી. શાહ
એડવોકેટ, મહેસાણા

મો. ૮૪૨૮૭૩૬૩૬૪

વિશ્વ સાહિત્યની અટારીએથી

રયુનોસુકે અકૃતાગાવા : ૧૮૬૨-૧૯૨૦

(Ryunosuke Akutagawa)

મનીષ વ્યાસ

પાશ્ચાત્ય સાહિત્યવિશ્વમાં જ્યાતિ મેળવનાર સૌ પ્રથમ જાપાનીઝ લેખક તરીકે જેનું નામ તેમના મૃત્યુના ટપ વર્ષે આજે પણ આદરપૂર્વક લેવાય છે તેવા રયુનોસુકે અકૃતાગાવાનો જન્મ ૧૯૮ માર્ચ ૧૮૬૨ના રોજ ટોક્યોના ક્યોબાશી (Kyobashi) જિલ્લામાં થયો હતો. તેમના પિતા તોશીઓ નિહારા તેરી વ્યવસાય સાથે સંકળાયેલા હતા, જ્યારે માતા હૂંકું અકૃતાગાવા ગૃહિણી હતાં. અકૃતાગાવાના જન્મના ટ માસ બાદ જ માતાની માનસિક હુલત અસ્થિર થઈ જતાં અકૃતાગાવાના ઉછેર અને અભ્યાસની જવાબદારી તેમના મામા અને મામીના શિરે આવી પડી. કુમળી વયમાં જ માતા-પિતાના હુંક અને પ્રેમથી વંચિત રહેવાના પરિણામે અકૃતાગાવા તેમની વયના અન્ય બાળકોથી જરા અલગ પડતા. માતા-પિતાની ગેરહાજરી અને ઉદાસીનતાએ અકૃતાગાવાને બાળપણથી જ એકાંતપ્રિય બનાવી દીધા હતા. આગળ જતાં માતાની માનસિક અવસ્થા એ હદે કથળવા લાગી હતી કે અકૃતાગાવા જ્યારે દસ વર્ષની ઉંમરે પહોંચાય ત્યાં જ તેમનું અવસાન થઈ ગયું. આ કુઠારાઘાતે અકૃતાગાવાના જીવનમાં ક્યારેય ન પુરાય તેવો ખાલીપો લાવી દીધો. અલબત્ત, આ એકલતા કે નિઃસહાયતા તેમના સાહિત્યિક રસને પોષવામાં ખાસી એવી મદદરૂપ પણ થઈ આવી. તરુણાવસ્થા સુધી પહોંચતા તો અકૃતાગાવામાં એક વિલક્ષણ બુદ્ધિમતાનાં દર્શન થવા લાગ્યાં. દસ વર્ષની ઉંમરે તો તેમણે તેમના જીવનનું સૌપ્રથમ હાઈકુ રચ્યું હતું. એટલું જ નહીં, ચાઈનીઝ અને અંગ્રેજ ભાષા ઉપર પણ સારી એવી હથોટી પ્રાપ્ત કરી. સાહિત્ય પ્રત્યેનો તેમનો ઝોક અને ક્ષમતાનો ખરો પરિચય ત્યારે જોવા મળ્યો જ્યારે તેમણે ટોક્યો ઈંપોરિયલ યુનિવર્સિટીમાં અંગ્રેજ સાહિત્યનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. યુનિવર્સિટીના શરૂઆતનાં વર્ષોમાં

સ્ટુડન્ટ મેગેઝિનમાં પ્રકાશિત કરેલી તેમની ટૂંકી વાર્તાઓએ તે વખતના સિદ્ધહસ્ત જાપાનીઝ નવલકથાકાર નતસુમે સોસેકી (Natsume Soseki)નું ધ્યાનાકર્ષિત કર્યું પછી તો પૂછવું જ શું રહ્યું? અકૃતાગાવા જ્યાં સુધી લખતા રહ્યા ત્યાં સુધી પ્રકાશકો તેમની કૃતિઓ અને લેખો છાપવા માટે હારબદ્ધ ઊભા રહેતા.

વર્ષ ૧૯૧૪માં અકૃતાગાવા અને તેમના

જીવા સહાધ્યાધીઓએ New Currents of Thought નામના સાહિત્યિક જર્નલને પુનઃચેતન કર્યું. શરૂઆતના સમયમાં લેખોના અભાવે તેમણે વિલિયમ બટલર હીટ્સ અને એનાતોલે ફાન્સની કૃતિઓના અનુવાદ છાપ્યા. સાથે સાથે પોતાની કૃતિઓ તો ખરી જ. કોલેજના અભ્યાસકાળ દરમિયાન ૧૯૧૫માં Imperial Literature નામના મેગેઝિનમાં અકૃતાગાવાની બીજી ટૂંકી વાર્તા Rashomon પ્રકાશિત થઈ. આ ટૂંકી વાર્તાનું કથાવસ્તુ ૧૨મી સદીનું ક્યોટો શહેર છે, જે યુદ્ધની ભયાનકતા અને નિરર્થકતા દર્શાવે છે. આ ટૂંકી વાર્તા કપરી પરિસ્થિતિમાં ઉજાગર થતી માનવીય મર્યાદાઓ અને નૈતિકતાની પ્રવાહિતાને રજૂ કરે છે. આ વાર્તાએ નતસુમી સોસેકીને એ હદે પ્રભાવિત કરી હતી કે તેઓ અકૃતાગાવાના mentor (માર્ગદર્શક) બની ગયા. આ ટૂંકી વાર્તાએ અકૃતાગાવાને જાપાનના એક અગ્રાહ્ય સાહિત્યકાર તરીકે સ્થાપવામાં સિંહજાળો આપ્યો. આગળ જતાં ૧૯૫૧માં વિશ્વ-પ્રસિદ્ધ ફિલ્મ મેકર અક્ષિર કુરોસાવા (Akira Kurosawa)એ આ કૃતિ ઉપરથી સમાન શીર્ષકવાળી ફિલ્મ બનાવી હતી, જેણે બેસ્ટ ફોરેન ફિલ્મનો જિતાબ જીત્યો હતો. ‘શબ્દસ્થી’ના જૂન ૨૦૧૮ના અંક ૬માં રોશોમોન ફિલ્મ અને ટૂંકી વાર્તાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરતી વખતે શ્રી જાવેદ ખરી નોંધી છે કે આ ફિલ્મ માનવીના બહુમુખી દાઢિકોણને ઉજાગર

કરે છે. આ ટૂંકી વાર્તાનું ભાગાંતર વિશ્વની મોટા ભાગની ભાષામાં થયેલું જોવા મળે છે, જેના પરથી ખયાલ આવે છે કે અકૃતાગાવાનું સાહિત્ય-ફલક માત્ર જાપાન પૂરતું જ સીમિત ના રહેતાં વિશ્વ-વ્યાપી બની રહે છે. બંગાળમાં શેખર મૈત્રાએ Patchia: Hell and Other Stories (આનંદ પલ્બિકેશન્સ, ૨૦૧૨)માં અકૃતાગાવાની ૧૦ વાર્તાઓનું બંગાળી ભાષામાં અનુવાદ કર્યું છે. ભારતના જ્યાતનામ જાપાનિઝ સાહિત્યના અભ્યાસુ અને અનુવાદક પ્રોફેસર નિસિમ બેડેકર (English & Foreign Languages University, Hyderabad) 'રાશોમેન આણી ઈતર જાપાનિઝ કથા! (Rashomon and Other Japanese Stories, મનોવિજ્ઞાન પ્રકાશન, પૂના, ૨૦૧૨)માં અકૃતાગાવાની ૧૧ ટૂંકી વાર્તાઓનું મરાઈ ભાષામાં અનુવાદ કર્યું છે.

આ જ સમયગાળા દરમિયાન અકૃતાગાવાએ ગાકી (Gaki) ઉપનામ હેઠળ હાઈકુ લખવાની શરૂઆત કરી હતી. ૧૮૧૫ થી ૧૮૨૦ સુધીનો ૬ વર્ષનો સમય અકૃતાગાવાની સાહિત્યિક કારકિર્દીમાં સીમાચિહ્નન રૂપે લેખી શકાય. A Life Devoted to Gesaku (૧૮૧૭), Gleanings from a Withered Field (૧૮૧૮), Hell Screen (૧૮૧૯), The Death of a Christian (૧૮૧૯), The Ball (૧૮૨૦), Madman Oranges (૧૮૧૯) અને Autumn (૧૮૨૦) જેવી કૃતિઓની રચના અને પ્રકાશન થકી અકૃતાગાવા જાપાનીઝ ટૂંકી વાર્તાના પિતા તરીકે સ્થાપિત થયા. આ ટૂંકી વાર્તાઓમાં અકૃતાગાવાએ કેટલાક સાહિત્યિક પ્રયોગો પણ કર્યાં. જેમ કે ૧૮૧૭ અને ૧૮૧૮માં પ્રકાશિત થયેલી રચનાઓમાં તેમણે ઐતિહાસિક ઘટનાઓ અને કલાસિકલ કૃતિઓનું પુનઃઅર્થધારન કર્યું છે, જ્યારે ૧૮૨૦માં લખાયેલી બે વાર્તાઓમાં આધુનિક પરિચ્ય જોવા મળે છે. ૧૮૨૧માં Osaka Mainichi Shinbu સંવાદદાતા તરીકે તેઓએ ચીનનાં દક્ષિણ-પૂર્વી શહેરોની મુલાકાત લીધી હતી. તેમનો આ પ્રવાસ વ્યાવસાયિક રીતે તો સહ્ફળ રહ્યો પરંતુ તેમને કેટલીક બીમારીઓનો સામનો પણ કરવો પડ્યો જેમાંથી તેઓ ક્યારેય સાજા ન થઈ શક્યા.

ચીનથી પરત ફર્યાં બાદ ૧૮૨૨ થી ૧૮૨૭નો પાંચ વર્ષનો સમય અકૃતાગાવાની કારકિર્દીનો અંતિમ તબક્કો ગણી શકાય. આ સમય દરમિયાન તેમની શારીરિક અને માનસિક હાલત કથળવા લાગી હતી. જીવનના અંતિમ

તબક્કામાં તેઓ દષ્ટિ-મતિભમ (hallucinations), હતાશા અને અન્ય માનસિક રોગથી ગ્રસિત થઈ ગયા. તેમને એ વાતનો સતત ભય રહ્યા કરતો કે તેમની આ માનસિક અવસ્થા કચાંક તેમની માતા તરફથી તો વારસામાં મળી નથી ને? ૧૮૨૭ની ૨૪મી જુલાઈના રોજ અનિદ્રાની ગોળીઓના અતિરેકને લીધે માત્ર ત્પ વર્ષની વયે તેમનું અવસાન થયું. અકૃતાગાવાના અંતિમ વર્ષોમાં લખાયેલી અધિકતર કૃતિઓ આત્મકથાનક સ્વરૂપે જોવા મળે છે, જેમાં Kappa, Spinning Gears, A Fool's Life અને Literary, All Too Literary મુખ્ય છે. અકૃતાગાવાના વ્યક્તિગત જીવન વિશે ખાસ વિસ્તૃત માહિતી મળતી નથી સિવાય કે ૧૮૧૮માં તેઓ ફુમી સુકાતોમો (Fumi Sukatomo) સાથે લગ્ન-ગ્રંથિથી જોડાયા હતા, જેના પરિણામ સ્વરૂપ તેઓ ત્રણ સંતાનોના પિતા બન્યા હતા.

અકૃતાગાવાની વાર્તાઓ સ્થળ અને કાળની મર્યાદાઓથી પરે છે. તેમની વાર્તાઓ પાશ્ચાત્ય અને જાપાનીઝ સાહિત્ય અને વિચારધારા વચ્ચે સામંજસ્ય પેદા કરે છે. તેમની શૈલીનું અન્ય એક મહત્વનું પાસનું એ પણ છે કે તેમની વાર્તાઓ તદ્દન બિન્ન ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષયમાં લખાયેલી હોવા છતાં સમસામયિક બને છે. આજે જેને પોસ્ટ-કોલોનિઅલ સાહિત્યની મેથડ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે તે re-writing of history (ઇતિહાસનું પુનઃલેખન)ના એશિયન પ્રણેતા તરીકે અકૃતાગાવાને ગણી શકાય. તેમણે અનેકવિધ સોતો અને દંતકથાઓને તદ્દન નવા રૂપ-રંગ અને સજજા સાથે રજૂ કરી હતી.

ખૂબ જ યુવાન વયે મૃત્યુ પામનાર અકૃતાગાવાએ ૧૫૦થી વધુ ટૂંકી વાર્તાઓ લખી હતી. આ કૃતિઓએ ઘણા દેશી-વિદેશી કલાકારો, નાટ્યકારો, કવિઓ અને લેખકોને પ્રભાવિત કરી છે. ભારતની વાત કરીએ તો તેમની પ્રમુખ વાર્તાઓનું અનુવાદ બંગાળી, મરાઈ અને મલયાલમ ભાષાઓમાં થયેલું છે. અકૃતાગાવાની વિશ્વ પ્રસિદ્ધ વાર્તા રાશોમોન ઉપરથી ગુજરાતી અભિનેતા, દિંદરશ્ક અને લેખક ચિંતન પંડ્યાએ, જેઓ અમદાવાદ સ્થિત ટ્રાંસર્ટિન્ડસ ફાઉન્ડેશન અને હેન્યાટિકાના સ્થાપક છે, રાશી-મેન નામનું નાટક લખ્યું છે. આ નાટક વિશ્વના ઘણા બધા દેશોમાં ભજવાઈ ગયું છે. આ સાથે સાથે અકૃતાગાવાની Hell Screen વાર્તા ઉપરથી યુકેનીયન કમ્પોઝર વિકોરિયા પોલેવા (Victoria Poleva)એ ગગાકુ (Gagaku) (અનુસંધાન પૂર્ણ ઉત્તે પાને)

મુનિ છિતાર્થરલ્વિજ્ય સંપાદિત

જૈન જ્ઞાનભંડારોનો ઈતિહાસ : એક પરિચય

મણિભાઈ પ્રજાપતિ

વિશ્વના દેશોમાં ભારત સંખ્યાની દિલ્લિએ સૌથી અધિક હસ્તપ્રતોનો વારસો ધરાવે છે. આ પાછળ મુખ્ય બે કારણો એ છે કે પ્રથમ તો ભારતીય પ્રજાજોની જ્ઞાનવારસાને જાળવી રાખવાની ઉમદા ભાવના અને બીજું કારણ એ કે યુરોપમાં પ્રિન્ટિંગ પ્રેસની શોધ ઈ.સ. ૧૪૫૪માં થતાં મુદ્રણકળા ક્ષેત્રે અભૂતપૂર્વ કાંતિ આવતાં પુસ્તકોના લેખનનો પ્રાય: અંત આવ્યો અને મુદ્રિત પુસ્તકોનું પ્રચલન વધતાં જ્ઞાનનો પ્રચાર-પ્રસાર થતાં યુરોપમાં પુનર્જગરણ આવ્યું હતું, જ્યારે ભારતમાં પ્રાય: ૧૦૦ વર્ષ બાદ સૌ પ્રથમ ગોવામાં ઈ.સ. ૧૫૫૬માં પ્રેસની સ્થાપના પોર્ટ્ટુગીઝો દ્વારા કરવામાં આવી હતી, પરંતુ પ્રાય: ૧૮મી સદીના અંત સુધી તેનો નહિવત ઉપયોગ થયો હતો. એક ઉદાહરણ તરીકે જોઈએ તો ગુજરાતી મુદ્રણકળાનો પ્રારંભ મુંબલીથી અંગ્રેજમાં પ્રગટ થતાં ‘બોખે કુરિયર’માં ૨૮ જાન્યુઆરી, ૧૭૮૭ના રોજ પ્રગટ થયેલ એક જાહેરાતથી થયો. આ માટે આપણે આભારી છીએ ફરહુનજી મર્જબાનના કે જેમણે ગુજરાતી બીબાં બનાવ્યાં. સૌ પ્રથમ ગુજરાતી પુસ્તક મોબેલ બહેરામ હૃત ‘ખુરે અવસ્તા’ ઈ.સ. ૧૭૮૮માં મુદ્રિત થયું હતું. આ વાસ્તવિકતાના કારણે લાંબા સમય સુધી ભારતમાં હસ્તપ્રત લેખન ચાલુ રહ્યું હતું. અરે! આજે પણ કેટલાંક વિશિષ્ટ કારણોસર કેટલાક જૈનાર્થાર્યો દ્વારા આગમો ઈત્યાદિ ગ્રંથોની સુવર્ણાક્ષરી, રજતાક્ષરી હસ્તપ્રતો તૈયાર કરાવવા ઉપરાંત લાંબા સમય સુધી સુરક્ષિત રાખવાના હેતુસર તામપત્રો કે ઉચ્ચ ગુણવત્તા ધરાવતા કાગળ ઉપર, જેમ કે જર્મન કાગળ આલાબાસ્ટર ઉપર સુંદર અસ્કરોમાં લેખન કરાવવામાં આવે છે. એક અંદાજ અનુસાર ભારતમાં ૫૦ લાખથી હોઠ કરોડ હસ્તપ્રતો વિવિધ પ્રકારના ગ્રંથભંડારો, જેમ કે, જૈન જ્ઞાનભંડારો, પ્રાચ્યવિદ્યા સંસ્થાનો, હસ્તપ્રત ગ્રંથાલયો, મ્યુઝિયમો, સાર્વજનિક તથા શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયો, જેમ કે કાલેજ યુનિવર્સિટી ગ્રંથાલયો, ધાર્મિક સંસ્થાનો, જેમ કે મનીહો, જિનાલયો, મસ્નિદ્દો, મઠી વગેરે, અંગત સંગ્રહી વગેરેમાં સંગૃહીત છે. આ પૈકી અંદાજિત ૨૦ લાખ જેટલી

હસ્તપ્રતો સમગ્ર ભારતમાં પથરાયેલા જૈન જ્ઞાનભંડારોમાં સચાવાયેલી છે. આ સાથે રેખ કોઈ માની લે કે આ ભંડારોમાં માત્ર જૈન હસ્તપ્રતો જ સચચવાઈ છે. આ બધી હસ્તપ્રતો પ્રાચીન અને આધુનિક ભારતીય ભાષાઓ, જેમ કે સંસ્કૃત, પ્રાઇત, પાલિ, હિન્દી, ગુજરાતી, બંગાળી, મરાಠી, તમિલ, તેલુગુ, મલયાલમ વગેરે ઉપરાંત વિદેશી ભાષાઓ, જેમ કે અરબી તથા ફારસીમાં અને વિવિધ લિપિઓ, જેમ કે બ્રાહ્મી ખરોઝી, દેવનાગરી, શારદા, ગ્રંથ, ગુરુમુખી, કન્નડ, મલયાલમ વગેરેમાં અને લેખનકળાનાં વિવિધ માધ્યમો, જેમ કે ભોજપ્રાત, તાડપત્ર, કાગળ, કાપડ, શિલાખંડ વગેરે ઉપર લખવામાં આવેલી છે.

આ સાથે જ આ સંદર્ભ સ્પષ્ટતા કરવી આવશ્યક બની રહે છે કે મુદ્રિત વાચનસામગ્રી ધરાવતા ગુજરાતના ગ્રંથાલયો અને હસ્તપ્રત ગ્રંથાલયો પૈકી બાર્ટન લાઈબ્રેરી, ભાવનગર (૨૦૧૩), શ્રી શિવાજી સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, વ્યારા (૨૦૧૮) વગેરેને બાદ કરતાં નહિવત માત્રામાં ગુજરાતી ભાષામાં ગ્રંથાલયો વિશે સ્વતંત્ર ગ્રંથો પ્રકાશિત થયા છે. જોકે આ બંને પ્રકારના ગ્રંથાલયો વિશે લેખો, હસ્તપ્રત ગ્રંથાલયોના તપાસ અહેવાલો, હસ્તપ્રતોનાં કેટલોઝસ, સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની સ્થાપનાની સુવર્ણજયંતી કે શતાબ્દી ઉજવણીની સ્મરણિકાઓ, જેમ કે ફસેસિંહરાવ સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, પાટણ, બ્રધરહુડ પુસ્તકાલય, મોડાસા, મહાંન સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, કપડવંજ વગેરે, વિવિધ સ્વરૂપે વિપુલ માત્રામાં સાહિત્ય પ્રકાશિત થયું છે. આ ઉપરાંત ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા અનુસ્નાતક અને એમ.ફીલ. ડિગ્રીની પરીક્ષાના ભાગરૂપે વિવિધ પ્રકારના ગ્રંથાલયો વિશે ઘણી મોટી સંખ્યામાં લઘુશોધ નિબંધો તથા પીએચ.ડી. ડિગ્રી હેતુ શોધપ્રબંધો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે. અલબત્ત આ બધું કાર્ય અપ્રકાશિત છે. ગુજરાતના જૈન જ્ઞાનભંડારો વિશે ડૉ. હેતલ મણિભાઈ પ્રજાપતિ દ્વારા પીએચ.ડી. ડિગ્રી હેતુ શોધપ્રબંધ ડૉ. ગીતાબેન પટેલના માર્ગદર્શન હેઠળ ડે.ઉ.ગુ. યુનિવર્સિટી,

પાટણમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે, જે અપકાશિત છે. જ્યારે રાજસ્થાનના જૈન શાનભંડારો વિશે ડૉ. કસ્તુરચંદ કાસવીવાલ દ્વારા યુનિવર્સિટી ઓફ રાજસ્થાન, જ્યાપુરમાં શોધપ્રબંધ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે, જેનું પ્રકાશન 'Jaina Grantha Bhandaras in Rajasthan' શીર્ષક હેઠળ શ્રી દિગ્ભર જૈન અતિશય ક્ષત્ર શ્રી મહાવીરજી, જ્યાપુર દ્વારા વર્ષ ૧૯૬૭માં કરવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથ ઉપરાંત ડૉ. નારાયણસિંહ ભાઈ દ્વારા સંપાદિત અને 'રાજસ્થાની શોધ સંસ્થાન ચૌપાસની', જ્યાપુર દ્વારા પ્રકાશિત શોધપત્રિકા 'પરમ્પરા'ના વિશેપંક તરીકે 'રાજસ્થાન કે ગ્રંથાગાર' (૧૯૭૧-૭૨) શીર્ષક હેઠળ પ્રકાશન કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં રાજસ્થાનના મહત્વપૂર્ણ ૧૨ ભંડારો વિશેના લેખો સમાવિષ્ટ છે. આ પૈકી પ લેખો, જેસલમેર, જ્યાપુર, બિકાનેર, નાગ્નોર અને રાવટીના જૈન શાનભંડારો વિશે છે. આ ઉપરાંત INTACH ના સહયોગથી ભારતીય હસ્તપ્રતોનાં કેટલોઝસના સર્વેક્ષણનું એક મહત્વપૂર્ણ કાર્ય 'Biblio-graphic Survey of Indian Manuscript Catalogues' (1998) એસ. સી. બિસ્વાસ અને એમ. કે. પ્રજાપતિ - આ લખનાર દ્વારા સંપન્ન કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં ૮૪૮ મુદ્રિત કેટલોઝસ અને ૨૫૬ હાથથી લખવામાં આવેલ યાદીઓ (અંદાજિત કુલ ૨૦૦૦ બંડો) ની સાઠિપ્તા સૂચિ આપવામાં આવી છે. આ સૂચિમાં જૈન શાનભંડારોનાં કેટલોઝસના અંદાજિત ૭૫ બંડો અને અપકાશિત ૪૫ જેટલી યાદીઓ સમાવિષ્ટ છે. વધુમાં ભારતીય હસ્તપ્રતોના સર્વેક્ષણ, સરક્ષણ, ડિજિટલાઈઝેશન, પ્રકાશન વગેરે ઉમદા હેતુઓ માટે ભારત સરકાર દ્વારા વર્ષ ૨૦૦૩માં 'National Mission for Manuscripts' ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. ભારત સરકારનું આ કાર્ય સર્વાંશી સ્તુત્ય બની રહે છે.

એક સુવિદ્ધિત અને સર્વસ્વીકૃત હકીકત એ છે કે ભારતીય શાનચારસાના સરક્ષણ, સંવર્ધન અને પ્રચાર-પ્રસારમાં જૈન શાનભંડારોનું અણમોલ પ્રદાન રહ્યું છે. આ ભંડારોમાં પ્રાચીનતમ હસ્તપ્રતોની પ્રાપ્તિ, દુર્લભ હસ્તપ્રતોની પ્રાપ્તિ કે જેમાં કવચિત સમગ્ર દેશમાં એકાદ - બે હસ્તપ્રતોની પ્રાપ્તિ હોવી અને આ પૈકીની એકાદ હસ્તપ્રતની જૈન શાનભંડારમાં ઉપલબ્ધ હોવી, લઘુચિત્રકળાના ઉત્તમોત્તમ નમૂનાઓની પ્રાપ્તિ, વિપિકળાના ઉત્તમ નમૂનાઓ ઉપરાંત લિપિનો કાળકમાનુસાર વિકાસ જાણવા માટે પ્રાય: ૧૦ મી સદીથી હસ્તપ્રતોની પ્રાપ્તિ, મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યની કૃતિઓના સમૃદ્ધ ખજાનાની પ્રાપ્તિ, સામ્રાદ્ધિક દિશીયી પર રહી શાનજગતના બહુવિધ વિષયોની જૈન અને જૈનેતર

હસ્તપ્રતોની પ્રાપ્તિ વગેરેની દિશિએ જૈન શાનભંડારો મહામૂલ્યવાન બની રહે છે. આ બધા જૈન ભંડારો હસ્તપ્રતો ઉપરાંત મુદ્રિત પુસ્તકોનો પણ સમૃદ્ધ ખજાનો ધરાવે છે. આ બધા મુદ્રિત પુસ્તકોના સંગ્રહનું સંચાન સર્વેક્ષણ કરવામાં આવે તો ઘણાં અપ્રાય્ય પુસ્તકો આ સંગ્રહોમાંથી મળવાની શક્યતા છે. જૈન શાનભંડારોનું બહુઆયામી મૂલ્ય આત્મસાત કરીને આ ભંડારોની સ્થાપનાનો ઇતિહાસ, હસ્તપ્રત સમૃદ્ધિ, કેટલોગ પ્રકાશિત છે કે કેમ? ઉપલબ્ધ સેવાઓ વગેરે વિશે સ્વતંત્ર પુસ્તક/પુસ્તકોના અભાવને ધ્યાને લઈને આ ભંડારો વિશે લેખ વગેરે સ્વરૂપે ઈ.સ. ૧૯૨૦ થી આજદિન સુધી જે કંઈ લખાયું છે અને બહુવિધ સોતોમાં પ્રકાશિત થયું છે તેને શોધી શોધીને જે કંઈ મળ્યું તે સધાર્ણ ગ્રંથસરૂપે પ્રકાશિત કરવાનો મુનિ ડિતાર્થિજયરલ મહારાજ સાહેબનો દુર્ઘેણિતાશીલ પ્રયાસ તેની ઉપયોગિતાની દિશિએ સર્વથા શલાઘનીય બની રહે છે. અહીં વિવિધ શાનભંડારો વિશે પ્રાપ્ત ઉપયોગી માહિતી ઉપરાંત વાચનસામગ્રીના સંરક્ષણ માટે પ્રાયોગિક સમજણ, ભંડારોમાં અધ્યત્તેન માહિતી ટેકનોલોજી (ICT)ના વિનિયોગ વિશે અને અન્ય આનુસૂચિક પાસાંઓ વિશે એક સાથે માહિતી સુલભ કરાવી આપતાં આ ગ્રંથ શાનભંડારો માટે શાનકોશનો પર્યાય બની રહે છે. આ પ્રકારનો ગ્રંથ તૈયાર કરવાનું તેમનું સ્વખ અને તેને સાકાર કરવા માટેનો તેમનો ધ્યયનિષ્ઠ કર્મઠ પુરુષાર્થ, અધ્યયનશીલતા અને પ્રસ્તુત વિષયકેત્રનું શાન વાચકને તેમના પ્રતિ સ્વતઃ નતમસ્તક કરી મૂકે છે.

આટલી અર્થપૂર્ણ વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના સાથે અહીં મુનિ ડિતાર્થરલવિજય સંપાદિત અને 'શ્રી ઉમરા ચેતાંબર મૂર્ત્પિજઙ્ક જૈન સંઘ' (મલભાર હિલ સોસાયરી, સરગમ શોપિં સેન્ટરની પાછળ, ઉમરા, સુરત) દ્વારા તાજેતરમાં પ્રકાશિત શાનકોશીય દણદાર ગ્રંથ (૬૦ + ૮૧૬ પૃઃ ૨૮ x ૨૨ સેમી.) જૈન શાનભંડારોનો ઇતિહાસ' (૨૦૨૨) નો પરિશ્યે કરાવવાનો ઉપકમ હાથ ધરવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથનું પ વિભાગોમાં વિભાજન કરવામાં આવ્યું છે : વિભાગ-૧ : જૈન શાનભંડાર - વિકાસ અને વિશિષ્ટતા : લેખ સંખ્યા ૩૦, ૨. જૈન શાનભંડાર - ઇતિહાસ : ૬૦, ૩. જૈન શાનભંડાર - સુરક્ષા અને માર્ગદર્શન : ૩૦, ૪. જૈન શાનભંડાર - ડિજિટલ સ્વરૂપ : ૬ અને ૫. પરિશિષ્ટ : ૧૨. પ્રથમ ચારેય વિભાગોમાં સમગ્ર ભારતમાં સ્થિત જૈન શાનભંડારો - વિદેશોમાં સ્થિત જૈન હસ્તપ્રત સંગ્રહોમાં હસ્તપ્રત ભંડારો, મુદ્રિત પુસ્તકોના ભંડારો,

હસ્તપ્રતો અને મુદ્રિત વાચન સામગ્રી ધરાવતા ભંડારો/ ગ્રંથાલયો વિશેના કુલ ૧૩૮ લેખો ઉપરાંત પ્રાર્થિક પૃષ્ઠોમાં ‘શ્રી ઉમરા જૈન સંઘ ઉપાશ્રમમાં સ્થિત’, ‘શ્રી સુધર્માસ્વામી જ્ઞાનભંડાર’, સુરત વિશેના લેખ સહિત કુલ ૧૩૮ લેખો અહીં સમાવિષ્ટ છે, જેના ૧૦૦ જેટલા લેખકો છે. આ પૈકી ૫૬ લેખો જૈન મુનિભગવંતો કૃત અને ૮૮ લેખો જૈન/જૈનેતર અભ્યાસીઓ કૃત છે. મુનિ ભગવંતો કૃત લેખો પૈકી સૌથી અધિક અર્થાત્ ૧૦ લેખો મુનિ પુષ્યવિજ્યજ્ઞ કૃત છે, જ્યારે જૈન/જૈનેતર અભ્યાસીઓ પૈકી સૌથી અધિક લેખો ડૉ. કસ્તુરયંદ કાસલીવાલકુત પ લેખો રાજસ્થાનના જૈન જ્ઞાનભંડારો વિશેના છે. અહીં જૂનામાં જૂનો લેખ મુનિ જિનવિજ્યજ્ઞ કૃત ભંડારકર ઇન્સ્ટિટ્યુટ વિશેનો છે, જેનું પ્રકાશન ૧૯૨૦માં થયું હતું, ગ્રંથસ્થ લેખો ૧૯૨૦ થી ૨૦૨૧ દરમયાન લખાયા / પ્રકાશિત થયા છે. આ લેખો પોતપોતાનાની આવશ્યકતા અનુકૂળતા અને વિવિધ હેતુસર લખાયા હોવાથી ભંડારો વિશે અપેક્ષિત સરવરીથી માહિતીનો સમાવેશ ન જોવા મળે તે સ્વામ્ભાવિક છે. અલબંત તાજેતરનાં વર્ષોમાં લખાયેલા કેટલાક લેખો જે તે ભંડાર વિશે વિસ્તૃત માહિતી ધરાવે છે.

વિભાગ-૧ માં જૈન જ્ઞાનભંડારોની સ્થાપના અને વિકાસની ઐતિહાસિક ગાથા અને તેની લાક્ષ્ણિકતાઓ ચીધી બતાવતા લેખો પૈકી મુનિ પુષ્યવિજ્યજ્ઞ કૃત બે લેખો પૈકી પ્રથમ લેખમાં ભંડારોમાં સંગૃહીત હસ્તપ્રતો - સંસ્કૃત - પ્રાર્કૃત - અપબ્રંશ ભાષાઓમાં જૈન અને જૈનેતર વિપુલ સાહિત્યની પ્રાપ્તિ, મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્ય, ભારતીય ભાષાના કોશેના નિર્માણ માટેની સામગ્રી, ઐતિહાસિક-સાંસ્કૃતિક-ભૌગોલિક માહિતીનો ખજાનો વગેરેની દસ્તિઓ અત્યારિક મૂલ્યવાન છે તે સોદાછરણ ઉજાગર કરી આપ્યું છે, જ્યારે બીજા લેખમાં રાજર્ણી કુમારપાળ, મહાઅમાત્ય વસ્તુપાળ, પ્રાગવાર વંશીય પર્વત કાન્દા, પેથડ શાહ વગેરે દ્વારા સ્થાપિત કે પુસ્તક લેખન કરાયા સંબંધી ઐતિહાસિક વિગતો વિવિધ પ્રબંધો અને ગ્રંથપુષ્પિકાઓના આધારે તારવી આપવાની સાથે જ્ઞાનભંડારોના વ્યવસ્થાપન વિશે સ્વાનુભવપૂર્ત અભ્યાસનિષ્ઠ માહિતી વર્ણવી છે. ત્રિપુરી મહારાજે તેમના લેખમાં મહુવા, પાટણ, વિજાપુર, ખંભાત, સંઘવી પેથડના ભંડારો/ગ્રંથલેખન અને માંડવગઢાં ગ્રંથલેખન સંબંધી ઉઠ સંદર્ભો વિવિધ ગ્રંથોની પુષ્પિકાઓના આધારે તારવી આપ્યા છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠના સેવાનિવૃત્ત મૂર્ખી ઉંચેરા ગ્રંથાલયી કનુભાઈ શાહે ગુજરાતના જૈન/જૈનેતર તથા જેસલમેરના જૈન ભંડારોનો સંક્ષેપમાં પરિચય કરાવીને આ ભંડારોમાં સંગૃહીત

હસ્તપ્રતો તેની જ્ઞાનસાંપ્રદાયિકતા, ઐતિહાસિક અને સાહિત્યિક મૂલ્ય, ચિત્રકણા, લિપિકળાની વિકાસરેખા જાણવા વગેરેની દસ્તિઓ બહુમૂલ્ય છે તે ઉજાગર કરી આપ્યું છે. લાલચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી, કૂલચંદ જૈન, મુનિશ્રી દિમાંશુવિજ્યજ્ઞ, મગનભાઈ અમીન વગેરેએ પણ ગ્રંથભંડારોની ઐતિહાસિકતા અને તેમાં સંગૃહીત અણમોલ વિરાસત વિશે માહિતી આપી છે, જ્યારે રસિલાબેન કડિયાના પ્રશ્નોના સંદર્ભે લક્ષ્મણભાઈ ભોજકે કેટલાક ભંડારોનું સ્થળાંતર, દસમા સૈકાથી હસ્તપ્રતોની પ્રાપ્તિ, વિવિધ લિપિઓ, દિગંબર સંપ્રદાયની હસ્તપ્રતો, તામપત્રોની પ્રાપ્તિ, કેટલોગનો ઐતિહાસ વગેરે વિશે પ્રાપ્તિ: અશાત એવી ઘણી માહિતી ઉજાગર કરી આપી છે. આ વિશે વિસ્તૃત જાણકારી માટે જિનાસુઝુઓએ રસિલા કડિયા કૃત ‘શ્રુતસેવી લક્ષ્મણભાઈ ભોજકના સાંનિધ્યમાં’ (૨૦૦૬) ગ્રંથ જોવો રહ્યો. રેણુકાબેન પોરવાડે તેમના લેખમાં મથુરા ઉત્ભનનમાં પ્રાપ્તિ: બીજી સર્દીની સરસ્વતીના નામોલેખ તથા હાથમાં હસ્તપ્રત સહિતની લેખ સાથેની ખંડિત પ્રતિમાની પ્રાપ્તિ વિશે અને ગ્રંથભંડારો વિશે અન્ય કેટલાક પુરાતાત્ત્વિક અને સાહિત્યિક પુરાવાઓના ઉલ્લેખો નોંધ્યા છે તે ધ્યાનાર્હ છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના હાઈસ્વર્ક્રૂપ વિભાગ-૨ માં જૈન જ્ઞાનભંડારોની સ્થાપનાનો ઈતિહાસ, પ્રકાશિત કેટલોગસ, ગ્રંથસમૃદ્ધિ, હસ્તપ્રત ભંડારોનું સ્થળાંતર, વાન્ત્રિકીકરણ, પ્રવૃત્તિઓ વગેરે વિશેના ગ્રંથસ્થ ૮૦ લેખો પૈકી ગુજરાતના જૈન જ્ઞાનભંડારો વિશે ૫૦ લેખો, રાજસ્થાન વિશે ૧૭, મધ્યપદેશ-૪, કાર્ષાંટક-૩, મહારાષ્ટ્ર-૩, દિલ્હી-૨, બિહાર-૧, પાકિસ્તાન-૨, વિદેશો-૩ અને કેટલોગ તથા એકાધિક પ્રદેશોના જ્ઞાનભંડારો વિશેના ૫ લેખો છે. આ બધા સ્થળોના ભંડારો પૈકી જે ભંડારોના એકથી અધિક લેખો મૂકવામાં આવ્યા છે તેમાં માહિતીનું ઠીક ઠીક પુનરાવર્તન થતું જોવા મળે છે, આમ છતાં આ પૈકીનો પ્રત્યેક લેખ વતા-ઓછો પ્રમાણમાં અન્ય લેખમાં ઉલ્લેખિત ન હોય એવી માહિતી ધરાવતો હોઈ પ્રત્યેક લેખની ઉપસ્થિતિ સાર્થક બની રહે છે. આ સાથે જ અરે નોંધ લેવી રહી કે સંપાદક મુનિવર્થશીએ ‘સંપાદકીય’ માં આ ગ્રંથમાં કેતાંબર-દિગંબર-સ્થાનકવાસી - તેરા પંથીરૂપ ચારેય ફ્રિકાઓના ૧૦૦૦ થી વધુ જૈન જ્ઞાનભંડારોના ઈતિહાસને આવરી લેવા વિશે નોંધ્યું છે, પરંતુ અંતરંગ અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે કે આ ધરાણામાં ફક્ત નામોલેખિત થયા હોય તેવા ભંડારોની સંખ્યા અધિક છે. આ સાથે જ ઉલ્લેખ કરવો રહ્યો કે કેટલાક ભંડારોનો ઉલ્લેખ કે પરિચય પણ એવી મળતો નથી, ઉદા.

તરીકે હિન્દુસિંહ જિનાલય પરિસરમાં અદ્યતન કલાત્મક ભવનમાં સ્થિત 'નેમિસ્ટ્રી શાનભંડાર' કે જેમાં જૈનવિદ્યા અને આનુષુંગિક વિષયોનાં ૪૦,૦૦૦ જેટલા વિદ્વત્ ગ્રંથો સંગૃહીત છે.

પ્રથમ ૭ લેખો જેસલમેરના બંડારો વિશેના છે, જેમાં મુનિ પુણ્યવિજ્યજ્ઞ, મુનિ જંબૂવિજ્યજ્ઞ, મહામહોપાધ્યાય વિનય સાગરજ્ઞા લેખો બહુવિધ દસ્તિકોણથી મહત્વપૂર્ણ બની રહે છે. મુનિ પુણ્યવિજ્યજ્ઞએ વર્ષ ૧૯૫૦-૫૧ માં પ્રાય: ૧૬ માસ જેસલમેરમાં નિવાસ કરીને બંડારોનું વ્યવસ્થાપન કરી કેટલોગ તૈયાર કર્યું હોવાથી હસ્તપ્રત સમૃદ્ધિથી સુપરિચિત રહ્યા હતા. તેમણે અહીંથી રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ તથા મુનિ જંબૂવિજ્યજ્ઞને લખેલા પત્રોમાં બંડારો વિશે ઘણી મૂલ્યવાન વિગતો દર્શાવી છે. આ પૈકીના ૫ પત્રો અહીં સુલભ કરાવવામાં આવ્યા છે. પાટણમાં દાદાગુરુ કાન્તિવિજ્યજ્ઞ અને ગુરુવર્ય મુનિ ચતુરવિજ્યજ્ઞ સાથે પ્રાય: ૨૦ ચાતુર્માસ સતત ગાળતાં અને અહીના વેરવિભેર બંડારોને 'શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈન શાનમંદિર'ના નેજા હેઠળ એકનિત કરવામાં આ સૌની ચાવીરૂપ ભૂમિકા રહી હતી. અને ખાસ તો મુનિ પુણ્યવિજ્યજ્ઞએ તેનું વર્ણનાત્મક સૂચિપત્ર તૈયાર કર્યું હોવાથી પાટણના બંડારોના અંતરંગ જ્ઞાતા હતા. જેસલમેર અને પાટણના બંડારો વિશેનું તેમનું મંતવ્ય : "આચીન તાડપત્રીય ગ્રંથોની સમૃદ્ધિમાં, સંખ્યાની દસ્તિએ પાટણના બંડારો ચિદિયાતા છે, છતાં જેસલમેરના બંડારોમાં જે કેટલીક વિશેષતાઓ છે તે બીજે ક્યાંય નથી. અહીના બંડારોમાં જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમશ વિરચિત 'વિશેષાવશ્યક મહાભાષ્ય'ની અતિપ્રાચીન તાડપત્રીય પોથી છે... લિપિનું સ્વરૂપ જોતાં ૮ મા સૈકામાં તથા ૧૦ મા સૈકાના પ્રારંભમાં લખાઈ હોય તેમ લાગે છે." (પૃ. ૮૦)... અહીના બંડારો વિશે ડિવદનીઓ ચાલે છે કે, આ બંડાર પાટણથી રાજદ્વારી વિલ્લવના પ્રસંગમાં સુરક્ષિત સ્થાન સમજાને અહીં લાવવામાં આવ્યો છે, પણ આજે બંડારોમાં જે પોથીઓ વિદ્યમાન છે તે જોતાં એમ માનવાને કશુંય કારણ નથી.... અહીના આખા બંડારને તારવીએ તો બારમા સૈકામાં લખાયેલાં પુસ્તકો પાંચ-પચાસ કે પોણોસો જ છે. (પૃ. ૮૮) સુચિંતનીય બની રહે છે. તેમણે જેસલમેરના બંડારોની મહત્વપૂર્ણ પ્રતોની યાદી (પૃ. ૮૨-૮૩) પણ આપી છે. મુનિ જંબૂવિજ્યજ્ઞએ વર્ષ ૧૯૮૮માં આ બંડારોની ફોટોસેટ કોપીઓ તથા સ્કેનિંગ કરાયું હતું તે વિશેના અનુભવોની વાત કરી છે. વિનયસાગરજ્ઞએ આ બંડારોની મહત્ત્વ દર્શાવીનો મહત્વપૂર્ણ હસ્તપ્રતોની વિષયાનુસાર વિસ્તૃત

યાદી અને ચિનિત કાષ્ટપહૃકાઓ (પૃ. ૧૨૨-૧૩૦) વિશે સમજૂતી આપી છે.

પાટણના બંડારો વિશેના ૮ લેખો પૈકી પં. અમૃતલાલ ભોજકે મહત્વપૂર્ણ પ્રતો અને ચિત્રસમૃદ્ધિ વર્ણવીને આ બંડારોમાંથી ગુમ થેબે ૧૩ તાડપત્રીય ગ્રંથોની યાદી (પૃ. ૧૩૨-૧૩૩) આપી છે. વધુમાં, તેમણે પાટણમાં કુશળ ચિત્રકારો હોવા વિશે તથા પ્રવર્તક કાન્તિવિજ્યજ્ઞના પાટણમાં નિવાસ દરમ્યાન તેમની સાથે ૪૦ લાહિયાઓ કાર્યરત હતા તે વિશે જણાવ્યું છે. મુનિ પુણ્યવિજ્યજ્ઞ આ બંડારોની પ્રત્યેક પોથીથી સુપરિચિત રહ્યા હોઈ બહુવિધ દસ્તિ તેમના લેખો અણમોલ મૂડી સમાન બની રહે છે. મુનિ જંબૂવિજ્યજ્ઞએ મુનિ પુણ્યવિજ્યજ્ઞના અધૂરા રહેલા કાર્યને પૂર્ણ કરીને તેનું જણાંગ કેટલોગ તે ભાગોમાં પ્રકાશિત કરાવ્યું, સંઘવી પાડાની હસ્તપ્રતો શાનમંદિરમાં બેળવી દેવરાવી તથા સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવતા ભાભા પાડા તેમજ ખેતરવસી બંડારની પ્રતોનું સૂચિકરણ કરાવીને તેનો કેટલોગમાં સમાવેશ કરવા વિશે વિગતે વાતો વર્ણવી છે. આ બે લેખો ઉપરાંત ડૉ. ભોગીલાલ સાંડેસરા, મગનભાઈ અમીન, પ્રવ્યાનસૂરિજી, મણિભાઈ પ્રજાપતિ (આ લખનાર) વગેરેના લેખો બંડારોની ઐતિહાસિકતા, ગ્રંથસમૃદ્ધિ, પ્રવર્તમાન સ્થિતિ વગેરે અનેકવિધ પાંસાઓને ઉજાગર કરી આપે છે. અમેરિકન સ્કોલર જહોન ઈ. કોટ્ટ પાટણમાં શ્રી યતિનભાઈ શાહના ત્યાં લાંબા સમય સુધી નિવાસ કરીને પાટણના બંડારો અને આનુષુંગિક બાબતો વિશે વિસ્તારથી સાધાર નિરૂપણ કર્યું છે. પાટણના બંડારો વિશેના લેખો સંદર્ભ નોંધ કરવી રહી કે આ તમામ લેખોના આદિસ્પોત અને અતિ મૂલ્યવાન એવા લેખો, જેમ કે, 'A Report on the search for Manuscripts in the Jain Bhandars at Patan' / by Chimanlal Dahyabhai Dalal. In : A descriptive catalogue of Manuscript in the Jain Bhandaras at Patan / comp. by L. B. Gandhi. Baroda. Oriental Institute, 1937. (G.O.S.-76) : P. 33-72, પાટણના બંડારો અને ખાસ કરીને તેમાં રહેલું અપભસ તથા પ્રાચીન સાહિત્ય/ચીમનલાલ ડાલાભાઈ દલાલ, પાંચમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો અહેવાલ, ૨૮-૩૧ મે, ૧૯૭૫ સુરત, ૧૯૭૧૮, અને ભોગીલાલ સાંડેસરાફૂત પાટણના જૈનશાન બંડારો અને ભારતીય સાહિત્ય, પાટણ: ભોગીલાલ લહેરચંદ ભારતીય સંસ્કૃતિ, સંસ્થાન, ૧૯૮૧. તરફ પૂ. અહીં છૂટી ગયા છે. ખંભાતના બંડારો પૈકી સાચિશેતઃ શાંતિનાથ બંડાર વિશે નર્મદાશંકર ભજુ તથા

મોહનલાલ ચોકરીએ પોતપોતાના લેખોમાં ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષમાં પરિચય કરાવ્યો છે. લીબડીના ભંડારના વ્યવસ્થાપનમાં ગુરુ ચતુરવિજ્યજીના સહયોગી મુનિ પુષ્ટયવિજ્યજી રહ્યા હોવાથી આ ભંડાર વિશે પ્રત્યક્ષદર્શી વિગતવાર માહિતી વર્ણવી છે. આ લેખ હસ્તપત્રવિવાદી જાણકારી વિશે પણ મહત્વપૂર્ણ માહિતી ધરાવે છે. અમદાવાદના વિવિધ ભંડારો પૈકી એલ.ડી. ઇન્ડોલોઝ વિશે ડૉ. જિતેન્દ્ર શાહ તથા ડૉ. હેતલ પ્રજાપતિ એ. પોતાના લેખોમાં સ્થાપનાનો ઇતિહાસ, ગ્રંથસમૃદ્ધિ, ભેળવાયેલા અન્ય ભંડારો, ચિત્ર સમૃદ્ધિ, મહત્વપૂર્ણ કૃતિઓ વગેરે વિશે વિગતે ચર્ચા કરી છે. મૂલ્યવાન અને ઉપયોગી પ્રોજેક્ટ 'જીતાર્થ ગંગા', અંતર્ગત ૧૦૮ મુખ્ય અને ૧૦૦૦૮ અવાંતર વિષયોને આવરી લઈને તે વિષયો સંબંધી શાત્રવચનોનું એકત્રીકરણ કરવા વિશે વિગતે ચર્ચા તેની રીમ દ્વારા કરવામાં આવી છે. ગુજરાતના વિવિધ ભંડારો તથા અમદાવાદના ભંડારો (પ્રી. ઉદ-૪૧૦)નું સર્વેક્ષણ કરીને ભંડારોની હસ્તપત્ર સમૃદ્ધિ - સુવર્ણ-રજતાક્ષરી પ્રતો, ગોઠવણી, સૂચિપત્રો, કદી કદી ભાણાની પ્રતો સંગૃહીત છે વગેરે વિશેની માહિતી ગુજરાત વિદ્યાપીઠના સેવાનિવૃત્ત ગ્રંથાલયી નવલસિંહ વાદેલાએ ઉજાગર કરી આપી છે. ઉલ્લેખનીય છે કે તેમણે આ સંશોધન કાર્ય ગુજરાત વિદ્યાપીઠની એમ.જી.લ. ડિગ્રીના ભાગ તરીકે સંપન્ન કર્યું છે. આ જ પ્રકારનું સર્વેક્ષણ કેસરીયં જવારીએ ૧૯૪૦માં કર્યું હતું. હસ્તપત્રવિદ્યાવિદ કનુભાઈ શેડે પ્રવર્તમાન સમયમાં ગુજરાતમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા ભંડારોનું સર્વેક્ષણ કરીને યથાસંભવ તેમાં સંગૃહીત હસ્તપત્રોની સંખ્યા પણ દર્શાવી છે. આ ઉપરાંત તેમણે અને તેમાં પણી શ્રીમતી કલ્યાનાબહેને વિદેશોમાં સ્થિત જૈન હસ્તપત્રો અને તેનાં આનુર્ધેશીક પાસાં વિશે આ હસ્તપત્રો વિદેશોમાં કઈ રીતે અને કોના દ્વારા - ઉદા. તરીકે સુરતના મોટા એજન્ટ ભગવાનદાસ કેળવદાસ દ્વારા - પહોંચી. તેની પણ ચર્ચા કરી છે. આ વિભાગના લેખ નંબર ૨૬, ૨૭, ૨૮માં ભારત-પાક વિભાજનના સમયગાળામાં હાલમાં પાકિસ્તાનના ગુજરાતનવાલામાં આચાર્ય વલ્લભવિજ્યજી દ્વારા ૨૮ શાનભંડારોમાંથી એકત્રીત કરવામાં આવેલી હસ્તપત્રો ચાની પેટીઓ ભરીને એક રૂમમાં ગોઠવી દીવાલ ચણી દેવામાં આવી હતી. આ બધી હસ્તપત્રો વર્ષો બાદ શેઠશ્રી કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈના પ્રવસોથી ભારતમાં લાવવાની રોમહર્ષિક કથની શ્રી લક્ષ્મણભાઈ ભોજક, રસીલ કડિયા અને જિતેન્દ્ર શાહે વર્ષાથી છે. આ હસ્તપત્રો હાલમાં દિલહિમાં સ્થિત ભોગીલાલ લહરેયં ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિરમાં

છે. રાજ્યસંત આચાર્ય પદ્મસાગરજી મ.સા.ના માર્ગદર્શન હેઠળ સ્થાપિત - સંચાલિત 'આચાર્યશ્રી ડેલાસસાગરસૂરિ શાનમંદિર', કોબા - ગાંધીનગર વિશેનો લેખ ગ્રંથસ્થ ગણતરીના ઉત્તમ લેખો પૈકીનો એક શ્રેષ્ઠ લેખ છે. શાનમંદિરનાં બહુઆયામી પાસાંને આવરી લઈ તેની ધારાદાર પ્રસ્તુતિ માટે શાનમંદિરની રીમ અભિનંદનની અવિકારી બની રહે છે. ઉલ્લેખનીય છે કે આ શાનમંદિર ભારતના કોઈપણ હસ્તપત્ર ભંડારની તુલનાએ સૌથી અધિક અર્થાત્ અઢી લાખ જેટલી હસ્તપત્રો ઉપરાંત મુદ્રિત પુસ્તકોનો ઘણો મોટો સંગ્રહ ધરાવે છે, તેમજ તેની દુર્દેશિતાશીલ સેવાઓ અને કિયાશીલતા વિશેજ ધ્યાનાર્હ બની રહે છે. અહી અન્ય ભંડારોના ભણી જવા વિશેની વિગતવાર માહિતી દર્શાવવામાં આવી હોત તો અભ્યાસીઓ માટે બહુવિધ રીતે ઉપકારક નીવડત. અહી ભેળવાયેલા ૩૪ શાનભંડારોનો ઉલ્લેખ છે, પરંતુ કયા કયા તે વિશે કોઈ ઉલ્લેખ નથી.

દિગ્ભર સંપ્રદાયના પૂર્વી રાજ્યસાનમાં સ્થિત શાનભંડારો વિશે ડૉ. કસ્તૂરચંદ કાસલીવાલના લેખો (પ્રી. ૫૧૬-૫૬૮)માં ઉજાગર કરી આપવામાં આવેલો સ્થાપનાનો ઇતિહાસ અને હસ્તપત્રસમૃદ્ધિ તેમના જાત અનુભવના પ્રતીતિકારક બની રહે છે. આ જ રીતે બિકનેરના ભંડારો વિશે અગરચંદ નાહટા, ભવરલાલજી નાહટા અને શ્રી લાલ જોશીના લેખો ધ્યાનાર્હ બની રહે છે. ડે. ભૂજબલી શાન્તીએ કાર્ણાટકના દિંગબર શાનભંડારો વિશે ડીક ડીક માહિતી વર્ણવી છે, જોકે આ માહિતી ૧૯૪૮ પૂર્વની છે, તેથી દક્ષિણા રાજ્યોમાંથી સ્થિત જૈન શાનભંડારો વિશે સવિસ્તર અદ્યતન માહિતી દર્શાવતા લેખોની આવશ્યકતા બની રહે છે. મધ્યપ્રદેશના ભંડારો પૈકી અનુપચંદ જૈન દ્વારા ઇન્દોર સ્થિત કુન્દકુન્દ શાનપીઠ વિશેના લેખ અંતર્ગત મધ્યપ્રદેશમાં ઉપલબ્ધ જૈન/જૈનેતર હસ્તપત્રોનું સર્વેક્ષણ, રાજ્યસાન, મધ્યપ્રદેશ વગેરેના ૫૧ સ્થૂચ્કૃત શાત્રવભંડારો અને સંગૃહીત હસ્તપત્રો વગેરે વિશે વર્ણવીલ અધિકૃત માહિતી દ્રષ્ટવ્ય બની રહે છે. હસ્તપત્રવિદ્યા ક્ષેત્રે ખૂબ જ મહત્વનું યોગદાન આપનાર ઈતિહાસવિદ જિનવિજ્યજીએ પુના સ્થિત ભંડારકર ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં સંગૃહીત જૈન હસ્તપત્રો અને આ સંબંધી થયેલ કરાર વિશે જાણકારી આપી છે. વૈરાગ્યરત્નવિજ્ય મહારાજ સાહેબની નિશ્ચામાં સંચાલિત 'શ્રુતભવન સંશોધન કેન્દ્ર', પૂના દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલ પ્રકલ્પો 'વર્ધમાન જિનરન્ટકોશ' 'શાત્ર સંશોધન', 'અભ્યાસવર્ગ', અને 'અક્ષરશુતમ' વિશે મહારાજ સાહેબે સ્વયં આપેલી વિગતો તેની ઉપયોગિતાને ધ્યાને લેતાં વિશેજ

અભિનંદનીય અને શલાઘનીય બની રહે છે.

નિર્માણાધીન પ્રવચન શુત તીર્થ', શંખેશ્વરતીર્થ લેખમાં રજૂ કરવામાં આવેલ ભાવિ આયોજન કિયાન્વિત થતાં એક નમૂનેદાર જ્ઞાનમંદિરની ભેટ જ્ઞાનજગતને મળશે તેવો આશાવાદ બની રહે છે. અભયસાગરજી મહારાજે ચાણસ્માના જ્ઞાનભંડારો અને તેમાં સંગૃહીત મહત્વપૂર્ણ હસ્તપ્રતોની આવશ્યક વિગતો વર્ણવી છે. સુરતના ભંડારો વિશેના ૮ લેખો (પૃ. ૩૪૨-૩૫૮) માં હસ્તપ્રતો ઉપરાંત મુદ્રિત પુસ્તકો, ભંડારોની સક્રિયતા, વગેરે વિશે માહિતી આપવામાં આવી છે. આ પૈકી 'આચાર્ય વિજય કમલ સૂરીશર' ભંડારમાં ભારતના ૩૮ જેટલા જ્ઞાનભંડારોમાંથી જીર્ણશીર્ષ પ્રતો મેળવીને ૧૧૦ પ્રતોનું પુનઃ લેખન કરાવીને સંગ્રહદી, મહાત્મા ગાંધી દ્વારા 'જૈનાનંદ પુસ્તકાલય'ની મુલાકાત લેવી (પૃ. ૩૪૮) વગેરે વિશેષ ઉલ્લેખનીય છે. આ ગ્રન્થના પ્રારંભિક પૃષ્ઠોમાં 'શ્રી ઉમરા જૈન સંધ' સંચાલિત 'શ્રી સુધમર્સામી જ્ઞાનભંડાર', સુરત વિશે વર્ણવેલ વિગતો અને તેની કિયાશીલતા - ખાસ તો ભારતભરમાં શ્રમણ-શ્રમણી ભગવંતોની જરૂરિયાત અનુસાર તેમને વિહારના સ્થળે પુસ્તકો પહોંચાડવાનું કાર્ય - અભિનંદનીય અને શલાઘનીય બની રહે છે. આ ગ્રન્થાલયની ગ્રન્થસમૃદ્ધિ, વ્યવસ્થાપન, યાંત્રિકરણ, સેવાઓ, રમણીય ભવન વગેરે વિશે રજૂ કરેલ વિગતો વાચકને તેની મુલાકાત લેવા બાધ્ય કરે તેટલી પ્રભાવક છે. ગ્રન્થાલયના હેતુઓનો સુવાંગ ચરિતાર્થ કરતું આ ગ્રન્થાલય એક દર્શાનીય જ્ઞાનતીર્થ તરીકે વિકાસ પાયું છે. આશાપૂરણ પાર્શ્વનાથ જૈન જ્ઞાનભંડાર, સાબરમતી કે જે ભારતના સૌથી વધુ વપરાતા અગ્રણી પાંચ જ્ઞાનભંડારો પૈકીનો એક છે તેની વ્યાપક સેવાકીય પ્રવૃત્તિઓ ધ્યાનાંદ્ર છે. ભાવનગરના ભંડારો - શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા અને ત્પા સંધ ભંડાર વિશે સંજ્યભાઈ ઢારની સંક્ષિપ્ત નોંધ ઉપરાંત 'શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રન્થમણા', ભાવનગર વિશે પદ્મશ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ તેની વર્ષ સંવત ૧૯૬૪માં સ્થાપના, હેતુઓ, પ્રકાશન પ્રવૃત્તિ, સંસ્થા દ્વારા એનાયત કરવામાં આવતા 'શ્રી વિજયધર્મસૂરી જૈન સાહિત્ય સુવર્ણચંદ', સમયાનતરે ગીય વિસ્તારમાંથી દાદા વાડી વિસ્તારમાં સંસ્થાનનું સ્થાનાંતરણ વગેરે વિશે પરિચય કરાવ્યો છે.

આ બધા લેખોમાં કેટલાક આડસંદર્ભોની ગુંથણી રસપ્રદ બની રહી છે, જેમ કે રાજસ્થાન - જાલોરના ચોકમાં પુસ્તકોનો સ્તરભ બનાવવો અને તેના ઉપર તે પ્રદેશમાં રચાયેલા ગ્રન્થોનો નામોલ્લેખ (પૃ. ૩૫૮) - (આ દસ્તિપૂત્ર

વિચાર અને તેને કિયાન્વિત કરનારાઓને વંદન), જ્ઞાનભંડારો આખો દિવસ ખુલ્લા રાખવા, જ્ઞાનલયોના પૂજારીને બદ્ધિસની જેમ ભંડારોના ગ્રન્થપાલોને સન્માનિત કરવા (પૃ. ૪૧૨-૪૧૩), અનવિકારી વાચકો વાંચન ન કરે તે હેતુ તંત્રશાત્રના ગ્રન્થમાં અભદ્ર શબ્દોથી ગુંથણી કરવી - ભાવાણી સાહેબ દ્વારા આ પ્રતમાંથી તંત્રશાત્રના ગ્રન્થની તારવણી કરી તેનું સંપાદન કરવું, લિપિકળા અને ચિત્રકળાનો વિકાસ, વગેરે. મુદ્રણ માટે ખાલી રહેતી જગ્યામાં જ્ઞાનભંડારોનું મહાત્મ્ય રજૂ કરતાં સૂક્ષ્મત વચનોનું મુદ્રણ અને આ પૈકી જગઠગુરુ લીરવિજયસુરીખરજીના પ્રશિષ્ય રામવિજય દ્વારા ૧૫ લાખ ગ્રન્થોનો જ્ઞાનભંડાર બનાવવા સંદર્ભે મિશ્રપદ્મનાભ કૃત 'પ્રત્યક્ષપરીક્ષા' ગ્રન્થની પુષ્પિકામાં ઉલ્લેખ (પૃ. ૫૮૮) દ્રષ્ટવ્ય બની રહે છે.

વિભાગ-૩ : 'સુરક્ષા અને માર્ગદર્શન'માં કુલ ૩૦ લેખો છે. આ પૈકી પ્રથમ ૧૧ લેખો જૈન જ્ઞાનભંડારોના સંરક્ષણ, સંવર્ધન, સંગ્રહ, વ્યવસ્થાપન, સૂચિકરણ વગેરે ક્ષેત્રોમાં યશોદાયી પ્રદાન કરનારા અર્થાત્ જ્ઞાનોદ્વારને સર્માપ્ત મુનિ ભગવંતો, જેમ કે પ્રવર્તક કાન્તિવિજયજી, મુનિ ચતુરવિજયજી, મુનિ શ્રી જંબુવિજયજી વગેરે તેમજ આ ક્ષેત્રના અભ્યાસીઓ સર્વ શ્રી હીરાલાલ કાપડિયા, શ્રી મોહનલાલ દલીયંદ દેસાઈ અને શ્રી એચ. ડી. વેલશકરના પ્રદાનને મૂલવતા ચરિત્રલેખો છે. પરંતુ આ ક્ષેત્રે પથપ્રદર્શક કામગીરી કરીને જગ્યાતી આણનાર આગમ પ્રભાકર મુનિ પુષ્પવિજયજી મહારાજ સાહેબ વિશેનો લેખ સરતચૂક્ષી છૂટી ગયો છે. અહી તેમના ૧૦ લેખો પુનર્મુદ્રિત કરવામાં આવ્યા છે. તેમણે તો પ્રાય: સમગ્ર ભારતીય ભાષાઓમાં સૌપ્રથમ હસ્તપ્રતવિદ્યા વિશેનો માનક ગ્રન્થ 'ભારતીય જૈન શ્રમણસેસ્કૃતિ અને લેખનકલા' (૧૯૭૬) આખ્યો છે. તેમના ઉપરાંત તેમના શિષ્યસમાન પં. અમૃતલાલ ભોજક અને શ્રી લક્ષ્મણભાઈ ભોજક, જૈનસાક્ષર સી. ડી. દલાલ, મુનિ જિનવિજયજી, આચાર્યશ્રી પદ્માસાગરજી મહારાજ સાહેબ, શ્રી અજયસાગરજી મહારાજ સાહેબ વગેરેએ પણ જૈન જ્ઞાનભંડારો વિશે ભારે મહિલાસંપન્ન કાર્ય કર્યું છે. આ બધાનાં ચિત્રાંકનો પણ અપેક્ષિત બની રહે છે, જેનો અભાવ સ્પષ્ટ ઊપસી આવે છે. અહી સમાવિષ્ય ચિત્રાંકણોમાંથી પસાર થતાં જૈન જ્ઞાનભંડારો દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિઓ જેમ કે આગમોદ્વારક આનંદસુરીશરજી મ.સા. દ્વારા સંવત ૧૯૮૪માં જૈન આગમોને શિલા ઉપર ઉત્કીર્ણ કરાવીને 'વર્ધમાન જૈન આગમ મંદિર', પાલીતાણામાં સ્થાપન કરતું તથા 'શ્રી વર્ધમાન જૈન તામ્રપત્ર આગમમંદિર',

સુરતમાં સં. ૨૦૦૪માં આગમોને તામ્રપત્રો ઉપર ઉત્કીર્ણ કરાવીને તેનું સ્થાપન કર્યું, પાટશાહા અજોડ લહિયા તિવેદી ગોવર્ધન લક્ષ્મીશંકર, પુસ્તક લેખન અને સંશોધન ક્ષેત્રના સિદ્ધહસ્ત જ્ઞાતાઓ પૈકી પાટશાહા પં. અમૃતલાલ ભોજક, નાગોરના મૂળયંદદાસ વ્યાસ, એચ. ડી. વેલશકર દ્વારા સંપાદિત 'જિનરતનકોષ' (૧૯૪૪) ના ભાગ-ની અપ્રકાશિત હસ્તપત્ર આચાર્ય શીલયંદ્રવિજ્યજી દ્વારા ઈ.સ. ૧૯૮૧માં પુનાની વિખારયાત્રા દરમ્યાન ભાંડારકર ઈન્સ્ટિટ્યુટની મુલાકાત લેતાં તત્કાલીન ડાયરેક્ટર શ્રી દાંડેકર દ્વારા આચાર્યશ્રીને પ્રત્યક્ષ બતાવવી અને પ્રકાશન માટે આર્થિક સહયોગની અપેક્ષા વ્યક્ત કરવી અને પુનઃ વર્ષ ૨૦૦૨ની મુલાકાત યાંથે સદર હસ્તપત્ર જોવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરતાં આ સંસ્થાના કાર્યવાહકો દ્વારા આ પ્રકારની કોઈ હસ્તપત્ર હોવાનો ધરાર ઈન્કાર કરવો, ભાગ-૨ વેલશકર દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો તેની પુષ્ટિ પુના સ્થિત ગણિવર્ય વૈરાગ્યરત્વવિજ્યજી દ્વારા કરવી વગેરે સંબંધી અવનવી માહિતી અહીં સુલભ થાય છે. શ્રી ભૂષણ શાહ દ્વારા મુનિ જંબૂવિજ્યજી વિશે ઘણી અજ્ઞાત વાતો ઉંગાર કરી આપવાની સાથે નોંધ્યું છે કે તેમની સ્મૃતિમાં વર્ષ ૨૦૧૨માં 'આગમપ્રક્ષ ગુરુદેવ જંબૂવિજ્યજી મહારાજ સ્મૃતિ શાનભંડાર'ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે, જેમાં બહુમૂલ્ય એવી ૨૭૯.૩૭ કાગળની હસ્તપત્રો, ૧૯૪૨ તાત્પરીય પ્રતો, ૧૯૮૧ પુસ્તકો અને ૬૧૩૧ મુદ્રિત પ્રતોનો સંગ્રહ છે.

અહીં ચિત્રિંકનો ઉપરાંત શાનભંડારોના સંરક્ષણા, સ્મૃતિકરણ અને સેવાઓના યાંત્રીકરણના એક યા બીજા પાસા વિશે આચાર્ય અજ્યસાગરસૂરિ, આચાર્ય વિજ્યહાંકરતનસૂરિ, પંન્યાસ શ્રી ભવ્યસુંદરવિજ્યજી, પં. અમૃતભાઈ પટેલ, સંધીપ શાહ વગેરેએ આ ક્ષેત્રના પોત પોતાના અનુભોવના આધારે અભ્યાસપૂર્ણ અને વ્યવહારિક મંતવ્યો દર્શાવ્યાં છે, જે ધ્યાને લેવાં રહ્યાં મુનિ પુણ્યવિજ્યજી મહારાજ સાહેબે 'ઓલ ઈંડિયા ઓરિઝેન્ટલ કોન્ફરન્સ'ના વર્ષ ૧૯૪૫માં અમદાવાદમાં ભરાયેલા ૧૭મા અધિવેશનમાં હસ્તપત્રવિધા વિશે આપેલું સુચિત્તનીય વક્તવ્ય અહીં સુલભ કરાવ્યું છે, જે આ વિષયકેત્રના લેખોમાં પ્રથિતયશના સ્થાનનું અધિકારી બની રહે છે. કુમારપાળ ટેસાઈએ ભંડારોના સ્થાપન અને સંગ્રહમાં જે ચીવટ લેવામાં આવી રહી છે તેવી ચીવટ તેના ઉપયોગ માટે, તથા હસ્તપતોના કેટલાંગ બનાવવા માટે લેવામાં આવતી નથી તેની ચિંતા વ્યક્ત કરવાની સાથે ભંડારોમાં અદ્યતન ટેકનોલોજીનો વિનિયોગ કરવા સૂચવ્યું છે. ગુણવંત બરવાળિયાએ હસ્તપતોના લેખન,

વિકાસ, મહાત્વપૂર્ણ હસ્તપતો અને ભારતીય સ્તરનાં હસ્તપત ગ્રંથાલયો વિશે અભ્યાસપૂત ચિંતન રજૂ કર્યું છે. ડૉ. બળવંત જાનીએ પાટશાહ, ખભાત અને એલ.ડી. ઈન્ડોવોજની હસ્તપત સમૃદ્ધ અને અન્ય આનુષ્ઠાનિક પાસાં વિશે વિસ્તૃત છિણાવટ કરવાની સાથે આ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરવાના અનુભોવે પૈકી ખાસ તો સૌરાષ્ટ્રના સંતોનાં એકાદ હજારથી અવિક ધાર્મિક સંસ્થાનોના સર્વેક્ષણ-કાર્ય અને આ સ્થાનકોમાં ચોપડા સ્વરૂપની એકાદ લાખ જેટલી હસ્તપતો સંગૃહીત હોવા વિશે કરેલ નવી વાત ધ્યાનપાત્ર બની રહે છે. પુસ્તકો માટે ISBN ના ધોરણે જે જૈન પુસ્તકો/સાહિત્ય માટે આચાર્ય શ્રી અજ્યસાગરજી અને શ્રી ભવ્યસુંદરવિજ્યજીએ પોતપોતાના લેખોમાં પ્રસ્તુત કરેલ ISBN - Jain Standard Book Number વિશેનો વિચાર આવકાર્ય અને અભિનંદનીય બની રહે છે. 'આચાર્ય શ્રી ડેલાસસાગરસૂરિ જ્ઞાનમંદિર; કોબામાં ગ્રંથાલય સૂચના પદ્ધતિમાં પ્રયુક્ત ફૂતિની અવધારણા વિશે કોબાની ટીમ દ્વારા પ્રસ્તુત કરવામાં આવેલ લેખ સૂચિકરણવિદ્યા ક્ષેત્રની અણમોલ નિધિ સમાન છે. આ સોફ્ટવેરે નેટ ઉપર સુલભ કરવવામાં આવે તો વિચનું જ્ઞાનજગત તેના ઉપયોગથી વિશેષ લાભાન્વિત થઈ શકે તેમજ વૈશ્વિકસ્તરે તેની નોંધ પણ લેવાય. આ દૂરંદેશિતાપૂર્ણ વિચારના આવિજ્કર્તાનું શ્રેય આચાર્ય શ્રી અજ્યસાગરજી સાહેબના જિરે રહે છે, જેની સુવર્ણાક્ષરે નોંધ લેવી રહી. આ પ્રકારનું ક્રમયૂટર આધારિત પૃથક્કરણાત્મક સૂચિકરણ કોબા સીવાય કાંપાય કરવામાં આવતું નથી. આચાર્યશ્રી શીલયંદ્રવિજ્યજી તેમના લેખમાં 'જૈન ગ્રંથ ગાઈડ', 'જૈન ગ્રંથાવલી' અને 'જિનરતનકોષ' જેવા બહુમૂલ્ય ગ્રંથોની ઉપયોગિતા વર્ણવીને 'જિનરતનકોષ'ના પગલે પગલે ગણિવર્ય વૈરાગ્યરત્વવિજ્યજીના માર્ગદર્શન હેઠળ હાથ ધરવવામાં આવેલ 'વર્ધમાન જિનરતનકોષ' કાર્યની સરાહના કરી છે.

વિભાગ-૪ : 'જૈન ગ્રંથભંડાર : ડિજિટલ સ્વરૂપ'માં 'Libraries Without Wall-દીવાલવિદીન ગ્રંથાલયો'ના અત્યાધુનિક ખ્યાલને જૈન મુનિભગવંતો અને જૈનધર્મ-દર્શન અને જ્ઞાનના પ્રચાર-પ્રસારને વેરેલા શ્રેષ્ઠીઓ દ્વારા ચરિતાર્થ કરવામાં આવી રહેલા દૂરંદેશિતાશીલ પ્રયાસો વિશેના ૬ લેખો સમાવિષ્ટ છે. આ પ્રયાસોમાં જૈન ડિજિટલ ગ્રંથાલય કે જે 'જૈન એસોસિયેશન ઈન નોર્થ અમેરિકા' ના સહયોગથી શરૂ કરવામાં આવેલ 'jainelibrary.org' વિશે પ્રવીણભાઈ શાહ (USA) તેના હેતુઓ, ઉપલબ્ધ સાહિત્ય, તેનો વપરાશ વગેરે વિશે અંડાકીય આધારો સાથે માહિતી પૂરી પાડી છે.

આ જ પરંપરામાં ‘Jain e Books – <http://multy.in/jainebooks>’ વિશે મલ્ટી ગ્રાફિક્સ દ્વારા વિગતે સમજવવામાં આવ્યું છે. આચાર્ય શ્રી રષ્મરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજા સાહેબના માર્ગદર્શન હેઠળ સંચાલિત ‘શોધપર્ષદા’ પ્રોજેક્ટ અને આ અંતર્ગત સામયિક ફૂટિસ્યુચી, પુસ્તક શોધદેખ સૂચી, હસ્તપ્રત પુસ્તક પ્રશસ્તિ કોશ, શલોક અકારાદિકમ કોશ, ગ્રન્થ વિષયાનુકમસૂચી વગેરે ૮ પ્રોજેક્ટ્સ અને તેના ઉપયોગની કાર્યપદ્ધતિ વિશે સમજ આપવામાં આવી છે. shrutsangam.org અંતર્ગત તા. ૨૮ જાન્યુઆરી, ૨૦૨૧ સુધીમાં ૧૧૩ ભંડારોમાં સંગૃહીત ૭૨૭૨૪૪ પુસ્તકોનો ડેટા તૈયાર કરવા વિશે અને ડેટા નિર્માણનું આ કાર્ય ચાલુ હોવું, આ જ પ્રકારનો અન્ય એક પ્રયાસ શાનભંડાર સોફ્ટવેરય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલ છે. જૈન ગ્રંથોના ડિજિટાઇઝેશન વિશેના આ બધા પ્રયાસો અભિનંદનીય હોવા છતાં નોંધવું રહ્યું કે વત્તા - ઓછા અંશે બેવડાતું આ કાર્ય પુનર્વિચારણ માગી લે છે.

ગ્રંથના અંતભાગ વિભાગ-૫ માં ૧૨ મહામૂલાં પરિશિષ્ટો આપવામાં આવ્યાં છે, જેમાં સંપાદક મહારાજ સાહેબની સંપાદકીય દાખિ ધ્યાનાર્હ બની રહે છે. આ બધાં પરિશિષ્ટો ગ્રંથમાં ઉલ્લેખિત શાનભંડાર અને સંસ્થાઓની સૂચિ, જૈન પ્રકાશકો અને જૈન સામયિકોની સૂચિ, શાનભંડારોના નિર્માણ, સંરક્ષણ અને સંચાલન વિશે માર્ગદર્શક સૂચિઓ, પૂજ્ય સાધુ-સાધીજી ભગવંતોને પુસ્તકો મેળવી આપતી સંસ્થાઓ/શ્રીભક્તોની સૂચિ, સક્રિય શાનભંડારોની સૂચિ વગેરે સંબંધી છે. જો કે પરિશિષ્ટ - ૧ : શાનભંડારો અને સંસ્થાઓની સૂચિ (પૃ. ૭૩૮-૭૭૮) નથી અકારાદિકમમાં ગોઠવવામાં આવી કે સમાવિષ્ટ ગ્રંથભંડારો વગેરે ક્યા લેખમાં ઉલ્લેખિત છે તેનો નથી પૃષ્ઠ નંબર દર્શાવ્યો કે કેટલાક ભંડારોનો નથી સ્થાનનિર્દેશ, જેમ કે એક જરૂરી મહારાજનો ભંડાર (૧૮૮), યત્તિ ભંડાર (૧૪૩), વગેરે. પરિણામે સૂચિનો કોઈ હેતુ સંતોષાતો ન હોઈ આ પ્રયાસ અર્થરીન બની રહે છે. આ ઉપરાંત ભંડારો નથી તેવાં નામો : જેમ કે કવચિત્ ગ્રંથમાણ - ગાયકવાડ ઓરિઅન્ટલ સિરિઝ (અ.ન. ૫૮૧) વગેરે, કોન્ફરન્સ-અભિલ ભારતીય પ્રાચ્યવિદ્યા સમ્મેલન (અ.ન. ૬૧૫) વગેરેનાં નામો આવરી લીધાં છે, તો કવચિત્ ગ્રંથમાં ઉલ્લેખિત શાનભંડારનાં નામ છૂટી પણ ગયાં છે, ઉદા. તરીકે : ‘આગમપ્રકા ગુરુદેવ જંબૂવિજયજી મહારાજ સ્મૃતિ શાનમંદિર’ (પૃ. ૫૮૮) વગેરે. આ સૂચિના સંપાદક/સંપાદકો આ સમસ્યાઓથી શરીર છે અને આ સંબંધી નિર્દેશ પૃ. ૭૭૮ ઉપર કર્યો છે, પરંતુ તેનો કોઈ અર્થ રહેતો નથી.

૧૨૦૭ શાનભંડારો/સંસ્થાઓ વગેરેનાં નામોની આ યાદીમાં ઘણાં નામો બેવડાતાં જોવા મળે છે. ભારતભરના બધા જ જૈન શાનભંડારોનાં નામ- સરનામાંવાળી સૂચિ ભવિષ્યમાં તૈયાર કરવાનો સંકલ્પ (પરિશિષ્ટ-૩) સ્તુત્ય બની રહે છે. આ સૂચિ કોરી સૂચિ ન બની રહે તેવું દાખિપૂત આયોજન અપેક્ષિત બની રહે છે. પરિશિષ્ટ-૪ : કાન્તિભાઈ શાહ દ્વારા ભારતભરમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા ૩૮૭ ભંડારો/શાનમંદિરોની અકારાદિકમમાં સૂચિ ત અધિકૃત સોતોના આધારે તૈયાર કરવામાં આવી છે. આ દાખિપૂત સૂચિ ભંડારોના સ્થાનાન્તરણની કે વર્તમાનમાં ભંડારોના અસ્તિત્વની ભાળ મેળવવા માટેનું પગેનું કાઢવામાં એક આધારસોતોની ગરજ સારતી હોઈ મહત્વપૂર્ણ બની રહે છે. આ સૂચિમાં કવચિત્ કોઈ ભંડાર અન્ય ભંડારમાં ભજી ગયાનો નિર્દેશ પણ કરવામાં આવ્યો છે. આ સાથે જ ઉલ્લેખિત ભંડારોની સ્થળનામ/ગામ/નગર સૂચિ પણ દર્શાવ્ય બની રહે છે. અંતિમ પરિશિષ્ટ-૧૨માં સક્રિય શાનભંડારોની સૂચિમાં શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈન શાનમંદિર, પાટણ, એલ. ડી. ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઇન્ડોલોજી, અમદાવાદ વગેરે નામોનો સમાવેશ છૂટી ગયો છે. આ પૈકીનાં ૧૦ પરિશિષ્ટોમાં QR Code મૂકવામાં સંપાદકની દૂરંદેશિતા ધ્યાનાર્હ બની રહે છે.

જૈન શાનભંડારો (હસ્તપ્રત ભંડારો અને મુદ્રિત પુસ્તકો ધરાવતાં ગ્રંથાલયો) વિશેનાં વિવિધ પાસાંઓ, જેમ કે સ્થાપનાનો ઈતિહાસ, ઉપલબ્ધ હસ્તપ્રત સમૃદ્ધિ, અન્ય ભંડારો/બ્યકિતગત માલિકના સંગ્રહોનું ભજી જવું - અર્થાત્ ભંડારોનું સ્થાનાન્તરણ, પ્રકાશિત કેટલોઝ્સ, વ્યવસ્થાપન, સેવાઓ, યાત્રિકીરણ, વિશેજ મુલાકાતીઓ વગેરે વિશેના ૧૫૮ લેખોને સુનિયોજિત ૪ વિભાગોમાં વિભાજિત કરીને પ્રસ્તુત કરતો આ ગ્રંથરત વિશ્વકોશની પ્રચાલિત રચનાપદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલ ન હોવા છતાં જૈન શાનભંડારો વિશે વ્યાપક પરિપ્રેક્ષયમાં અણમોલ અઢળક આવશ્યક માહિતી ધરાવે છે, જે તેની ઉપયોગિતાને ધ્યાને લેતાં ખરા અર્થમાં જૈન શાનભંડારોના વિશ્વકોશ/શાનકોશના બિરુદ્ધનો અવિકારી બની રહે છે. ભારતીય ઈતિહાસ અને સંસ્કૃતિનો મહામૂલો સોતો ધરાવતા જૈન શાનભંડારો વિશેના લેખોનો સંગ્રહ-સંપાદન કરીને ભારતીય શાનજગતને દૂરંદેશિતાશીલ સેવાઓ પૂરી પાડનાર મુનિ ભગવંત હિતાર્થ રન્વિજયજી મ.સા. નું આ શાનજગત સદાકળ ઋણી બની રહેશે.

મણિભાઈ પ્રજાપતિ
મો. ૮૬૦૧૨૭૩૮૮૬

નવોત્થાન ક્ષેત્રે ગુજરાતની પ્રગતિ

ડૉ. કમલેશ જોશીપુરા

રાષ્ટ્રીય સ્તર ઉપર અટલ રેન્કિંગ ઓફ ઇન્સ્ટટ્યુશન ઓન ઈનોવેશન એચીવમેન્ટ્સ એટલે કે સંસ્થાગત નવોત્થાન શ્રેષ્ઠતાનાં ગુણાંકન અને મૂલ્યાંકનમાં ટોચની ૧૦ સંસ્થાઓમાં ગુજરાતની પાંચ જેટલી યુનિવર્સિટીઓ અને ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓએ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું તે ‘આનંદદાયક’ ઘટના છે. ૨૦૨૧નાં વર્ષના અંતે અને ૨૦૨૨નાં પ્રારંભે સવિશેષ રીતે સંશોધન અને નવોત્થાનનાં ક્ષેત્રે ગુજરાત સરકાર દ્વારા કરાયેલા પ્રયત્નોનાં સારાં પરિણામ પ્રાપ્ત થયા છે તે ખાસ નોંધનીય છે.

યુનિવર્સિટીઓની શ્રેણીમાં દેશની ટોચની ૧૦ સંસ્થાઓ પૈકી ગુજરાત ટેકનોલોજીકલ યુનિવર્સિટી જ્મા ક્રે, રાજ્યની સૌથી વિશ્વાણ એવી ગુજરાત યુનિવર્સિટી હ્મા ક્રે, ઉપરાંત રાજ્ય સરકાર અંતર્ગતની એલ ડી એન્જિનિયરિંગ કોલેજ ઉજા ક્રે (કોલેજોની શ્રેણીમાં), નોન ટેકનિકલ શ્રેણીમાં એન્ટરપ્રેન્યોર ટેકલેપમેન્ટ ઇન્સ્ટટ્યુટ પ્રથમ ક્રે અને સ્વનિર્ભર વિશ્વવિદ્યાલય શ્રેણીમાં પંડિત દીનદયાળ એનર્જી યુનિવર્સિટી પાંચમાં ક્રે આવી છે. સમગ્રીતે ગુજરાત રાજ્યની ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓનો દેખાવ રાષ્ટ્રીય કક્ષાએ અત્યંત પ્રભાવશાળી રહ્યો છે.

ઉદ્યોગ સાહિક ક્ષેત્રે કાર્યરત સંસ્થા (EDII) ગાંધીનગર તો દેશની નવોત્થાન ક્ષેત્રે ખૂબ જ સારી નામના વર્ષોથી ધરાવે છે તે જ પ્રકારે પંડિત દીનદયાળ ઉપાધ્યાય એનર્જી યુનિવર્સિટી પણ સંશોધન અને નવોત્થાન ક્ષેત્રે તેના પ્રારંભકાળથી જ સરસ કામ કરે છે. સવિશેષ ઉત્ખેખનીય એટલે ગુજરાત ટેકનોલોજીકલ યુનિવર્સિટી કે જેના અંતર્ગત ખૂબ જ મોટી સંખ્યામાં સંલગ્ન કોલેજો રાજ્યભરમાં આવેલી છે તે યુનિવર્સિટીએ નવોત્થાન ક્ષેત્રે થોડા વર્ષોમાં કરેલી પ્રગતિ પ્રસંસનીય છે. આ જ પ્રકારે ગુજરાત યુનિવર્સિટી એટલે રાજ્યની સૌથી મોટી યુનિવર્સિટી અને તમામ અભ્યાસક્રમો (એન્જિનિયરિંગ વગેરે બાદ કરતાં) ચલાવતી સંસ્થા, જેની પાસે લાખો વિદ્યાર્થીઓ અને ખૂબ મોટી સંખ્યામાં સંલગ્ન કોલેજો છે, વહીવટી પડકારો છે તેણે અનેક પ્રકારની અડચણો વચ્ચે નવોત્થાન અને સંશોધનક્ષેત્રે સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે ખરેખર અભિનંદનને પાત્ર છે.

સરકારી એલ ડી એન્જિનિયરિંગ કોલેજે અટલ રેન્કિંગમાં ત્રીજું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી આ કોલેજની જૂની શાખ

અને પ્રતિષ્ઠાને ગૌરવ બક્ષયું છે.

ગુજરાત યુનિવર્સિટી અને ગુજરાત ટેકનોલોજીકલ યુનિવર્સિટી બંને રાજ્ય સરકાર અંતર્ગતની “સ્ટેટ યુનિવર્સિટી” છે અને બંને દ્વારા સંશોધનક્ષેત્રે જે સિદ્ધિ હંસલ થયેલ છે તે વિશેષ ઉત્ખેખનીય છે.

ગુજરાત રાજ્યમાં આવેલી સ્ટેટ યુનિવર્સિટીઓ અંતર્ગત આવેલ વિવિધ સ્કૂલ્સ કે ડિપાર્ટમેન્ટ્સ (ભવનો)માં સવિશેષરીતે વિજ્ઞાન વિદ્યાશાખામાં ગુણવત્તાયુક્ત સંશોધનો થાય છે. જેમાં વ્યક્તિગત રીતે જે-તે સંશોધનોને પ્રાપ્ત થયેલ સંશોધન પ્રકલ્પો, ભવનોને મળેલ અનુદાન, એક કરતાં વધુ ભવનો કે યુનિવર્સિટીઓ વચ્ચે થયેલ સમજૂતી કરાર અંતર્ગતનાં સંયુક્ત સંશોધન પ્રકલ્પોથી લઈ અને અનેક સ્વરૂપ તથા સ્તરના ઉત્કૃષ્ટ સંશોધનો હાથ ધરાઈ રહેલ છે ત્યારે અટલ રેન્કિંગ સ્વરૂપની અન્ય શ્રેણીઓ અને મૂલ્યાંકન વિવસ્થાઓમાં રાજ્યની ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓનો દેખાવ સારો રહેશે તેવી શ્રદ્ધા અને આશા છે.

જાન્યુઆરી ૨૦૨૨ દરમિયાનનાં વાયબ્રાન્ટ સમિટ અનુસંધાને પણ ગુજરાતના મુખ્યમંત્રીશ્રી અને શિક્ષણમંત્રીશ્રી એ પ્રત્યેક યુનિવર્સિટીઓમાં પણ ઈન્ક્યુબેશન અને ઈનોવેશન સેન્ટર સ્થાપનાની જાહેરાત કરેલ છે તે સારી વાત છે.

વૈશ્વિક સ્તરે વિશ્વવિદ્યાલયો અને ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓની સંશોધનક્ષમતા વધારવા પર ભાર મુકાઈ રહેલ છે સાથોસાથ Community-University Research એટલે કે સામુદ્રાયિક પ્રયત્નો અને વિશ્વવિદ્યાલયો દ્વારા સંયુક્ત રીતે હાથ ધરાતાં સંશોધન પ્રકલ્પો વધુને વધુ પ્રમાણમાં હાથ ધરવામાં આવે તે જરૂરી છે, કારણ કે આ પ્રકારના પ્રકલ્પો સ્થાનિક આવશ્યકતાઓ એટલે કે જે-તે વિસ્તારની ભૌગોલિક સ્થિતિ કે સ્થાનિક સમુદ્દરની જરૂરિયાત પૂર્ણ કરી શકે છે

દેશ અને રાજ્યની વિશ્વવિદ્યાલયોમાં પ્રત્યેક વિદ્યાશાખામાં વૈયક્તિક સંશોધકની કક્ષાએ કે વિશ્વવિદ્યાલયો દ્વારા વિવિધ સંશોધન પ્રકલ્પો અવિરત રીતે ચાલતા રહે છે, ગુણવત્તાની દસ્તિ અનેક સંશોધન પ્રકલ્પો ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, પરંતુ સ્થાનિક ભૌગોલિક વિસ્તાર કે સમુદ્દરયને જોડીને વિશ્વવિદ્યાલયો સંશોધન પ્રકલ્પો હાથ ધરે તે અર્થે વર્તમાન સમયમાં વૈશ્વિક સ્તરે ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે.

ગુજરાત સરકાર દ્વારા થોડા વર્ષો પહેલાં શરૂ કરાયેલ “સ્ટુડન્ટ્સ સ્ટાર્ટઅપ એન્ડ ઇન્નોવેશન પોલિસી” અંતર્ગત પણ યુવા સંશોધકો અને નવોત્થાન કેતે રસ ધરાવતાં વિદ્યાર્થીઓ માટે શ્રેષ્ઠ પ્રોત્સાહક સામિત થઈ રહી છે, જેનો મૂળભૂત ઉદ્દેશ્ય વિદ્યાર્થીઓને જ કેન્દ્રમાં રાખી અને નવોત્થાનને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે, રાજ્યનાં વિવિધ વિશ્વવિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરતાં વિદ્યાર્થીઓ સવિશેષ રીતે વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલોજીમાં અભ્યાસરત વિદ્યાર્થીઓમાં પડેલી સંશોધન ક્ષમતા, નવોત્થાન સંદર્ભનાં નૂતન વિચારોને યોગ દિશાનિર્દેશ, સહાય અને નાણાકીય સહાય તથા માર્ગદર્શન માટે આ યોજના સુંદર મંચ (લેટફોર્મ) પૂરું પાડે છે.

ગુજરાતમાં સ્ટાર્ટઅપ પોલિસી ઉપરાંત ગુજરાત બાળોટેક પોલિસી, ગુજરાત સાયન્સ ટેક્નોલોજી એન્ડ ઇનોવેશન પોલિસી, ઇલેક્ટ્રોનિક્સ એન્ડ આઈ ટી (સ્ટાર્ટઅપ) પોલિસી સહિતની જાહેર કરાયેલ નીતિઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય નવોત્થાન કેતે આપણાં વિશ્વવિદ્યાલયો અને ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં “સંશોધન અને નવોત્થાન વાતાવરણ”નું નિર્માણ થાય તે છે.

આ પ્રકારની નીતિની સહાયતાઓ આધાર સરકારનું સમર્થન અને સહાય, વિશ્વવિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયોમાં તંદુરસ્ત અને સક્ષમ સંશોધન તથા નવોત્થાનનું વાતાવરણ તથા સવિશેષ રીતે વિવિધ ઉદ્યોગો સાથે સંશોધન અને નવોત્થાન સંદર્ભે સમજૂતી કરારો અને અસરકારક ભાગીદારી દ્વારા ઉદ્યોગોની જરૂરિયાતોની પૂર્તિ થાય તે છે અને જે જે સ્થાન ઉપર ઉદ્યોગો અને વિશ્વવિદ્યાલયો વર્ચે

સતત સંવાદ અને યુનિવર્સિટીઓમાં થતું સંશોધન અને નવોત્થાન ઉદ્યોગજગતની માંગ પૂર્ણ થાય અને બીજી તરફ ઉદ્યોગ જગતની આવશ્યકતાઓ અન્વયેનું સંશોધન થાય, ક્રોશાય્વર્ધન દ્વારા માનવસંસાધન પૂરું પાડવામાં આવે તો ઉત્કૃષ્ટ પરિણામો હાંસલ થઈ શકે છે.

ખાનગી અને જાહેર ઉદ્યોગ સહાયો, કોર્પોરેટ ગૃહો અને વૈશ્વિક સત્તરે નામાંકિત બહુરાષ્ટ્રીય કંપનીઓ Google, Cisco ઉપરાંત Claris સહિતની વિવિધ વિશાળ કંપનીઓ રાજ્ય પુરસ્કૃત ઇનક્યુબેર્ટ્સ સાથે સહકાર સાધી વિવિધ સેવાઓ જેવી કે વ્યવસાયગત સજ્જતા, ક્રોમન વેબોરેટરી ફેસેલિટી, સોફ્ટવેર ડેવલપમેન્ટ ટેક્નોલોજી ટ્રાન્સફર સહિત પૂરી પાડવામાં આવે છે સવિશેષ રીતે ઇનક્યુબેશન શરૂ કરવા માટે કે વિવામાન ઇનક્યુબેશનમાં વધુ વિકાસ અર્થે પણ સ્ટુડન્ટ્સ સ્ટાર્ટઅપ સપોર્ટ ખૂબ જ સારા પરિણામ લાવી રહેલ છે.

રાજ્યનાં ઉચ્ચ અને ટેક્નિકલ શિક્ષણ વ્યવસ્થાપન શિક્ષણ વિભાગ - ગુજરાત સરકાર દ્વારા આ દિશામાં છેલ્લા થોડાં વર્ષોમાં નવોત્થાન અને ઉદ્યોગસાહસિકોને પ્રોત્સાહન, સમર્થન અને મદદ માટે શ્રેષ્ઠીબદ્ધ યોજનાઓ અને પ્રોત્સાહક નીત જાહેર કરવામાં આવેલ છે, ઘણી બધી વિશ્વવિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયોમાં પડેલી પ્રતિભાઓ બહાર આવી છે અને વૈયક્તિક તેમજ સંસ્થાગત રીતે સાચું એવું પ્રદાન કરેલ છે - હજુ પણ આ દિશામાં સુચચિત અને સુઆયોજિત રીતે પ્રયત્નોને અવકાશ છે.

પ્રો. ક્રમલેશ પી. જોશીપુરા
મો. ૯૮૨૪૨ ૧૨૦૩૩

શિક્ષિતો પણ અંધશ્રદ્ધાળુ જેમ ?

તુલસીભાઈ પટેલ

કોઈ પણ ઘટના બને છે, એની પાછળ કોઈ ને કોઈ કારણ હોય છે... એને કાર્યકારણનો નિયમ કહેવામાં આવે છે; પરંતુ આપણને જો ઘટના પાછળનાં કારણની ખબર ન હોય તો આપણે એ ઘટનાને ચમત્કાર માનીએ છીએ. મોટા ભાગે બુદ્ધિમૂર્ખદાનાં કારણો કારણનો ખ્યાલ આવતો નથી, પરિણામે ઘટનાને આપણે ચમત્કારમાં ખપાવી દઈએ છીએ. એક વનવાસી શહેરમાં આવ્યો.. એણે જોયું કે દીવાલ સાથે ચોંયાદેલી ચક્કાલીમાંથી પાણી આવે છે. એણે ચક્કાલી ખરીદી, ને પોતાની ઝૂંપણીની દીવાલ સાથે લગાડી. પછી વારંવાર ચક્કાલી ફેરવી, પરંતુ પાણીનું ટીપુંય આવ્યું નહીં! પછી મનમાં

બબડ્યો, “માણા! શો’રવાળા ચમત્કાર કરે સે!” વનવાસીને અજાનને લીધે ચમત્કાર લાગ્યો, પરંતુ આપણને ચમત્કાર લાગતો નથી. માટે યાદ રાખો કે, કારણનાં અજાનનું બીજું નામ ચમત્કાર છે.

જ્યારે વિજ્ઞાનો પર્યાપ્ત વિકાસ થયો ન હતો ત્યારે ઘટનાઓ તો બનતી, પરંતુ એનું કારણ જાણી શકતાં નહીં તેથી લોકો એને ચમત્કારમાં ખપાવતા હતા. જેમ જેમ વિજ્ઞાનમાં વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ ઘટનાના કારણ વિશે ખબર પડતી ગઈ. જેમ ઘટનાઓનાં કારણોનો ખ્યાલ આવ્યો તેમ એને ચમત્કાર માનવાનું બંધ થતું ગયું. નજીકના

ભૂતકળમાં જ ચંદગ્રહણ, સૂર્યગ્રહણ, શીતળાની બીમારી, ધરતીકંપ વગેરે ઘટનાઓનાં કારણ વિશે અજ્ઞાનને કારણે એને દેવી ચમત્કાર માનવામાં આવતો હતો.

આ દસ્તિએ અભિજાય યા અજ્ઞાની માણસો ચમત્કાર, વહેમ, અંધશ્રદ્ધા વગેરેમાં માનતો એથી આશ્ર્વય થયું જોઈએ નહીં, પરંતુ કેટલીક શિક્ષિત વ્યક્તિઓ પણ ચમત્કારમાં માનતી જોવા મળે છે, તેથી આશ્ર્વય થાય એ સ્વાભાવિક છે. અહીં આપણે એ વિચારવાનું છે કે, શિક્ષિત અથવા બુદ્ધિજીવી વ્યક્તિ શા માટે ચમત્કાર કે અંધશ્રદ્ધામાં માનતી હશે ? અહીં એનાં કેટલાંક કારણો વિશે વિચારશું.

● જે ઘટના બુદ્ધિ કે જ્ઞાનના ચીપિયાથી પકડી રાકાય નહીં એ ચમત્કાર ગણાય, એવું કેટલાક શિક્ષિત યા બુદ્ધિજીવીઓ માનતા હોય છે. પરંતુ આ માન્યતા બુદ્ધિગ્રાદ્ય યા તર્કપૂર્ણ નથી. આપણે જાણીએ છીએ કે ભૂતકળમાં જે બાબતો બુદ્ધિ યા તર્કમર્યાદામાં આવતી ન હતી તે આજે બુદ્ધિમર્યાદામાં આવી છે. પરિણામે ત્યાર બાદ એ ઘટનાઓને હવે ચમત્કાર માનવાનું બંધ કર્યું છે. આ તર્કને આપણે લંબાવીએ તો આજે જે બાબતો બુદ્ધિ યા તર્કમર્યાદામાં આવતી નથી એ જ્ઞાન-વિજ્ઞાનમાં પ્રગતિ થતાં આવતી કાલે બુદ્ધિમર્યાદામાં આવશે. એમ સમજને ચમત્કારમાં માનવાને બદલે એનાં કારણો શોધવાનો પ્રયાસ કરતા રહેવું જોઈએ.

● શિક્ષિતો યા બુદ્ધિજીવીઓમાં એક માન્યતા જોવા મળે છે કે, જ્યાં વિજ્ઞાનો અંત આવે છે, ત્યાં શ્રદ્ધાની શરૂઆત થાય છે. આ એક રૂપાણું ભામક વિધાન છે, જેનો ભોગ શિક્ષિત લોકો પણ બન્ના છે. પરિણામે તેઓ શ્રદ્ધાને નામે અંધશ્રદ્ધામાં રાચતા જોવા મળે છે !

પરંતુ વિચારવાનું એ છે કે, વિજ્ઞાનો અંત આવે છે ખરો ? હકીકત એ છે કે વિજ્ઞાન સતત વિકાસ કરતું રહે છે. આટલી સારી વાત શિક્ષિતો-બુદ્ધિજીવીઓ કેમ સમજી શકતા નહીં હોય ? આજે આપણે જે જાણતા નથી, તે આવતી કાલે વિજ્ઞાનો વિકાસ થતાં જાણી શકીશું. માટે થોરી ધીરજ રાખોને ભાઈ ! ઉત્તાવળા થઈને અંધશ્રદ્ધાના ફૂવામાં શા માટે ખાબકી પડો છો ? આજથી પચીસ વરસ પહેલાં કંઘ્યુટર, ફેક્સ કે ઇન્ટરનેટ વગેરેની વાત કોઈએ કરી હોતી તો કોઈ માનત ખરા ? આવતી કાલે શું-શું નવું-નવું જાણવા નહીં મળે!

● કેટલાકને ઊરે ઊરે ચમત્કારથી લાભ ખાતવાની લાલચ હોય છે. શિક્ષિતો પણ એમાંથી બાકાત ન હોય, એ હકીકત સ્વીકારવી પડશે. પરિશ્રમ વગર થતો લાભ શીદ ગુમાવવો ? માણસ આખરે તો લોભી અને લાલચું પ્રાણી છે ! ભવેને પોતાની જાતને બુદ્ધિજીવી કેમ ન માનતો હોય ! આવા બુદ્ધિજીવીઓ બેઠક વગરના લોટા જેવા હુલમુલ હોય છે. એમને પોતાનાં જ્ઞાનની પ્રીતિ હોતી નથી, ભવેને સર્વોચ્ચ

ઉપાધિઓ કેમ પ્રાપ્ત કરી હોય ! સોકેટિસ સાચું જ કહે છે કે, ‘જે જ્ઞાન આચરણમાં ઉત્તરે એને જ જ્ઞાન કહેવાય. બાકી જ્ઞાનનો બાધ્યાંબર ગણાય.’

● કેટલાક ચતુર બુદ્ધિજીવીઓ લોલંલોલમાં ભળી જઈને જનસમૂહમાં લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરતા હોય છે. તેઓ પોતાના ગુપ્ત હેતુ વિશે સ્પષ્ટ હોય છે. તેઓ અંધશ્રદ્ધાળું જનસમૂહની લાગણીને વટાવે છે. આવા ધૂર્ત બુદ્ધિજીવીઓના પ્રચણન હેતુ વિશે ભોળી પ્રજા અંધારામાં હોય છે. મહમદઅલી જીણા નાસ્તિક હતા. ધર્મ સાથે એમને સાનસૂતકનો પણ સંબંધ ન હતો. તેમ છતાં ‘દીસ્લામ ખતરે મેં હૈ’ એમ નારા લગાવીને એમણે પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કર્યો! આજે સમાજમાં અનેક કહેવાતા મુલ્લા, મહંત, લોકસેવક, રાજકીય આગેવાનો વગેરે ભોળી પ્રજાની ધાર્મિક લાગણી ઉશ્કેરને પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરતા જોવા મળે છે ! સાચું કહ્યું છે : ‘હુનિયા ઝૂકતી હૈ, ઝુકાનેવાલા ચાહિયે!’

● કેટલાક વ્યવહારકુશળ બુદ્ધિજીવીઓ સામૂહિક ઘેલણાની વિરુદ્ધ પડવાનું જોખમ વહેરતાં નથી. પોતે અંગત રીતે ચમત્કાર કે અંધશ્રદ્ધામાં માનતા હોતા નથી. ઇતાં જાહેરમાં વિરોધ પણ નથી કરતા. અંધશ્રદ્ધાળુંઓ ભારે ઝનૂની હોય છે. સમૂહ-ઉન્માદની સામે પડવામાં જાનનું જોખમ હોય છે. કોપરનિકોસે બાઈબલ વિરુદ્ધ સાચી વાત કરી કે, પૃથ્વી ગોળ છે, તો ધર્માંધ લોકોએ એને જીવતો બાળી મૂક્યો ! જ્યારે ગોલિયોએ શાશપણ બતાવ્યું અને પોતાની માન્યતા ધર્મની તરફેણાં ફેરવી તોળી તો એનો જીવ બચી ગયો. બધા પાસે સાચું સત્ય કહી શાહીદ થવાની અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં.

● શિક્ષિત બુદ્ધિજીવીઓ પણ અંધશ્રદ્ધામાં માનતા હોય છે, અનું સૌથી મહત્ત્વનું કારણ એ છે કે તેઓ બાળપણથી જ અંધશ્રદ્ધાના વાતાવરણમાં ઊછાર્યા હોય છે. માબાપ, પરિવાર, સમાજ સર્વત્ર અંધશ્રદ્ધાનો અંધકાર પ્રવર્ત્તે છે. મનોવિજ્ઞાન અનુસાર બાળવયમાં પડેલા સંસ્કાર પદ્ધરની લકીર બની જતા હોય છે. આપણા લોહીમાં જ અંધશ્રદ્ધાનું ડી. એન. એ. ભળી ગયું હોય છે. સ્વામી આનંદ સાચું કહેતા હતા કે અંધશ્રદ્ધા એ આપણા હાડનું કેન્સર છે ! શ્રદ્ધાના નામે પણ મોટા ભાગે અંધશ્રદ્ધા જ પ્રવર્તતી જોવા મળે છે. એક કવિએ સરસ કહ્યું કે, ‘અંધને શ્રદ્ધા ન હોય તો બીજું શું હોય ?’

શિક્ષિત યા બુદ્ધિજીવીઓની અંધશ્રદ્ધાઓ જોઈને સાચુકલા સત્યશોધકોને અકળામણ થાય એ સહજ છે, પરંતુ નીચેનું સૂત્ર આત્મસાત્ કરીશું તો અકળામણ ઓળી થશે. *Blind belief is stronger than logic.* અર્થાત્ લોજિક કરતાં અંધશ્રદ્ધા બળવાન હોય છે ! આ સૂક્ષ્મ શિક્ષિતોના અંધશ્રદ્ધાના કારણ માટે સમાધાનકારી છે.

તુલસીભાઈ પટેલ
મો. ૮૮૮૮૦૮૮૬ ૩૩

કેન્દ્રની આસપાસ પરિક્રમણ

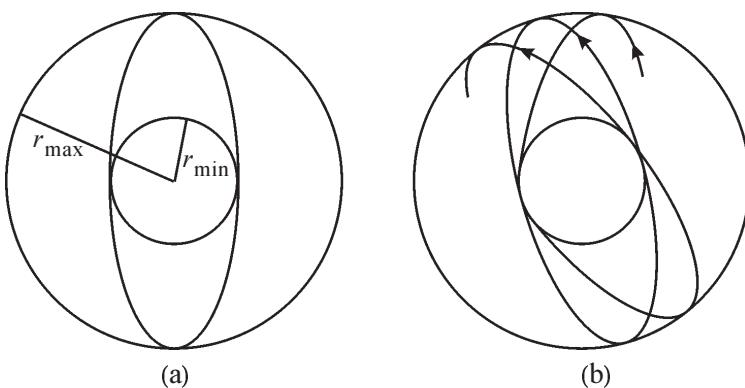
કરતી ભૂર્ગક્ષાઓ

વિહુલભાઈ અ. પટેલ

પ્રસ્તાવના

જ્યારે ન્યૂટને ડેવીને પરિશામો મોકલેલાં (શરૂઆતમાં) તેમાં ન્યૂટને સાબિત કરેલું કે જો પદાર્થની ભ્રમણક્ષા ઉપવલયી હોય, તો તે પદાર્થ ઉપર વ્યસ્ત-વર્ગ (Inverse square) કેન્દ્રગામી બળ લાગે છે. આ સાથે ન્યૂટને સરસ પરિણામ જણાવેલું, “આથી મોટાભાગના ગ્રહો ઉપવલયી ભ્રમણક્ષામાં સૂર્યને કેન્દ્રમાં રાખીને સૂર્યની આસપાસ ફરે છે. સૂર્ય સુધીની ત્રિજ્યાઓ સમયના પ્રમાણસર ક્ષેત્રફળ ઉત્પન્ન કરે છે, જે કેખરના નિયમ પ્રમાણે શાંતિથી વિચારતાં ન્યૂટને કોઈ પદાર્થ ગાણિતિક બિંદુની આસપાસ ફરે તે ફૂન્ઝિયલ લાગ્યું. ન્યૂટને જ્યારે બે પદાર્થની સંહતિનો (system) વિચાર કર્યો ત્યારે તેમને લાગ્યું કે એક પદાર્થે બીજા પદાર્થને કંઈક કરવું જોઈએ. જો જોડકા માટે સાચું હોય, તો સૂર્ય-પૃથ્વી માટે સાચું છે અને બધા જોડકાઓ માટે સાચું છે. આ રીતે સૂર્ય (બધા ગ્રહો પણ) પણ પદાર્થ છે જેને બળો લાગે છે અને જેનાથી બળો ઉદ્ભબે છે. આ ઉપરથી સૂર્યમંડળના પ્રત્યેક ગ્રહ બીજા બાકીના બધા ગ્રહોના ઉપર ક્ષોભનીય (perturbed) બળ લગાડે છે. આના કારણે ગ્રહોની ભ્રમણક્ષા ક્ષતિવગરની ન પણ હોય. અથવા પહેલી વખતની ભ્રમણક્ષા બરાબર બીજી વખતની ભ્રમણક્ષા ન પણ હોય. ટૂકમાં ગ્રહો દરેક વખતે નવી જ ભ્રમણક્ષાઓ દોરે છે. આ દરેક ચંદ્ર માટે પણ સાચું છે. દરેક ભ્રમણક્ષા બધા ગ્રહોની ભેગી ગતિ પર આધારીત છે.”

આપણે કોઈ પણ કેન્દ્રગામી બળ પદાર્થ ઉપર લાગતું હોય તો તે પદાર્થની ભ્રમણક્ષા કર્દ રીતે મેળવવી તે જોયું. આ ભ્રમણક્ષાઓના કોઈ સામાન્ય ગુણધર્મો ખરા? વ્યસ્ત-વર્ગ બળ લાગે તો તે પદાર્થની ભ્રમણક્ષા ઉપવલયી છે અને પદાર્થ આ ભ્રમણક્ષામાં સતત રીતે ફર્યા કરશે. પદાર્થની ભ્રમણક્ષા સ્થિર છે અને તેનાં

આકૃતિ 1

નાભિથી મહત્તમ અને ગુરુત્તમ બિંદુઓ જેને અંગેજમાં એપ્સાઈડ્રે (Apsides) કહેવામાં આવે છે તે પણ બદલાતાં નથી. આ આકૃતિ 1(a)માં બતાવ્યું છે. જ્યારે આકૃતિ 1(b) માં ભ્રમણક્ષા કેન્દ્રની આસપાસ ઘૂમે છે.

આ ભમણક્ષા સ્થિર ભમણક્ષાના જેવી જ છે. સૂર્યમાળા, ચંદ્રની ગતિ વગેરેના અભ્યાસ માટે કેન્દ્રની આસપાસ પરિક્રમા કરતી ભમણક્ષાઓ પુસ્તક IIIમાં ઉપયોગી થશે.

પ્રમેય 43 : It is required to make a body move in a curve that revolves about the centre of force in the same manner as another body in the curve at rest.

એ જરૂરી છે કે બળના કેન્દ્રની આસપાસ ધૂમતા વક્ત ઉપર આવેલો પદાર્થ ફરે છે તે જ રીતે, તે જ વક્ત જે સ્થિર છે તેના ઉપર બીજો પદાર્થ ફરે છે.

આફૃતિ ૨માં બતાવ્યા પ્રમાણે VPQR....KV સ્થિર વક્ત છે જે પદાર્થ ઉપર કેન્દ્રગામી બળ લાગતાં પદાર્થની ભમણક્ષા દર્શાવે છે. આ સ્થિર વક્ત ઉપર P, Q, R,... પદાર્થની જુદા જુદા સમયે સ્થિતિ દર્શાવે છે. આ બળનું કેન્દ્ર C છે. સ્થિર ભમણક્ષા ઉપરનાં બિંદુઓ P, Q, R, S,...નું આપેલા સમયે ધૂમતી ભમણક્ષા ઉપર પ્રતિબિંબ લેતાં p, q, r, s,... બિંદુઓ મળે છે, જેથી,

$$Cp = CP \text{ અને } \angle VCP = \angle VCP$$

$$Cq = CQ \text{ અને } \angle VCq = \angle VCQ \dots \text{ વગેરે.}$$

અહીંયા α અચળ છે.

આ રૂપાંતરથી,

$$\begin{aligned} \text{વૃત્તાંશ } VCP \text{ ના ક્ષેત્રફળ} &= \frac{1}{2} CP^2 \times \angle VCP = \frac{1}{2} \propto (CP)^2 \times \angle VCP \\ &= \alpha \times \text{વૃત્તાંશ } VCP \text{નું ક્ષેત્રફળ} \end{aligned}$$

આ બંને વૃત્તાંશો સરખા સમયમાં પ્રસરતા હોઈને,

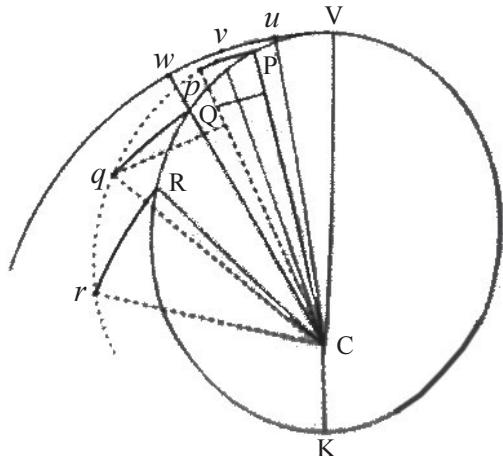
$$\frac{\text{વૃત્તાંશ } VCP \text{ના ક્ષેત્રફળ}}{\text{પ્રસરતાં લાગેલો સમય}} = \frac{\text{વૃત્તાંશ } VCP \text{ના ક્ષેત્રફળ}}{\text{પ્રસરતાં લાગેલો સમય}} = \frac{1}{2} \propto h \quad (*)$$

જ્યાં h અચળ સ્થિર ભમણક્ષાના આધારીત છે.

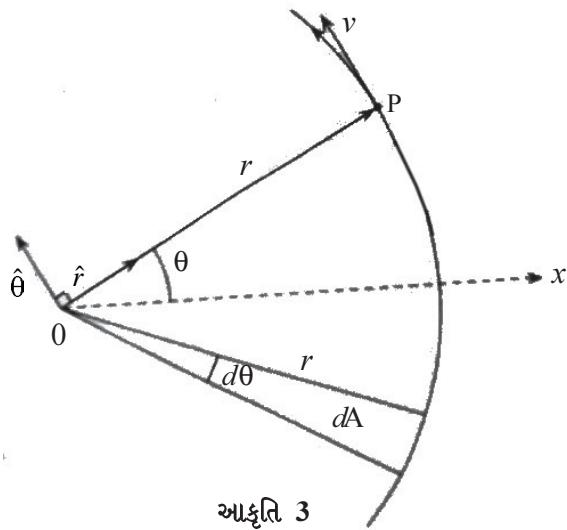
(*) માં દર્શાવેલો સંબંધ બધા જ દર્શાવેલા વૃત્તાંતો માટે હોઈને, ધૂમતિ ભમણક્ષાના કટ્યના પ્રમાણે સરખા ક્ષેત્રફળો સરખા સમયમાં પ્રસરેલા હોઈને તેમનું ક્ષેત્રફળ $\propto h$ થશે. આથી પ્રમેય ૪૩ પ્રમાણે ભમતિ ભમણક્ષા કેન્દ્રગામી બળના કારણે ઉદ્ભવે છે તેમ કહી શકાય.

બળ નિરપેક્ષ ગતિશાસ્ત્ર (Kinematics)

$x - y$ સમતલમાં પદાર્થની ગતિ છે. બળ $\bar{F} = F(r) \bar{r}$ જ્યાં \bar{r} r ની દિશામાં એકમ સાંદરિશ (Vector) છે અને r માન (magnitude) છે. આપણે (r, θ) ધ્રુવીય યામો વાપરીશું. આપણે \bar{r} ને લંબ એકમ સાંદરિશ $\bar{\theta}$ પણ વાપરીશું જે આફૃતિ તમાં આપ્યો છે.

આફૃતિ 2

$$\text{વેગ (Velocity)} \quad \bar{v} = \frac{dr}{dt} \bar{r} + r \frac{d\theta}{dt} \bar{\theta} \quad \dots(1)$$

$$\text{પ્રવેગ (Velocity)} \quad \bar{a} = \frac{d\bar{v}}{dt} = \left\{ \frac{d^2r}{dt^2} - r \left(\frac{d\theta}{dt} \right)^2 \right\} \bar{r} + \left\{ 2 \frac{dr}{dt} \frac{d\theta}{dt} + r \frac{d^2\theta}{dt^2} \right\} \bar{\theta} \quad \dots(2)$$

ગતિનાં સમીકરણો :

ન્યૂનના બીજા નિયમ પ્રમાણે $m \bar{a} = \bar{F}$ જ્યાં $\bar{F} = F(r) \bar{r}$ છે. સમીકરણ (2)નો ઉપયોગ કરતાં આપણને બે સમીકરણો,

$$m \left\{ \frac{d^2r}{dt^2} - r \left(\frac{d\theta}{dt} \right)^2 \right\} = F(r) \quad \text{અને} \quad m \left\{ 2 \frac{dr}{dt} \frac{d\theta}{dt} + r \frac{d^2\theta}{dt^2} \right\} = 0 \quad \dots(3)$$

મળો છે. આ બંને સમીકરણો આપણને $r(t)$ અને $\theta(t)$ આપશો જેનાથી આપણને ભ્રમણક્કા ઉપર પદ્ધતિનું સ્થાન મળશે.

ત(બ)ને r વડે ગુણતાં આપણને,

$$2r \frac{dr}{dt} \frac{d\theta}{dt} + r^2 \frac{d^2\theta}{dt^2} = \frac{d}{dt} \left(r^2 \frac{d\theta}{dt} \right) = 0 \quad \text{મળો.}$$

આથી, $r^2 \frac{d\theta}{dt} = h$ થાય, જ્યાં h અચળ છે.

$$\therefore \frac{d\theta}{dt} = \dot{\theta} = \frac{h}{r^2}.$$

વિકલનના શુંખલા (chain) નિયમ પ્રમાણે,

$$\frac{dx}{dt} = \frac{dx}{d\theta} \frac{d\theta}{dt} = \frac{h}{r^2} \frac{dx}{d\theta}$$

$$\therefore \frac{d}{dt} = \frac{h}{r^2} \frac{d}{d\theta}.$$

આનો ઉપયોગ તથામાં કરતાં,

$$\frac{d}{dt} \left(\frac{h}{r^2} \frac{dr}{d\theta} \right) - r \left(\frac{h^2}{r^4} \right) = \frac{1}{m} F(r)$$

$$\therefore \frac{h}{r^2} \frac{d}{d\theta} \left(\frac{h}{r^2} \frac{dr}{d\theta} \right) - \frac{h^2}{r^3} = \frac{1}{m} F(r)$$

$$\therefore \frac{1}{r^2} \frac{d}{d\theta} \left(\frac{1}{r^2} \frac{dr}{d\theta} \right) - \frac{1}{r^3} = \frac{1}{mh^2} F(r)$$

$$u = \frac{1}{r} \text{ લખતાં,}$$

$$u^2 \frac{d}{d\theta} \left(u^2 \frac{d}{d\theta} \left(\frac{1}{u} \right) \right) - u^3 = \frac{1}{mh^2} f \left(\frac{1}{u} \right)$$

$$\therefore u^2 \frac{d}{d\theta} \left(-\frac{du}{d\theta} \right) - u^3 = \frac{1}{mh^2} f \left(\frac{1}{u} \right)$$

$$\therefore u^2 \frac{d^2u}{d\theta^2} + u^3 = -\frac{1}{mh^2} f \left(\frac{1}{u} \right)$$

$$\therefore \frac{d^2u}{d\theta^2} + u = -\frac{1}{mh^2u^2} f \left(\frac{1}{u} \right) \quad \dots(4)$$

દાખલો : કેન્દ્રગામી બળ વયસ્ત-વર્ગ લઈએ તો, $f(r) = -\frac{C}{r^2}$ જ્યાં C અચળ છે, આથી સમીકરણ (4)માં,

$$f(r) = f \left(\frac{1}{u} \right) = -cu^2 \text{ મૂકતાં,}$$

$$\frac{d^2u}{d\theta^2} + u = + \frac{Cu^2}{mh^2u^2} = \frac{C}{mh^2} = A_1 \text{ (હેતાં)}$$

$$\frac{d^2u}{d\theta^2} + u = A_1 \text{ થાય.} \quad \dots(5)$$

આનો ઉકેલ,

$$u = A_1 + A \cos \theta + B \sin \theta \text{ જ્યાં A અને B અચળ છે.}$$

$$\text{આપણે } A \cos \theta + B \sin \theta = \alpha \cos (\theta + \beta) \text{ લઈએ તો,}$$

$$A \cos \theta + B \sin \theta = \alpha \cos \theta \alpha \cos \beta - \alpha \sin \theta \alpha \sin \beta \text{ થાય.}$$

$$\text{આથી } A = \alpha \cos \beta \text{ અને } B = -\alpha \sin \beta \text{ મળે અને આમાંથી } \alpha \text{ અને } \beta \text{ મળે.}$$

$$\text{આથી } r = \frac{1}{u} \text{ માં } A \cos \theta + B \sin \theta = \alpha \cos (\theta + \beta) \text{ મૂકતાં.}$$

$$r = \frac{1}{A_1 + \alpha \cos(\theta + \beta)} = \frac{\frac{1}{A_1}}{1 + \frac{1}{A_1} \cos(\theta + \beta)}$$

$$= \frac{P}{1 + \varepsilon \cos(\theta + \beta)} \quad \text{જ્યાં } P = \frac{1}{A_1} \text{ અને } \varepsilon = \frac{\alpha}{A_1} \text{ છે.} \quad \dots(6)$$

આ ઉકેલ (6) શંકુચુદે (Conic Section) છે. જો $\varepsilon < 1$ હોય, તો તે ઉપવલય છે. ઉકેલ (6) સમીકરણ (5)નો પૂરૈપૂરો ઉકેલ હોઈને જુદી જુદી A અને Bની કિમતો લેતાં બધા જ પ્રકારના વલયો આવી જાય. ન્યૂટનનો વસ્ત પ્રક્રિયા : જો બળ કેન્દ્રગામી અને વસ્ત-વર્ગ હોય, તો શક્ય ભ્રમણકક્ષાઓ શંકુચુદે છે.

કેન્દ્રગામી બળ $P(r)$ ના કારણે પદાર્થની ભ્રમણકક્ષાનું ધ્રુવીય સમીકરણ $r(\theta)$ અને ક્ષેત્રફળનો h અચળ છે. જો સ્થિર ભ્રમણકક્ષા ઘૂમતી ભ્રમણકક્ષા બને તો તેનું સમીકરણ $r(\alpha\theta)$ અને ક્ષેત્રફળનો અચળ αh થાય. આથી, $\alpha\theta = \theta'$ અને $\alpha h = h'$ લેતાં ન્યૂટનના ગતિના બીજા નિયમનું સમીકરણ

$$\begin{aligned} \frac{d^2u}{d\theta^2} + u &= \frac{P'(r)}{h^2 u^2} \quad \text{છે. આથી,} \\ P'(r) &= h^2 u^2 \left(\frac{d^2u}{d\theta^2} + u \right) = \alpha^2 h^2 \left(\frac{1}{\alpha^2} \frac{d^2u}{d\theta^2} + u \right) u^2 \\ &= u^2 h^2 \frac{d^2u}{d\theta^2} + \alpha^2 h^2 u^3 \\ \therefore P'(r) - P(r) &= u^2 h^2 \frac{d^2u}{d\theta^2} + \alpha^2 h^2 u^3 - \frac{d^2u}{d\theta^2} u^2 h^2 - h^2 u^3 \\ &= h^2 u^3 (\alpha^2 - 1) = \frac{h^2 (\alpha^2 - 1)}{r^3} \quad \text{થાય. આથી,} \end{aligned}$$

પ્રમેય 44 : The difference of the forces, by which two bodies may be made to move equally, one in a fixed, the other in the same orbit revolving, varies inversely as the cube of their common altitudes.

બે પદાર્થો સરખી પણ જુદી જુદી ભ્રમણકક્ષાઓમાં ફારે છે, જેમાંની એક ભ્રમણકક્ષા સ્થિર છે અને બીજી તેવી જ ભ્રમણકક્ષા કેન્દ્રગામી બળના કેન્દ્રની આસપાસ ઘૂમતી છે. તેમના ઉપર લાગતા બળોનો તરફાવત તેમના સામાન્ય અંતરના ધનના પ્રમાણમાં છે.

આપણે કલનગાણિત વાપરીને સાબિતી આપી છે. ન્યૂટને કલનગાણિત વાપર્યા વગર સાબિતી આપી છે જે ચંદ્રશાખરના પુસ્તક ‘Newton’s Principia for the Common Reader’માં આપી છે.

આ પ્રમેયનાં ઘણાં ઉપરમેયો છે, પણ નીચેનાં ઉપરમેયો ઉપયોગી હોઈને આચ્ચાં છે.

ઉપાય્મેય II : જ્યારે સ્થિર ભ્રમણકક્ષા ઉપવલયી હોય, ત્યારે કોઈ પદાર્થ ઘૂમતિ ઉપવલયી ભ્રમણકક્ષામાં હોય તો તે પદાર્થ ઉપર લાગતા કેન્દ્રીયબળનું સમીકરણ મેળવો.

$$\text{આપણે પ્રમેય } 44 \text{થી જાણીએ છીએ કે, } P'(r) - P(r) = \frac{h^2(\alpha^2 - 1)}{r^3} \text{ છે.}$$

આથી, ઘૂમતી ઉપવલયી ભ્રમણકક્ષા ઉપર આવેલા પદાર્થ ઉપર લાગતા કેન્દ્રગામી બળ =

$$\text{સ્થિર ઉપવલયી ભ્રમણકક્ષા ઉપર આવેલા પદાર્થ ઉપર લાગતા કેન્દ્રગામી બળ} + \frac{h^2(\alpha^2 - 1)}{PC^3}$$

જ્યાં, $CP = PC$ કેન્દ્રથી પદાર્થનું અંતર છે.

પ્રમેય 11ના સમીકરણ (h)થી કેન્દ્રગામી બળ જેનું કેન્દ્ર ઉપવલયનું એક નાભિ બિન્દુ છે, તે કેન્દ્રગામી બળ = $\frac{h^2}{LA^2}$ છે. અહીંથી L નાભિલંબ (Latus Rectum) છે. $\frac{G}{F} = \frac{h'}{h} = d$ અને $F = h$ લેતાં $G = h' = h\alpha$ થશે.

$$Cp = CP = A \text{ છે અને } L = R \text{ મૂકૃતાં,}$$

સ્થિર ઉપવલયી ભ્રમણકક્ષા ઉપર આવેલા પદાર્થને લાગતા કેન્દ્રગામી બળ

$$= \frac{h^2}{LA^2} = \frac{F^2}{RA^2} \text{ છે અને } \frac{h^2(\alpha^2 - 1)}{r^3} = \frac{F^2(G^2 - F^2)}{F^2A^3} = \frac{G^2 - F^2}{A^3} \text{ હોઈને,}$$

ઘૂમતી ઉપવલયી ભ્રમણકક્ષા ઉપર આવેલા પદાર્થને લાગતા કેન્દ્રગામી બળ

$$= \frac{F^2}{RA^2} + \frac{G^2 - F^2}{A^3} = \frac{1}{R} \left[\frac{F^2}{A^2} + \frac{R(G^2 - F^2)}{A^3} \right]$$

ઉપધ્યમેય III : કેન્દ્રગામી બળનું કેન્દ્ર ઉપવલયનું કેન્દ્ર C હોય ત્યારે ઘૂમતી ઉપવલયી ભ્રમણકક્ષા ઉપર આવેલા પદાર્થને લાગતા કેન્દ્રગામી બળનું સૂત્ર મેળવીએ.

સ્થિર ઉપવલયી ભ્રમણકક્ષા ઉપર આવેલા પદાર્થને લાગતું કેન્દ્રગામી બળના પ્રમેય 10ના અને તેની આકૃતિના કારણે,

$$\frac{QR}{QT^2 \cdot CP^2} \approx \frac{CP}{2a^2 b^2} \text{ છે જ્યારે,}$$

$$QR = \frac{1}{2} (\text{કેન્દ્રગામી}) \times (\Delta t)^2$$

$$QT \times CP = 2 \text{ નિકોશ } CPQ \text{ નું ક્ષેત્રફળ} = 2 \frac{dA}{dt} dt = h\Delta t$$

$$\therefore \frac{QR}{QT^2, CP^2} = \frac{\frac{1}{2} (\text{કેન્દ્રગામી બળ}) \times (\Delta t)^2}{h^2 (\Delta t)^2}$$

$$\therefore \text{કેન્દ્રગામી બળ} = 2h^2 \frac{QR}{QT^2, CP^2}$$

આપણે પ્રમેય (10)માં સાબિત કરેલું કે,

$$\frac{QR \times vG}{QT^2} = \frac{CP^4}{a^2 b^2}. \quad vG \approx PG = 2CP \text{ હેઠળ}$$

$$\frac{QR}{QT^2} \approx \frac{CP^3}{2a^2 b^2}.$$

$$\therefore \text{કેન્દ્રગામી બળ} = 2h^2 \frac{CP}{2a^2 b^2} = h^2 \frac{CP}{a^2 b^2}.$$

\therefore ધૂમતી ઉપવલથી ભમણકક્ષા ઉપર આવેલા P બિંદુએ રહેલા પદાર્થ ઉપર લાગતી કેન્દ્રગામી બળ

$$= F^2 \frac{CP}{a^2 b^2} \left(\frac{1}{R} \frac{b^2}{a} \right) + \frac{G^2 - F^2}{PC^3}$$

$$= \frac{1}{R} \left[\frac{F^2 PC}{a^3} + \frac{R(G^2 - F^2)}{PC^3} \right]$$

આ લેખ નીચેનાં પુસ્તકોના આધારે લખાયો છે.

- (1) Chandrasekhar S. Newton's Principia for the common Reader.
Oxford Clarendon Press, 1995.
- (2) Colin Pask. Magnificent Principia. Prometheus Books, 2019.

- વિકૃતભાઈ અં. પટેલ

'સ્વરાજ', નરસિંહજીના મંદિર પાસે, ઊવારસદ રોડ,
મુ.પો. શેરથા, તા.જી. ગાંધીનગર
મો. 94280 19042

(અનુસરણ પૃ. ૨૦નું ચાલુ)

નામની સંગીત નૃત્યનાટિકા (ballet) ૧૯૮૪માં લખી હતી.
૨૦૨૦માં A Stranger in Shanghai નામની ફિલ્મ પ્રસારિત થઈ હતી, જે અકૃતાગાવાના ચીન પ્રવાસ ઉપર આધારિત હતી. ૨૦૦૬ માં પ્રકાશિત થયેલી Rashomon and Seventeen Other ની પ્રસ્તાવનામાં લેખક હારુકી મુરાકામી (Haruki Murakami) અકૃતાગાવાને જાપાનના દોચના રાણ્ણિય લેખક તરીકે નવાજે છે.

Further Reading

- Akutagawa, Ryunosuke (૨૦૦૬). Rashomon and Seventeen Other Stories, Penguin Classics.
- (૨૦૦૭). Mandarins, Archipelago.
 - (૨૦૧૫). The Life of a Stupid Man,

- Penguin Little Black Classics.
— (૨૦૧૮). Rashomon and Other Stories. Martino Fine Books.
— (૨૦૧૪). Cogwheels and Other Stories. Mosaic Press.
— (૨૦૨૨). In a Grove. Trans. Takashi Kojima. Kindle Edition.

Peace, David (૨૦૧૮). Patient X: The Case-Book of Ryunosuke Akutagawa, Faber & Faber.

ડૉ. મનીષ વ્યાસ
એલ.ડી.આર.પી. ઇન્સિટચ્યુટ ઓફ ટેકનોલોજી &
રિસર્ચ, ગાંધીનગર, મો. (૯૪૨૮૦૪૭૪૬૩)

ગ્રંથસૌરભ

મહિલાઈ પ્રજાપતિ

આગવો કબીર / સતીશચંદ્ર વ્યાસ ‘શબ્દ’. મુંબઈ :
એન. એમ. ટક્કરની કંપની, ૨૦૨૨. xiv + ૧૧૪
પૃ. ISBN : ૯૭૮-૮૧-૮૪૮૧૮૮-૦-૬ ક્ર. રૂ.
૨૦૦.

સંત કબીર/કબીરદાસ (૧૩૮૮-૧૫૧૮)ની વિચારધારાનો પ્રભાવ હિંદીભાષી પ્રદેશો ઉપરાંત પંજાબ, રાજસ્થાન, ગુજરાત વગેરેમાં આજે પણ અશ્વષ્ટા રહ્યો છે, જેની પ્રતીતિ ઠેર ઠેર અસ્તિત્વ ધરાવતી ‘કબીર આશ્રમો’ થકી થાય છે. કબીરદાસની કૃતિઓનાં સંપાદન, સંશોધન અને અધ્યયન વિશે બાબુ શ્યામસુંદરદાસ, હારાપ્રસાદ દ્વિવેદી, પાતાંબરદાસ બડથવાલ, ડૉ. રામકુમાર વર્મા, ડૉ. પારસનાથ તિવારી, આચાર્ય ક્ષિતિમોહન સેન, કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, કિશનસિંહ ચાવડા પ્રભૃતિ અનેકાનેક વિદ્વાનોએ મહિમાસંપન્ન કાર્ય કર્યું છે. અલબત્ત, આ બધા આલોચકો, અનુવાદકો, ચિંતકો વગેરેએ પ્રાપ્ત કબીર સાહિત્યને પોતાના સંશોધન - અધ્યયનનો આધાર બનાવ્યો છે. અર્થાત્ કબીરની પ્રાપ્ત રચનાઓની ભાષા, પ્રમાણભૂતતા, કર્તૃત્વ, સાહિત્યસંપદ, વિચારદર્શન વગેરે સંબંધી અનેકાનેક પાસાં ઉજાગર કરી આપ્યાં છે. આ સૌંદર્ય, આચાર્ય શીલવંદવિજ્ઞાના શબ્દોમાં ‘પ્રશિષ્ટ કબીર’ને ઉજાગર કરી આપ્યો છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથ ‘આગવો કબીર’ શીર્ષક હેઠળની પ્રસ્તાવનામાં લેખકે નોંધ્યું છે કે “મારા પ્રવાસનો હેતુ તો ‘ગ્રંથસાહેબ’માં સમાવેષ સંત કબીરનાં પછો, તેમજ પંજ ઘારે ભાઈ મોહકિમસિંહનો પ્રવાસપથ તથા તેમણે કરેલ યુદ્ધના સ્થળ તપાસનો હતો. પણ તેની સાથોસાથ જનજીવનમાં જવતો ‘આગવો કબીર’ રૂપી ખજાનો પણ હાથ લાગ્યો”. અર્થાત્ તેમની શોધયાત્રાની આ આડપેદાશ છે. આ સાથે જ કબીર વિશે, આપણા શોધપ્રબંધો, શિક્ષણમાંથી છટકી ગયેલ તત્ત્વ, ઉંનત ભૂ આલોચકોની માનસિકતા, રાજસ્થાનની બોલીઓ વગેરે બાબતોને આવરી દેતું લેખકનું અવલોકન ‘ઉજાળિયાત કહેવાતી કોમ દ્વારા તો કબીરનું ઈશ્વરીકરણ થયેલ દેખાય છે, પણ પછાત

કહેવાતી કોમ દ્વારા કબીર હજુય માનવ સ્વરૂપે અને માનવીય ભાવ સાથે જળવાયેલ જોવા મળે છે. માયાવંશી, મેધ, મેઘવાળ, વશકર... મહેતર, સરબંગી વગેરેના જીવનમાં અને તેમના દૈનિક જીવનની વાતો, તેમનાં ગીતો, ભજન, વાક્ષી વગેરેમાં પ્રકટ થતો કબીર કદાચ શિષ્ટમાન્ય નથી, તોપણ ઈષ્ટ તો છે જ... આપણે સંસ્કૃતિ દર્શનના નામે ખરી સંસ્કૃતિનું દર્શન કરાવી શકતા નથી. ફક્ત ઉપરચોટિયું પ્રદર્શન કરાવીએ છીએ... આ પ્રસ્તાપિત મૂલ્યો પર મહાશાળાઓ વળી શોધનિબંધના કોટડા રચે છે અને સંસ્કૃતિનો ઉદ્ઘાર કર્યાના ઘ્યાલમાં રાચે છે... મહાશાળાના ખંડમાંથી છટકી ગયેલ તત્ત્વ ત્યાં તગતગતું હોય છે. તેની ચલમની ટોચે અને તેની ભૂકુટિની નીચેની આંખોમાં તે મેં જોયું છે. તે તે તત્ત્વનું નામ તેથી જ તો ‘આગવો કબીર’ ! આ બધા પોતાપોતાનો નિજી, સુવાંગ કબીર લઈને બેઠા છે, આ બધા કબીરદાર છે” સુચિત્તનીય બની રહેવાની સાથે લેખકની અધ્યનશીલ પ્રકૃતિ અને સંશોધનાત્મક અભિગમનું ઘોટક બની રહેવા સાથે ‘આગવા કબીર’ની ‘કબીરાઈ’નાં દર્શન કરવામાં ઉપકારક બની રહે છે.

અહીં ઉપર્યુક્ત ઉધ્યૂત કરેલ પ્રસ્તાવનાના અંશમાં કબીરને જાણવા/માણવાનો લેખકનો પ્રવાસ/રીત-નીતિ અને આગળ ઉપર નિર્દેશિત પરંપરાગત અભ્યાસો વિશે વિચાર કરતાં પ્રતીત થાય છે કે લેખક લોકજીવનમાં જીવી રહેલા કબીરનો અર્થાત્ પ્રવર્ત્તમાન સમયમાં લોકસંતો/કબીરસંતોએ કબીરને કઈ રીતે જિલ્લ્યો/આત્મસાત કર્યો છે અને પ્રજાજનો/અનુયાયીઓને કબીરદર્શનની પ્રેરણા આપી રહ્યા છે તેને ઉજાગર કરી આપવામાં વિશેષ રસ-સંચિ ધરાવે છે, નહીં કે પ્રાપ્ત કબીરસાહિત્યના આધારે. આ હેતુ લેખક પોતાના અભ્યાસ-ક્ષેત્ર રાજસ્થાનના વિવિધ જિલ્લાઓ/પ્રદેશોની અભ્યાસસયાત્રા તે તે પ્રદેશ અને ત્યાંની બોલીના કબીરસંતોનો રૂબરૂમાં સાક્ષાત્કાર કરીને/સંવાદ સાધીને ૪૦ સંતોની પ્રસાદી સ્વરૂપ ૧-૧ પદ તેમના કંઠેથી સાંભળીને તે પદોનો પાઈ અને તેમાં પ્રયોજિયાલ વિવિધ ૨૧ રાગો જેમ કે સારંગ, સાખી, દરબારી, ભૂપાલી વગેરેની ઓળખ સહિત

સુલભ કરાવવા ઉપરાંત તેનું હાઈ પણ સંક્ષેપમાં છતાં ધારદાર રીતે સમજાવ્યું છે. આ ઉપરાંત દ કબીરસંતો (અ.નં. ૧૬, ૧૭ અને ૨૧ થી ૨૪)ના કંઠેથી સાંભળેલ કબીરદર્શનની વાતો અને તદ્વિષયક પદોનો ભાવાર્થ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. ખાસ નોંધપાત્ર બાબત એ કે લેખક ઈતિહાસ-ભૂગોળમાં ઉત્તર્યા સિવાય સીધો જ પોતાના વિષયને કેન્દ્રમાં રાખીને સંતો સાથે સાવેલ સંવાદોને ર કે ત પૃષ્ઠોમાં ભાવવાહી શૈલીમાં રજૂ કર્યા છે. અહીં લેખકનું રાજસ્થાનની વિવિધ બોલીઓ અને કબીરદર્શનનું ઊર્ડુ જ્ઞાન તેમજ પ્રત્યેક પદના હાંદને ઉજાગર કરતું સંત ચાણેની મુલાકાતનું શીર્ષક અને તેના મથાળે મૂકેલ પ્રતીક ચિત્ર ધ્યાનાર્થ બની રહે છે. આ સાથે જ લેખકે અપનાવેલ શોધપાત્રાનો ગુરુમંત્ર ‘અન્નનો ઉપવાસ, અપમાનનાં જળ અને ઉપેક્ષાના ફળ વડે પૂર્ણ કરવો’ અન્ય શોધાર્થીઓ માટે પણ પ્રેરણાદાયી બની રહે છે. સમગ્રતયા લેખકની અભિવ્યક્તિ કલા અને લાઘવતા દ્રષ્ટવ્ય બની રહે છે.

આ બધા કહેવાતા નિરક્ષર કે અધ્યૂત જાતિના સંતોએ પોતાના આચાર-વિચારમાં મૂકેલ અધ્યાત્મ અને કબીરદર્શનની અનુભૂતિ અહીં તેમનાં ગ્રંથસ્થ પદો થકી થાય છે. આ સંતોનાં પદોમાં અહંકાર ઔગાળવાની, કર્મ એ જ ધર્મ, સ્વર્ધમાંનાં અડગ આસ્થા, વિરેક જાગ્રત કરે તે જ ધર્મ, પ્રેમથી સાચી વાત સમજાવવાની રીત, સહજ ભક્તિ, પ્રણિધાન સહિતની શરણાગતિ - સમર્પણભાવ, પોતાનો સાથીદાર/જોડીદાર માનવા છતાં તેના વગર પોતાનું મૂલ્ય કોડિનું હોવું વગેરે સંબંધી વાતોમાં જે કબીર જોવા મળે છે તે જ લેખક - સંશોધક સતીશભાઈને અભિપ્રેત એવો ‘આગવો કબીર’ છે. આ બધા સંતો કબીર સાહેબની માફક વણાટકામ સાથે સંકળાયેલા રહ્યા હોઈ વણાટકામનાં સાધનો, જેમ કે કપાસ, રૂ, સાળ, ધાગો, તાણા-વાણા વગેરે પ્રતીકોના માધ્યમથી પોતાના જીવન-દર્શનને વાચા આપે છે. જુઓ સાતો વણકરની ભાવના : “મેં કોઇના જાનું ! પર ઊટ કો રૂઅં ઢીસે બચને કે લિયે હિયો હે, જાદો સીત પડે તબુ રૂઅં નિકાલો તો ઊટ કો તો પાટુ વો હી હે ! ઉસકો પાટુ [ગરમ કંબળી] કોણ દેવે ? ઈસી કારણ હમ લોગ ઊટ કો રૂઅો જેઠ મહિનારો કાપતો !” આ ઉદાત્ત સંસ્કારવારસો કબીરદર્શનથી અનુપ્રાણિત છે. માયાવંશી રૂખારામ કબીરને પોતાનો જોડીદાર ગણાવતાં કહે છે : “ના, કબીર સા”, દૂર રહું

ના, કે હું તોરી પરઝાઈ ! / તારા પરસ સે સાલ કી ગુફાઈ બનજાવે પટકુલ ! / મેં બુનકર સાથી હું તોરા દૂરી નહીં મંજૂર !”, ગોગારામ વણકર કબીરની શરણાગતિ સ્વીકારીને તેના અભાવમાં પોતાનું મૂલ્ય કોડીનું ગણાવે છે : “ભાગ્ય બરો હૈ મેરો ! મેં હું કબીર કી જોડી મેં / વો કે સાથ ન હોતા તો મેં બિક જાતા કોડી મેં”. અહમદ અન્સારી કબીર જેવા શુદ્ધ જૈતન્યને લોકો હાડયામનું પિંજર ગણે છે તેને પોતાની પીડા ગણાવે છે. આચાર્યશ્રી શીલયંત્રવિજ્યજી નોંધે છે તેમ સમાજની પ્રથાઓ, માન્યતાઓ, રિવાજો વગેરે સામે આ કબીર ‘પ્રહાર’ કરતો નથી, છતાં અત્રતત્ત્ર લોકોને જીવન જીવવાનો સાચો રાહ દેખાડતો/સમજાવતો, અપીલ કરતો કબીર અહીં જોવા મળે છે. આમ છતાં પંડિતો, કહેવાતા ભાણેલા વર્ગ, ઉચ્ચ ગણાવનાર વગેરેને ઉગ્રતા લાવ્યા સિવાય ટકોર કરતો કબીર ક્યાંક ક્યાંક જોવા મળે છે, જેમ કે, “તું સદીઓ સે જોડ ન પાયા કાંબી કા તીન ધાગા / મોરે કબીરને એક બનાયા બિલગ બિલગ બહુ ધાગા / જુડવાને કા શીખ લેં બિપરીત આદંત હોર !” વગેરે.

ઉલ્લેખનીય છે કે પ્રસ્તુત ગ્રંથને આવકારતાં ગ્રંથારંભે મનોજ રાવવે મેરા ખલકા ભર હે આનંદકા’માં ચોટદાર નોંધ્યું છે કે “આ લખાણ કોઈ પોથી વિદ્યાનો પરિપાક નથી, કે ગ્રાન્ટભક્ષી શોધ સંસ્થાનના ગ્રંથાલયની પદ સૂચિ, વા નથી કથનકળાના નમૂનારૂપ કથાંશોની રજૂઆત. આ લખાણ ફક્ત એટલું જ છે કે ઐતિહાસિક રીતે પાંચસો વર્ષ દૂરના સમયે અને જીગોવિક રીતે તેનાથી બમણા કિલોમીટર દૂર રહેલો સર્જક જીવંત પરંપરામાં, આમ જનતાને કેવી રીતે આત્મસાત થયેલ છે તેનો આવેખ છે”, જ્યારે સાહિત્ય - સંશોધક પ્રબુદ્ધ ચિંતક જૈનાચાર્ય વિજયશીલયંત્રસૂરિ મહારાજ સાહેબે ગ્રંથાન્તેની ‘સાધો અસલ કબીર નિહારા’ના શીર્ષક હેઠળની પ્રસ્તાવનામાં પરંપરાગત રીતે કબીરને નિર્ગુણ તત્ત્વનો ઉપાસક ગણવામાં આવે છે તે સામે અલ્લારખા જીવાહાના સંદર્ભ સાથે નુક્તેચીની કરતાં નોંધ્યું છે કે “કબીર જેવો સાધક પુરુષ ‘સંગુણ’નો સ્વીકાર ન કરે તે વાત ગળે ન ઉત્તરે. તેણે ‘સંગુણ’માં આગ્રહ રાખીને અટકી જવાનો નિર્ષેદ્ધ અવશ્ય કર્યો હોય જે વિચારણીય બની રહે છે. આ ઉપરાંત આ અધ્યયનશીલ પ્રસ્તાવનામાં ‘આગવો કબીર’ કઈ રીતે તે વિવિધ ઉદાહરણો થકી તારવી-સારવી આપવાની સાથે

ગ્રંથકારનું કરેલ મૂલ્યાંકન ધ્યાનાર્હ બની રહે છે : “મારી દાખિએ, ઠિતિહાસના ક્ષેત્રમાં એક પૂરા તાત્ત્વિક ઉત્થનનનું જેવું – જેટલું મૂલ્ય હોય અને તેટલું મૂલ્ય અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમાં સતીશભાઈએ કરેલી આ આગવા કબીરની શોધનું ગણાય, ગણાવું જોઈએ”.

ગ્રંથન્તે આપેલ પરિશિષ્ટમાં રાજસ્થાનના વિવિધ જિલ્લાઓ/પ્રદેશો અને તેમાં બોલાતી પ્રમુખ ૨૪ બોલીઓની વિગતો અહીં ગ્રંથસ્થ પદોની સાથે મેળવણી કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે ઓછામાં ઓછા જાલોર, પાલી, કિશાનગઢ જિલ્લાઓની બોલીનાં ૧-૧ પદ, તો વધુમાં વધુ ભરતપુર – ધોલપુર જિલ્લાની બોલીનાં ૬-૬ પદો ગ્રંથસ્થ છે, જ્યારે બીજી બાજુ વાંસવાડા, શાહપુર, ભિલવાડા, ઉદયપુર આસપાસની બોલીનાં એક પણ પદ અહીં નથી. લેખકે તુલારુમાં સાચાતકાર કરેલ કુલ ૪૬ કબીરસંતો (એક મહિલા સંત સહિત) પૈકી એક સંત માળી જાતિના, એક સંત વાણકરોના ગોર એવા ગરોડા બ્રાહ્મણ છે અને બાડીના બધા જ સંતો વણાટકામ સાથે સંકળાયેલા છે. આ બધા પૈકી બે સંતો મુસલમાન જુલાહા છે. અહીં પ્રશ્ન એ ઉદ્ભબ છે કે રાજસ્થાનમાં વણાટકામ સાથે સંકળાયેલ જાતિના જ કબીરસંતોની મર્યાદામાં લેખકે પોતાનું અભ્યાસક્ષેત્ર સીમિત રાખ્યું હશે કે કેમ ? કેમ કે અહીં કહેવાતી ઉજણિયાત કોમના કોઈ કબીરસંતનો સમાવેશ નથી. ગ્રંથસ્થ પદોમાંથી પસાર થતાં જાણવા મળે છે કે લેખકની પૃથ્યા/જિશાસા જેમકે અ.ન. ૨, ૪, ૬, ૮, ૨૦, ૨૮ વગેરેને ધ્યાને લઈ સંતોએ તે જ ભાવને સ્પષ્ટ કરતાં પદો સંભળાવ્યાં છે. શું આ પ્રકારના પદોની સંતોએ શીંગ રચના કરી હશે ? અથવા આ પ્રકારનાં સ્વનિર્ભર્ત ઘણાં પદો કંઈસ્થ હશે. લેખકે આપણને ૧-૧ પદ સુલભ કરાય્યું છે, તેથી કબીરસા ઉપરાંત આનુંંગિક વિષયોનાં પદો/ભજનો પણ આ સંતોને કંઈસ્થ હશે. સંભવ છે સંશોધક સતીશભાઈ વ્યાસે આ સંપર્દા અંકે કરી લીધી હશે.

લેખક દ્વારા ઉજાગર કરી આપવામાં આવેલ ‘આગવો કબીર’ ઉપરાંત આ ગ્રંથનું આગવું દસ્તાવેજ મૂલ્ય રાજસ્થાનની બોલીઓમાં રસધરાવતા જિશાસુઓ, સંશોધકો વગેરે માટે પણ ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ બની રહે છે. અને તે રાજસ્થાનમાં બોલાતી મુખ્ય ૨૪ બોલીઓ પૈકી મોટાભાગની બોલીઓના નમૂના સંતોનાં પદોનાં માધ્યમથી સુલભ કરી આપવામાં આવ્યા તેમાં સંનિહિત છે. અહીં

સંતોના અતિ સંકોપમાં પરિચય આપવાની સાથે જ ક્યાંક ક્યાંક જે તે પ્રદેશની બોલીની આગવી લાક્ષણિકતાઓ પજ દર્શાવી આપી છે, જેમ કે, જાલાવાડમાં બોલાતી ‘રંગડી’ અને ‘માળવી’ની વિશેષતાઓ – ‘માળવીમાં ખીજ્યો, સાહેબ! રંગડીમાં રીજ્યો’ જુન જુન જિલ્લામાં બોલાતી તોરાવાઈ બોલીમાં હરિયાણવી શબ્દોનો પ્રભાવ, સવાઈ માધોપુર જિલ્લાની નાગર ચોલી કે જે હુંદળીની ઉપબોલી છે, પજ ક્રજને મળતી આવવી અને આ પ્રદેશનું પ્રતીક નાવીન્ય પચ્ચિમ કરતાં જુદ્દે જુદ્દે હોવું, જાલાવાડની રંગડી બોલી તેની વેદ્ધકતા, તેના કાઢુ અને તિખારા જેવા વિશેષ શબ્દપ્રયોગો વગેરે, અને ખાસ તો આ ગ્રંથનાં ર પરિશિષ્ટોમાં રાજસ્થાનમાં બોલાતી ૨૪ મુખ્ય બોલીઓના પ્રદેશોની તારવણી અને આ પ્રદેશોનું સ્થાનિક્ષેત્ર કરતો રાજસ્થાનનો નકશો દર્શાવેલ છે. આ ઉપરાંત ગ્રંથસ્થ પદોનો સાંગ્યાત્રિક અનુભવ માણવા હેતુ યુટ્યુબ ઉપર તેની પ્રાપ્ત સુલભ કરાવવી વગેરે તેમજ ઉચ્ચારણ સમજવા માટે પજ આ માહિતી બોલીવિજ્ઞાનના અભ્યાસીઓ માટે ખાંશ પુરવાર થશે, જેમાં લેખકની હુરંદેશિતાનાં દર્શન થાય છે.

ઉલ્લેખનીય છે કે પ્રસ્તુત ગ્રંથના લેખક ડૉ. સતીશચંદ્ર વ્યાસ ‘શબ્દ’ની વ્યવસ્થાપિક કારકિર્દી ભારતીય લશકરમાં ઉચ્ચ અધિકારી - ‘લેફ્ટનાન્ટ’ તરીકેની રહી હતી. પરંતુ તેઓશ્રી ગુજરાતી ભાષાના એક પ્રતિષ્ઠિત કવિ, સાહિત્ય અને ઠિતિહાસના સંશોધક અનુવાદક તરીકે આગવી ઓળખ ધરાવે છે. આજ સુધી વિવિધ વિષયક તેમના ઉત્ત ગ્રંથો પ્રકાશિત છે. ‘બાઉલનાં ગીતો’ (૨૦૨૧)માં બાઉલ સાધકોનાં ૧૨૭ બંગાળી ગીતોનો મૂળપાઠ ગુજરાતી વિપિયાં આપવાની સાથે તેનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ સામ સામે આપ્યો છે. આ ગ્રંથની વિશાદ પ્રસ્તાવના અને અધ્યયનશીલ ઉપરિશીષે લેખકના બંગાળી ભાષા-સાહિત્ય અને બાઉલોની સાધના પદ્ધતિના આવિકારિક શાનનાં ધોતક બની રહે છે. આ ઉપરાંત તેમજે પંજ પ્રારે મોહકિમસિંહસાહેબનાં જીવન અને યુદ્ધો વિશેની માહિતી મેળવવા સંધન શોધયાત્રા કરેલ તે વિશેનો ગ્રંથ ‘ંજ પ્રારે મોહકિમસિંહસાહેબ’ અંગ્રેજી, ગુજરાતી, બંગાળી, પંજાબી અને હિન્દી ભાષાઓનાં પ્રકાશિત છે. જે લેખકની સંશોધક તરીકેની પ્રતિભાને ઉજાગર કરે છે.

- મણિભાઈ પ્રજાપતિ

**શ્રી શિવાજી સાર્વજનિક પુસ્તકાલય : યાત્રાપથ
/ લેખન અને સંપાદન : દક્ષા બાસ. બારા : શ્રી
શિવાજી સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, ૨૦૧૮. ૧૦૧૩૨
પૃ. ૨૦ આર્ટ લેટેસ્. ક્રિ. રૂ. ૨૦૦.**

ગુજરાતમાં શતાબ્દી વટાવી ચૂકેલાં શતાબ્દિક સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો છે. આ પૈકીનાં કેટલાંક ગ્રંથાલયોનાં કિયાશીલ, સમર્પિત અને દસ્તિહાસ-ગ્રંથોની કારણે સુવર્ણજયંતિ, હીરકજયંતિ, અમૃતપર્વ, શતાબ્દી અને સાર્ધ શતાબ્દી મહોત્સવની ઉજવણી કરવાની સાથે સ્મરણિકાઓનું પણ પ્રકારણ કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ આવાં મહિમાશીલ અને સમૃદ્ધ ગ્રંથાલયોના સ્વતંત્ર ઈતિહાસ-ગ્રંથો અંગળીના વેઠે ગણી શકાય તેટા જ ગ્રંથાલયોના લખાયા છે. આ પૈકી વિશેષ ઉલ્લેખનીય અને દિશાપ્રેરક ગ્રંથ છે ઉષાકાન્ત મહેતા કૃત ‘ભાઈન લાઈબ્રેરી : ૧૯ મી સદીની બૌદ્ધિક ઘટના’ (૨૦૧૩). આ પરંપરામાં પોતાના શોધપ્રબંધ ‘સ્વાતંશ્યોત્તર ગુજરાતી કલિતા’ (મકા. ૧૯૮૧)થી સુખ્યાત એવાં ગુજરાતી સાહિત્યનાં પ્રબુદ્ધ વિરેચક અને કવિતા, નિબંધ, અનુવાદ, સંપાદન – સંશોધન વગેરે ક્ષેત્રોને રણિયાત કરનાર અને ‘શ્રી શિવાજી સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનાં વર્ષ ૧૯૮૫થી મંત્રીશ્રી તરીકે સેવાઓ આપી રહેલાં ડૉ. દક્ષા બાસ (૧૯૮૧) કૃત નિર્દેશિત ગ્રંથ ‘શ્રી શિવાજી સાર્વજનિક પુસ્તકાલય : યાત્રાપથ’ (૨૦૧૮) તેમની સંશોધકીય નિષ્ઠા, ઈતિહાસ-દસ્તિ અને ગ્રંથાલય પ્રતિ અસાધારણ ચાહનાનો પ્રતીતિકારક બની રહે છે.

આપણા માટે કહેવાયું છે કે ‘ભારતીયોમાં ઐતિહાસિક ઈદ્વિયોનો અભાવ છે’. આપણા પ્રાચીન/મધ્યકાલીન સમયના પ્રાપ્ત ઈતિહાસ-ગ્રંથોને ધ્યાને વેતાં પ્રસ્તુત મંત્ર્ય આપણાને સહમતિ તરફ લઈ જવા બાધ્ય કરે છે. પ્રાપ્ત અપેક્ષિત ઈતિહાસ-ગ્રંથોની વાત તો દૂરની રહી, પરંતુ શતાબ્દી વટાવી ચૂકેલી સાર્વજનિક સંસ્થાઓનાં દફ્તરો અપેક્ષા મુજબ સચ્ચાવતાં હશે કે કેમ? આ એક પ્રશ્ન છે. તેમાં ડોક્યુનું કરવામાં આવે તો જ વાસ્તવનું દર્શન થાય. અહીં આવા જ એક સાર્વજનિક ગ્રંથાલયના કંઈક અંશો સચ્ચાવાયેલા દફ્તરના આધારે ગુજરાતી સાહિત્યનાં અધ્યયન – અધ્યાપન – સંશોધનને વરેલાં વિદ્ધુણી અધ્યાપિકા ડૉ. દક્ષા બાસે ઈતિહાસકારના આદર્શને આત્મસાત કરીને મહત્વીનાથી સૂત્રના મૂલમ લિખ્યતે કિશ્ચિતને સતત નજર સમક્ષ રાખીને માત્ર વ્યારાના જ

નહીં; પરંતુ સમગ્ર ગુજરાતને સાર્વજનિક ગ્રંથાલયનો, દૂરેદૂશિતાશીલ અને સમર્પિત સંચાલકોનો અને ગ્રંથાલયનો આદર્શ - role model એવા ‘શ્રી શિવાજી સાર્વજનિક પુસ્તકાલય’નો અધ્યયનપૂત્ર ઈતિહાસ ઉજાગર કરી આપ્યો છે. આ ગ્રંથાલય સંબંધી પ્રાપ્ત દસ્તાવેજ સામગ્રી તથા પ્રસ્તુત ઈતિહાસ-લેખન વિશેની લેખિકાની વિભાવના ‘જૂની જર્જરીત નોંધો.... હાથમાં પકડવા જતાં બટકી જતા કાગળોમાંથી નીરક્ષીર દસ્તિએ... કોઈ પણ પ્રકારના આગ્રહ કે પૂર્વગ્રહ વિના તટસ્થ ભાવે આદેખણું એ આવા પ્રકારના ગ્રંથલેખનો માપદંડ હોય છે’ ધ્યાનાર્હ બની રહે છે. આ ગ્રંથાલયનું સ્વાપના વર્ષ ૧૮૬૮ કે ૧૮૮૮? દસ્તાવેજ આધારો ૧૮૮૮ના પક્ષમાં છે, જ્યારે સમસામયિક પરિસ્થિતિ અને આડ ઉલ્લેખો ૧૮૬૮ તરફ લઈ જાય છે. આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામાં લેખિકાએ ‘આ ઈતિહાસ સંઘરસી પ્રજા નથી’ વિધાન નોંધીને પ્રસ્તુત પુસ્તકાલયની દસ્તાવેજ સામગ્રી જાગી સચ્ચાવાઈ નથી તે સંદર્ભે ગર્ભિત ઠશારો કરી દીધો છે. સ્વાપના વર્ષ સંદર્ભે પ્રથમ પ્રકરણમાં ૧૯મી સદીના ઉત્તરાર્ધની ગુજરાતની ગ્રંથાલય-પ્રવૃત્તિ સંબંધી વિચાર-વિર્મર્ઝ સુચિત્તનીય બની રહે છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથાલયના વર્ષ ૧૯૧૩ - ૧૪ થી પ્રાપ્ત રેકૉર્ડ્સ-ઠરાવબુકો, નિવેદનો વગેરે (વચ્ચેનાં કેટલાંક વર્ષો, જેમ કે ૧૯૬૨-૭૩, ૭૫-૮૮ તેવાનેનાં નિવેદનો પ્રાપ્ત નથી) ના આધારે વર્ષ ૧૯૦૦થી ૨૦૧૮ સુધીની કાળજીમાનુસાર વિકાસગાથા દર્શાવેલી સ્તરબેનોમાં વિભાજિત કરીને ઉજાગર કરી આપી છે. અહીં ગ્રંથાલયભવન, ગ્રંથસંગ્રહ, ઈશ્વરૂ વાચકોની સંખ્યા, નાણાડીય સ્થિતિ, પરિશિષ્ટમાં સંચાલક મંડળના પ્રમુખ-મંત્રી, સભ્યો અને કાર્યરત ગ્રંથપાલોની માહિતી, નગરજનોને ગ્રંથાલય ભણી વાળવા માટે - વાંચતાં કરવા માટે હાથ ધરવામાં આવેલી બહુવિધ પ્રવૃત્તિઓ, જેમ કે વ્યાખ્યાનોનું આયોજન, પુસ્તકપ્રદર્શન, પુસ્તકમેળાઓ, પુસ્તકો બચીદી આપવાની વ્યવસ્થા, ‘ગ્રંથાલય આપને અંગળો’ અંતર્ગત પસંદગીનાં ફિલીયાંમાં ૧૦૦-૧૦૦ પુસ્તકો સંબંધિત શાળાના શિક્ષકોને સોંપવાં, સાંધ્યગોળી, બહેનો માટે સ્વિવણ-ગુંથણના વર્ગોનું આયોજન, પુસ્તકાલય પર્વણી દ્વારાની ઉજવણી વગેરે સંબંધી માહિતી નિરૂપિત કરવામાં આવી છે. આ બધી પરંપરાગત વિગતોની નોંધ ઉપરાંત ફડ મેળવવા માટે બેસતા વર્ષના દિવસે સંચાલક મંડળના સૌ સભ્યશીંશો દ્વારા ‘સબરસ ઝોળી’ વર્ધને નીકળી પડું, વ્યવસાયિક નાટક કંપની, જેમ કે ‘પ્રતાપ

વિજય નાટક સમાજ કુપની' વગેરે દ્વારા 'સજજન કોણ', 'અમે બધાં' વગેરે નાટકોના શોનું આયોજન વગેરેની નોંધ લીધી છે.

મહત્વપૂર્ણ અને રસપ્રદ ઉપર્યુક્ત નિર્દેશિત વિગતો ઉપરાંત વેણિકાએ કેટલીક અન્ય બાબતોની કાળજીથી વિગતે નોંધ લીધી છે. જેમાં ૨૦૮૮ સદીના પ્રારંભમાં પ્રવર્તતી રૂઢિગત માનસિકતાથી ઉપર ઉઠીને પુસ્તકાલયના દસ્તીપૂર્ત કષેણ્ણારો દ્વારા બહેનો વાંચતી થાય - શિક્ષણમંદિરમાં પ્રવેશતી થાય તે હેતુ સપ્તાહમાં બે હિવસ બે કલાક જેટલો સમય ફક્ત બહેનો માટે ફણવી આપવો અને ૧૯૮૫-૮૬માં સ્વતંત્ર મહિલા અને બાળગ્રંથાલયની સ્થાપના કરવી, પ્રજાજનો દ્વારા પુસ્તકાલયના વિકાસ અને નિબાબ હેતુ સ્મારક ફૂડો આપવાં, ખેતીની ૨૦ વીધા જેટલી જમીન દાનમાં આપવી, રાચરચીલું આપવું અને ખાસ તો ગ્રંથાલયના વ્યવસ્થાપન હેતુ સમયદાન અને આનુષ્ણાંગિક કામગીરીમાં સહયોગ આપવો, દ્રસ્ટીશ્રીઓ દ્વારા ગ્રંથપાલની અનુપસ્થિતિમાં વાચકોને પુસ્તકો આપવાં-લેવાં વગેરે કામગીરી પ્રસન્નતાપૂર્વક કરવી, પુસ્તકાલયોને પ્રસંગોપાત્ર મળતાં રહેતાં દાનોના ઈતિહાસમાં સ્વતઃ નતમસ્તક થઈ જનાર ઘટના-ઘરકામ કરનારાં વિધવા કાશીબેન દ્વારા વ્યારાના કોટમાં બારોટ ફણિયામાં આવેલું પોતાના રહેણાંકનું અંદાજે રૂપીયા ૮૦૦ની ડિમતનું મકાનનું તા. ૧૯ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૪૪ના રોજ બન્ધિસપત્ર કરી આપવું વગેરે બાબતો વ્યારાના નગરજનોની અસાધારણ પુસ્તકાલય પ્રીતિ અને રેમઝે આત્મસાતુ કરેલ ગ્રથમહિમાની ધોતક બની રહે છે. આ સાથે જ આ પુસ્તકાલયના ગ્રંથપાલ તરીકે સતત ૫૦ વર્ષ (૧૯૨૧-૧૯૭૧) સુધી દૂરદેશિતાશીલ સેવાઓ આપનાર ગાંધીજીવનદર્શનથી અનુપ્રાણિત એવા ગ્રંથપાલોના સદાકાળ રોલ-મોડેલ બની રહેનાર ગ્રંથાલયી નવનીતરામ દવેની દૂરદેશી અને ઉદાહરણસ્વરૂપ સેવાઓ અને પ્રવૃત્તિઓની લીધેલ નોંધ ગ્રંથાલય વ્યવસાયિકો માટે દીપસ્તંબ સમાન બની રહે છે. આ ઉપરાંત સંચાલક મંડળ દ્વારા ગ્રંથપાલ અને ફચાસ માટે ગ્રોવિંડ ફંડની જોગવાઈ કરવી, ગ્રંથપાલને તાલીમવર્ગમાં મોકલવા, વાચકોની પુસ્તકોમાં નોંધો કરવાની કે ચિત્રરચમણ કરવાની આદત, ઈશ્યૂ કરેલ પુસ્તકો લાંબા સમય સુધી પરત ન કરવાની વાચકોની માનસિકતા વગેરેની નોંધ લઈને આ ઈતિહાસને એક જીવંત અને ગ્રંથાલયોના ભાવિ ઈતિહાસકારો માટે

પ્રેરણાદાયી બનાવ્યો છે.

પુસ્તકાલયની આ બધી પરંપરાગત પ્રવૃત્તિઓની સાધાર જાંખી કરાવવા ઉપરાંત વ્યારાના સંસ્કારજીવનના સંવર્ધનમાં આ પુસ્તકાલયની ભૂમિકા, પુસ્તકાલયના વિકાસ માટે નગરજનોની હુંક, વ્યારાનો સામાજિક - સાંસ્કૃતિક પરિવેશ, વ્યારાની આસપાસનાં ગામોનાં ગ્રંથાલયોનો પરિચય વગેરે બાબતોની ગુંધારી પણ ધ્યાનાર્હ બની રહે છે. વખતો વખતના પ્રમુખશ્રીઓ/મંત્રીશ્રીઓ આ પુસ્તકાલયના વિકાસ માટે કેટલા ચિંતિત હતા તે સંબંધી તેમનાં નિવેદનમાંથી કેટલાક અંશો વેણિકાએ કાળજીથી તારવી આપ્યા છે. આ પૈકી થોડાક વિચારો જોઈએ : ૧૯૧૩-૧૪ના નિવેદનમાં પ્રમુખશ્રી ભોગ્રીલાલ શાહની અભિવાષા “પુસ્તકોનું વાચન જ ઘણું કીમતી છે ત્યારે બીજી બાજુ છે આશા કે ક્યારે હજારો પુસ્તકોની સંખ્યા જોઈએ અને ઈશ્યૂ નંબર લાખોનો અનુભવીએ.... જેમ વાચન વથી તેમ સામાજિક ઉનનિ જરૂર સંધાર”; ૧૯૧૮-૧૯ ના નિવેદનમાં મંત્રી શ્રી હેમાભાઈ શાહ ચિંતા સેવે છે કે “દેશની માતાઓએ આ જ્ઞાનમંદિરમાં... વાચનઅર્થે પગવાં મૂક્યાં નથી....” ૧૯૮૫માં પ્રમુખશ્રી બાપુભાઈએ વ્યારા મહાલ પ્રથમ પુસ્તકાલય પરિષદને સંબોધિતાં કહ્યું હતું કે ‘જો યુવાનો પુસ્તકાલય તરફ બેદરકાર રહે તો પછી પુસ્તકાલયનું શું થાય ?... તેણે નિદાન એક કલાક હાજરી આપવી જોઈએ.... તમારા ગામની સુંદર સંસ્કૃતિ અંગને તમે સાથ ન આપો તો પછી કોણ આપશો ?.... આ જગ્યામાં બાલ ... અને મહિલા પુસ્તકાલયની જોગવાઈ થઈ જાય તો વ્યારામાં પુસ્તકાલયનું એક નાનું સરણું વિશ્વવિદ્યાલય થઈ જાય એમ છે’ વગેરે. અહીં આ પ્રકારનાં અનેકવિધ મંતવ્યો સુલભ કરાવી આપીને વેણિકાએ પ્રમુખ/મંત્રીશ્રીઓનાં ગ્રંથાલય લગાવનાં દર્શન કરાવવાની સાથે તેમના મૂઢી ઊંચા કેળવણીએ તરીકેના ચિંતનનાં દર્શન પણ કરાવ્યાં છે. ગ્રંથાલયનો દસ્તીપૂર્ત ઈતિહાસ આલેખવાની સાથે જ પ્રકરણન્તે પ્રાપ્ત અવકાશમાં ગ્રંથ-ગ્રંથાલય-વાચનનો મહિમા વગેરે સમજાવતાં સૂક્ષ્ટિવચનો, પત્રપ્રસાદી વગેરે આપવા ઉપરાંત ગ્રંથાલય દ્વારા પ્રસંગોપાત્ર હાથ ધરવામાં આવેલ કેટલીક પ્રવૃત્તિઓની આમંત્રણ-પત્રિકાઓનો પાઈ, ગ્રંથપાલ નવનીતરામ દવેની ૧૯૭૪માં અર્પણ કરેલ સન્માનપત્ર, વિવિધ પ્રવૃત્તિઓના શૈઠોગ્રાફ્સ તેમજ બે અલગ પ્રકારણોમાં ગ્રંથાલયના સુજ્ઞ વાચકોનાં ગ્રંથાલય સાથેનાં સંસ્મરણો તથા મુલાકાતી મહાનુભાવોના

અભિપ્રાયો વગેરેની લીધેલ કાળજીપૂર્વકની નોંધ લેઝિકાની સ્વસ્થ ઈતિહાસ-દસ્તિની ઘોતક બની રહે છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકાલય દ્વારા સાર્ધ શતાબ્દી (૧૮૬૮-૨૦૧૮) ની ઉજવણી નિમિત તેના ઈતિહાસ-ગ્રંથના પ્રકાશન ઉપરાંત હાથ ધરવામાં આવેલ વૈવિધ્યસભરની પ્રવૃત્તિઓ પૈકી ‘સાંધ્યગોષ્ઠિ’ કે જેની માત્ર વ્યારાના સુશ્રી નગરજનનોએ જ નહીં; પરંતુ સમગ્ર ગુજરાતના સારસ્વતો દ્વારા મુકૃતકંઠે સરાહના કરવામાં આવી છે તેનું આવેખન કરતું પુસ્તક ‘સાંધ્યગોષ્ઠિ : એક વિચારયાત્રા’ (૨૦૧૮) શીર્ષક ડેટન પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં વર્ષ ૧૯૮૫થી ૨૦૧૮ સુધીની ૨૮૧ સાંધ્યગોષ્ઠિઓનો કાળજીમાનુસાર સંક્ષેપમાં આસ્વાદ કરવાવામાં આવ્યો છે, જેનું સંપાદન ડૉ. દક્ષા વ્યાસના પરામર્શન ડેટન નયના શાહ અને મયૂરી શાહ દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે. આ વિચારગોષ્ઠિમાં ડૉ. જયંત પાટક, ઉશનસ્કુ, ઉમાશંકર જોધી, નારાયણ ટેસાઈ, ગુજરાતન શાહ, હિમાંશી શેલત, વગેરેને આમંત્રિત કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ વિચારગોષ્ઠિના વિષયો માત્ર સાહિત્ય સુધી મર્યાદિત ન રાખતાં સમાજજીવનને સ્પર્શતા અનેકવિધ વિષયો, જેમ કે ધર્મ, દર્શન, શિક્ષણ, આરોગ્ય, અર્થકારણ, રાજકારણ, વિજ્ઞાન વગેરે ઉપરાંત કાવ્યગોષ્ઠિઓ, દિવંગત સારસ્વતોને શ્રદ્ધાંજલિ, શતાબ્દી વંદના વગેરે આવરી લેવામાં આવતાં વ્યારાના નગરજનનોના વૈચારિક અને સંસ્કાર ઘડતરમાં આ ગોષ્ઠ વિશેષ ઉપકારક બની રહી છે. પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિના દસ્તાવેજકરણનો આ પ્રયાસ બહુવિધ રીતે અભિનંદનીય અને અનુકરણીય બની રહે છે. આ સાથે જ પ્રકાશિત એક અન્ય પુસ્તક ડૉ. નવીન મોદીના પરામર્શન ડેટન ડૉ. દક્ષાબેનનું ‘વ્યારાના સારસ્વતો’ (૨૦૧૮) ધ્યાનાર્થ બની રહે છે, જેમાં વ્યારા જેમની જન્મભૂમિ અથવા કર્મભૂમિ રહી છે તેવા પદ્ધતિની સારી સંક્ષેપમાં હતાં તેમના વિશેની પ્રાથમિક માહિતી, પ્રકાશનો વગેરે આવરી લેવાની સાથે અભ્યાસપૂર્ત પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. અહીં સમાવિષ્ટ સર્જકો માત્ર વ્યારાના ઘરદીવડા જ નહીં; પરંતુ ડેટલાક તો જેમ કે, સુરેશ જોધી, દક્ષા વ્યાસ, નવીન મોદી, શાંતિલાલ મેરાઈ વગેરે ગુજરાતી સાહિત્યમાં પોતાનાં સત્ત્વશીલ પદાર્પણ થકી આગવી ઓળખ ધરાવે છે. આ ઉપરાંત જેમનું એક પણ પુસ્તક પ્રકાશિત થયું નથી; પરંતુ જેમનાં કાવ્યો કવિસંમેલનોમાં રજૂ થયાં છે તેવા ૫૧ નવોદિત કવિઓનાં ૧-૧ કાવ્ય અહીં ગ્રંથસ્થ કરવામાં

આવ્યું છે. નવોદિત સર્જકોને પ્રોત્સાહિત કરવાનું લેઝિકાનું આ વલણ દસ્તિપૂત બની રહે છે. સમગ્રતાય સર્જકોનો પરિચય કરાવતું આ પુસ્તક વ્યારાની સાહિત્ય ઉપાસનાનો અરીસો બની રહે છે.

‘શ્રી શિવાજી સાર્વજનિક પુસ્તકાલય’ની સાર્ધ શતાબ્દીના ઉજવણી નિમિત્તનાં આ ગ્રણેય પ્રકાશનો સંચાલક મંડળ અને મંત્રીશ્રી ડૉ. દક્ષા વ્યાસની પ્રતિબદ્ધતા અને સમર્પિતતાનાં પ્રતીતિકારક બની રહેવાની સાથે અન્ય ગ્રંથાલયો માટે ઉદાહરણસ્વરૂપ બની રહે છે. ખાસ તો, નગરના સંસ્કારજીવનને પોષક એવી બહુઆયામી દસ્તિપૂત પ્રવૃત્તિઓનાં સાતત્યપૂર્ણ આયાજનો થકી આ ગ્રંથાલય પોતાની આગવી ઓળખ પ્રસ્થાપિત કરવાની સાથે જ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનો આદર્શ તેમજ ગ્રંથાલય તીર્થનું અધિકારી બની રહ્યું છે.

કૃતિનગરનું બાળસાહિત્ય / સંપાદકો રમેશ નિવેદી વગેરે. ગાંધીનગર : કડી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય, ૨૦૨૧. Viii + ૮૦ પૃ. (શ્રી મોહનલાલ પટેલ સાહિત્યવર્તુળ, કડી : રજતજયંતી વર્ષ ૧૯૮૭-૨૦૨૧).

પ્રસ્તુત ગ્રંથના શીર્ષકમાં નિર્દેશ કર્યા અનુસાર અહીં કડી નગર અર્થાતું જેમની જન્મભૂમિ અથવા કર્મભૂમિ કરી રહી છે તેવા ત૪ સાહિત્યકારોની બાળસાહિત્યનાં વિવિધ સ્વરૂપોની જેમ કે, બાળકાયો-૨૧, કથાકાયો-૭, શિશુકાયો-૮, જોડકાયો-૧૨, ઉખાજાયો-૧૧, બાળવાર્તાયો-૧૦, શિશુકથાયો-૨, બાળનાટકો-૩, ચરિત્રપ્રસંગો-૨ અને બાળનિંદ્ધ-૧ એમ કુલ મળીને પસેંદગીની ૮૪ કૃતિઓ સમાવિષ્ટ કરવામાં આવી છે. આ બધા બાળસાહિત્યકારો પૈકી ઘણાખરા સર્જકો, જેમ કે રત્નિલાલ સાં, નાયક, ચિનુ મોદી, પ્રસાદ બ્રહ્મભટ રમેશ નિવેદી, નટવર પટેલ, રામજીભાઈ કડિયા, ભગવત સુથાર વગેરેએ ગુજરાતી સાહિત્યનાં વિવિધ સ્વરૂપો, જેમ કે ટૂંકી વાર્તા, લઘુકથા, નવલકથા, વિવેચન વગેરે ક્ષેત્રોમાં મહિમાવંતુ પ્રદાન કરીને રણીયત કર્યા છે. ગ્રંથસ્થ કૃતિઓમાંથી પસાર થતાં સત્ત્રીય કૃતિઓ પસંદ કરવામાં સંપાદકીય વિવેક સ્પષ્ટ ઊપસી આવે છે. અર્થાતું જથ્થાના સ્થાને ગુજરાતી અને બાળસાહિત્યનાં વિવિધ સ્વરૂપોને આવરી લેવાનું વલણ ધ્યાનાર્થ બની રહે છે. પસંદ કરવામાં આવેલા સર્જકોનો તેમની પ્રકાશિત કૃતિઓના ઉલ્લેખ સહિત સંક્ષેપમાં

આપવામાં આવેલ પરિચય અને રંગીન ફોટોગ્રાફ આ ગ્રંથનું વિશેષ જ્ઞા પાસું છે. જોકે, સર્જકોનો અકારાદિકમમાં પરિચય આવકાર્ય બની રહેત. ઘણાં સર્જકોનાં સરનામાં પણ છૂટી ગયાં છે. આ ઉપરાંત ખાસ તો દિવંગત સર્જકોના વારસદારોનાં સરનામાં દર્શાવવાની જરૂરત હતી, તે પણ છૂટી ગયાં છે. ગ્રંથસ્થ કૃતિઓના મૂળસ્થોતોનો નિર્દેશ આવશ્યક હોવા હતાં અહીં ૮૪ કૃતિઓ પૈકી ફક્ત ૨૧ કૃતિઓના સોતો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

‘શ્રી મોહનલાલ પટેલ સાહિત્યવર્તુળ’, કડી (૧૯૮૬-૨૦૨૧)ના રજતજ્યંતી વર્ષની ઉજવણીની સ્મૃતિમાં સંસ્થાના કર્ણધારો, સંપાદકો તથા સાહિત્યવર્તુળના સંયોજક - સાહિત્યસર્જક તથા શ્રી શાંતાબહેન માણેકલાલ પ્રાથમિક શાળાના આચાર્યશ્રી શૈલેશ પટેલનો આ પ્રયાસ સાહિત્યવર્તુળની કિયાશીલતા અને સમર્પિતતાનો ધોતક બની રહેવાની સાથે બહુવિધ દસ્તિએ મૂલ્યવાન બની રહે છે. ખાસ તો કડી નગરના બાળસાહિત્યના દસ્તાવેજ મૂલ્યની દસ્તિએ, તેમજ કડી નગરના સાહિત્યકારો વિશે સંશોધન કરનારાઓ માટે બહુમૂલ્ય બની રહે છે. વાક્તિગત ધોરણે કોઈ કોઈ નગરના સાહિત્યકારો અને તેમના પ્રદાનની મૂલવણી કરતાં લેખો / પુસ્તકો પ્રગટ થતાં રહે છે, પરંતુ નગરની સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓને સતત ગતિશીલતા પ્રદાન કરનાર સક્રિય સ્થાયી મંડળો કેટલાં ? આ દસ્તિએ વિચારતાં સાહિત્યવર્તુળની ઉપયોગિતા અને મહત્તમાને પિછાણીને તેનો પ્રમુખ આધારસ્તંભ બની રહેલા સર્વ વિદ્યાલયના કર્ણધારો અભિનંદનના અવિકારી બની રહે છે.

ઉલ્લેખનીય છે કે ગાયકવાડી શાસન દરમિયાનના કડી પ્રાંતનું મુખ્ય મથક અને હાલમાં, કડી તાલુકાનું મુખ્ય શહેર એવું કડી ઐતિહાસિક-સાંસ્કૃતિક-ઔદ્યોગિક અને શિક્ષણધામ તરીકે સુખ્યાત છે. આ કડી નગર ‘સોનાની દડી’, ‘કોટન સિટી’, ‘No study without Kadi.’ ‘ઉત્તર ગુજરાતનું કાશી’, ‘લઘુકથાનું કાશી’, ‘વાર્તાકારોની નગરી’ વગેરે બિરુદ્ધોથી અલંકૃત છે. આવા આ ગરવા કડી નગરનું સર્વ વિદ્યાલય અને તેનું ઉજ્જીવીલ તથા કિયાશીલ સંચાલક મંડળ - ‘સર્વ વિદ્યાલય કેળવણી મંડળ’, તથા ‘કડવા પાટીદાર કેળવણી ઉતેજક મંડળ’ માત્ર કડી નગરનું જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર ગુજરાતના શિક્ષણક્ષેત્રનું મૂઢી ઊંચેરું ગૌરવશિખર છે. આ સર્વ વિદ્યાલયના ઋષિકુળ પરંપરાને દીપાવનાર આચાર્યશ્રીઓ, શિક્ષકો અને મંડળના દસ્તિપૂત્ર

કર્ણધારો ઉચ્ચ ગુણવત્તાશીલ શિક્ષણ પ્રદાન કરવાની સાથે વિદ્યાર્થીઓના સંસ્કારઘડતર માટે સમર્પિત અને પ્રતિબદ્ધ બની રહ્યા છે. પરિણામે આ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ સમાજજીવનના બહુવિધ ક્ષેત્રે અગ્રેસર બની રહ્યા છે. આ ઉપરાંત ખાસ નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે આ શાળાના પૂર્વ-આચાર્યશ્રી સદ્ગત મોહનલાલ પટેલસાહેબ (૧૯૨૭-૨૦૨૦) મોટા ગજાના સાહિત્યસર્જક અને શિક્ષણકાર હતા. તેમનું ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તા, લઘુકથા, નવલકથા, વિવેચન ચરિત્ર વગેરે સ્વરૂપોમાં મહિમાસંપન્ન પ્રદાન રહ્યું છે. તેઓશ્રી ગુજરાતી લઘુકથાના પ્રવર્તક-જનકના શ્રેયના અવિકારી છે. તેમણે પોતાના વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો અને કડી નગરના સાહિત્યપ્રેમીઓને સાહિત્યમાં રસ લેતા કરવામાં તથા લખતા કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા નિભાવી હતી. તેમના નેતૃત્વ અને માર્ગદર્શન હેઠળ ચાલતી કડી નગરની સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિથી પ્રભાવિત થતાં મંડળના તત્કાલીન મંત્રીશ્રી અને બાધ્યાં ચેરમેનશ્રી તરીકે સેવાઓ આપનાર શ્રી માણેકલાલ એમ. પટેલસાહેબે આ પ્રવૃત્તિને ભારે પીઠબળ અને પ્રોત્સાહન પૂરું પાડીને તેને સ્થાયી સંસ્થામાં પ્રસ્થાપિત કરવા માટે અહીં ભૂમિકા નિભાવી હતી. તેમના જ સૂચનાને ધ્યાને લઈ આ સંસ્થાનું નામભિધાન વર્ષ, ૧૯૮૬માં ‘શ્રી મોહનલાલ પટેલ સાહિત્યવર્તુળ’ રાખવામાં આવ્યું છે. આ મંડળ માત્ર સર્વ વિદ્યાલય પરિસરમાં જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર કડી નગરમાં સાહિત્યિક આબોહવાની જાળવણી અર્થે કિયાશીલ રહેતું આવ્યું છે. આ મંડળ દ્વારા સાહિત્યસર્જન માટે પ્રોત્સાહક પ્રવૃત્તિઓ અંતર્ગત વ્યાખ્યાનો, શિબિરો, પ્રકાશન વગેરે પ્રવૃત્તિઓ સમયાન્તરે હાથ ધરવામાં આવે છે. આ બધી પ્રવૃત્તિઓ માટે મંડળના વર્તમાન ચેરમેન અને કડી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રેસિનેન્ટ શ્રી વલ્લભભાઈ એમ. પટેલ પણ પોતાના સદ્ગત પિતાશ્રીના પગલે પગલે આ સાહિત્યવર્તુળનો પ્રમુખ આધારસ્તંભ બની રહ્યા છે. પ્રસ્તુત સાહિત્યવર્તુળ દ્વારા આ પૂર્વે કડીના સાહિત્યકારોની કૃતિઓને આવરી લેતાં ‘૪૦ લઘુકથાઓ’, ‘કથાસેતુ’ અને ‘લઘુકથાવિશેષ’ પુસ્તકો પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા છે. નોંધવું રહ્યું કે આ સાહિત્યવર્તુળના લેખકોએ ટૂંકી વાર્તા, લઘુકથા, નવલકથા, કવિતા, બાળસાહિત્ય, વિવેચન વગેરે ક્ષેત્રે ગુજરાતી સાહિત્યમાં નોંધપાત્ર કૃતિઓ આપીને કડી નગરનું અને ‘શ્રી મોહનલાલ પટેલ સાહિત્યવર્તુળ’નું ગૌરવ વધાર્યું છે.

- માણિબાઈ પ્રજાપતિ

સંસ્કૃત સમાચાર

યુનિવર્સિટી / કોલેજ વિભાગ

પુસ્તક સમીક્ષા

- ફેફલ્ટી ઓફ એજ્યુકેશનની એસ. એસ. પટેલ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશનમાં તા. ૧૮/૦૪/૨૦૨૨ના રોજ તાલીમાર્થાઓમાં વિશ્વાનમાં રસ કેળવાય તેમજ વિશ્વાનનાં પુસ્તકોનું મહત્ત્વ સમજાય તે હેતુથી વિજ્ઞાન વિષયનાં પુસ્તકોની સમીક્ષા કાર્યક્રમનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં તાલીમાર્થાઓએ વિજ્ઞાન વિષયક વિવિધ પુસ્તકોની સમીક્ષા કરી તેના આધારે ચાર્ટ બનાવ્યા હતા. આ કાર્યક્રમમાં ફેફલ્ટી ઓફ એજ્યુકેશનનાં ડીન પ્રો. વીજાબેન પટેલ, ઉપરાંત ડૉ. જિજાસાબેન જોશી, ડૉ. કુસુમબેન વાદવ અને અધ્યાપકોએ તાલીમાર્થાઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ પુસ્તકોની સમીક્ષાનું નિર્દર્શન કરી તેમને પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું. આ બંને કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓએ તા. ૨૨ એપ્રિલના રોજ અમદાવાદમાં સ્થિત ‘સાયન્સ સિટી’ની મુલાકાત લીધી હતી.

વાર્ષિક શુભેચ્છા સમાર્થન

- ફેફલ્ટી ઓફ એજ્યુકેશનની એસ. એસ. પટેલ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન અને આર. એચ. પટેલ ઇંડિયિશ મીડિયમ બી.એડ. કોલેજમાં તા. ૧૧/૦૪/૨૨ના રોજ વિજાય/શુભેચ્છા સમાર્થન યોજવામાં આવ્યો હતો. આરંભે ડીન પ્રો. વીજાબેન પટેલ મહેમાનશ્રીઓનો પરિચય આપી ફેફલ્ટી દ્વારા સંપન્ન કરવામાં આવેલ પ્રવૃત્તિઓનો વિગતે માહિતી આપતાં જ્ઞાનવ્યું હતું કે આ બંને કોલેજો દ્વારા આજ હિન સુધી ૮૦૦૦ શિક્ષકો તૈયાર કરી સમાજને આપ્યા છે. ત્યારબાદ તાલીમાર્થાઓ રિચા અસારી અને કિષ્ટલ સાયમને પ્રતિભાવો આપ્યા હતા. વર્ષ ૨૦૧૭-૧૮, ૧૮-૨૦, અને ૧૮-૨૧ દરમાન કોલેજમાં પ્રથમ સ્થાન મેળવનાર વિદ્યાર્થીઓને સાર્ટિફિકેટ આપી સન્માનિત કરવામાં આવ્યા હતાં. આ પ્રસંગે ખાસ ઉપસ્થિત કરી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રેસિડેન્ટશી વલ્લભભાઈ એમ. પટેલ ‘નારી તું નારાયણી’ અવોર્ડ મેળવનાર ડૉ. જિજાસાબેન જોશી, Ph.D.ની પદવી મેળવનાર અધ્યાપકા ડૉ. તૃપ્તિબેન ઠાકર, ચાલુ વર્ષ GSLETની પરીક્ષા ઉત્તીર્ણ કરનાર ડૉ. શીતલબેન દીક્ષિત તેમજ TESOL CANADA ની પરીક્ષા ઉત્તીર્ણ કરનાર ડૉ. આશારાની એન્ટોને પારિતોષિક અર્પજ કર્યા હતાં. વધુમાં

પ્રાસંગિક ઉદ્બોધનમાં જ્ઞાનવ્યું કે શિક્ષકો દ્વારા જ સર્વ વિદ્યાલયનો વિકાસ થયો છે અને આજના તાલીમાર્થાઓ ભવિષ્યમાં સર્વ વિદ્યાલયની કીર્તિ વધે તે મુજબ પોતાની ફરજ અદા કરી ‘કર ભલા હોગા ભલા’ સૂત્રને ચરિતાર્થ કરશે તેવો આશાવાદ સેવ્યો હતો. મુખ્ય મહેમાન તરીકે G.C.E.R.T અને G.I.E.Tના પૂર્વ ડાયરેક્ટર તેમજ જાહીતા શિક્ષણવિદ્ધ ડૉ. ટી. એસ. જોશીએ શિક્ષક સતત શીખતો રહેવો જોઈએ તેમ જ્ઞાની રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ-૨૦૨૦, ક્રિટિકલ અને કિએટિવ શિક્ષિંગ તેમજ ‘ભાગતાં કરે તે શિક્ષક’ વિશે સમજાવ્યું હતું. આ કાર્યક્રમમાં શ્રીમતી શેતા પવાર, શ્રીમતી આકંક્ષા શ્રીવાસ્તવ, શાળા-કોલેજોના આચાર્યશ્રીઓ, ભૂતપૂર્વ તાલીમાર્થી વગેરે ઉપસ્થિત રહ્યા હતાં. કાર્યક્રમ બાદ સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમનું પણ આયોજન કર્યું હતું.

વિશ્વજળ દિવસ

- સુરજભા કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશનમાં તા. ૨૨/૩/૨૦૨૨ ના રોજ પ્રિ. ડૉ. ભાવિક એમ. શાહના માર્ગદર્શન હેઠળ વિશ્વજળ દિવસની ઉજવણી કરવામાં આવી. જેમાં તાલીમાર્થી બહેનો દ્વારા જળસંચય તથા જળ બચાવવાનું આપણા જીવન માટે કેટલું મહત્વાનું છે અને પાણીનો બગાડ કરવાથી ભવિષ્યમાં કેવી સમસ્યાઓનો સામનો વિશ્વાસ કરવો પડશે તે વિષય પર વક્તવ્યોનું તેમજ વિડિયો બતાવવાના કાર્યક્રમનું આયોજન કરવામાં આવ્યું.

સર્વ નેતૃત્વ

- કરી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય દ્વારા ૫ દિવસિય નિવાસી તાલીમ શિબિરનું આયોજન શ્રી રામચંદ્ર મિશન સેન્ટર ફોર મેડીશિન, અડાલજ ખાતે કરવામાં આવ્યું જેમાં કરી અને ગાંધીનગરની ૧૮ કોલેજોમાંથી ૬૮ વિદ્યાર્થીઓએ જોડાયા હતા. કાર્યક્રમમાં કોપોરિટ ટ્રેનર સુરેશ પટેલ વિદ્યાર્થીઓમાં નેતૃત્વના ગુણ વિક્સે, રાજ્યોભાવના જગે, સારી માણસ બની સમાજને ઉપયોગી બને, તેમનો આત્મવિશ્વાસ બુલંદ થાય અને હકારાત્મક અભિગમ સાથે આગળ વધે વગેરે વિશે જીજવટપૂર્વક સમજા આપી હતી અને મૂલ્ય આધારિત જીવન જીવના પાઠ શીખવ્યા હતા. ગેસ્ટ સ્પીકર તરીકે

અમદાવાદના રીક્ષાવાળા તરીકે જાહીતા ઉદયભાઈ જાદવ, આઈ.પી.એસ. હસમુખ પટેલ, નિષાબેન ઠાકર, જીવનતીર્થના રાજુભાઈ અને હિસ્પીબેન વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ. અને પ્રશોતરી દ્વારા પ્રેરણા પૂરી પાડી હતી અને માનવકલ્યાણ માટે શું કરી શકીએ તેની રસપૂર્વક ચર્ચા કરી હતી. પ્રત્યેક દિને ડિમાંશુભાઈ વ્યાસ દ્વારા હાર્ટફ્લુનેસ મેડિટેશનો અનુભવ કરાવો હતો. કાર્યક્રમના અંતે વિદ્યાર્થીઓને પર્યાવરણ સ્વચ્છતા સંસ્થા (ESI), સુગડ ખાને મુલાકાત કરાવી હતી જ્યાં દેવન્દ્રભાઈ પારેએ સંસ્થા દ્વારા કરવામાં આવતાં સમાજ ઉપયોગી પ્રોજેક્ટ્સની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી હતી. સમાપન સમારંભમાં વિગ 'માન્ડર ધર્મન્દર શર્મા, શ્રી રામચંદ્ર મિશન આશ્રમના મેનેજર શ્રી પ્રકાશભાઈ પટેલ, જોનલ ડાયરેક્ટર શ્રી કેજલભાઈ કંસારા અને શ્રી યોગેશ પટેલ વિદ્યાર્થીઓને જીવન ઉપયોગી માર્ગદર્શન પૂરું પાડી, જીવનમાં

આત્મવિશ્વાસપૂર્વક આગળ વધવા માટેનું આહ્વાન કર્યું હતું. કરી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રેસિડેન્ટ શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલે પ્રાસંગિક ઉદ્બોધનમાં માર્મિક શીખ આપતાં જ્ઞાનયું હતું કે માનવતાનો ધર્મ એ સર્વોચ્ચ ધર્મ છે, જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારના જેદ્ધાબાબુ વગર દરેક નાગરિક સ્વથી શરૂ કરી, પરિવાર, સમાજ અને રાજ્યને ઉપયોગી યોગદાન આપે. સર્વ નેતૃત્વ કાર્યક્રમ જીવાબદાર અને ઉમદા નાગરિક તૈયાર કરવાનો કાર્યક્રમ છે. ગ્રોગ્રામના અંતે વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા કોલેજ અનુસાર ગૂપ્તમાં સમાજ ઉપયોગી પ્રોજેક્ટ્સ રજૂ કરી, તે પ્રોજેક્ટ્સ નિયત સમયમાં પૂર્ણ કરવાનો નિર્ધાર કર્યો હતો. શિબિરનું સંચાલન અને આયોજન સર્વ નેતૃત્વના કોડિનેટર ડૉ. ધર્મન્દ્રભાઈ પટેલ અને સહાયક તરીકે સચિન પટેલ તથા મિત પટેલ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું.

શાળા વિભાગ

ઇનામ વિતરણ

• શ્રીમતી આર. એન. પટેલ પ્રાયમરી ઝૂલમાં ધોરણ-૧ અને ૨ ના વાર્ષિક દિન અને વાલીમિટિંગનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં ૧૨૫ વિદ્યાર્થીઓએ વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ, જેમકે એક્પ્યુન્ટિય અભિનય, બાળગીત, અભિનય ગીત, સોલોડાન્સ અને ગૃપડાન્સમાં ભાગ લઈ પ્રસ્તુતિ કરી હતી. વર્ષ ૨૦૧૯-૨૦ અને ૨૦૨૦-૨૧ દરમિયાનના લોકડાઉન સમયે યોજાયેલ વિવિધ ઓનલાઈન સ્પર્ધાઓમાં વિજેતા બનેલા વિદ્યાર્થીઓને ઇનામ વિતરણ પણ કરવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રસંગે આચાર્યશ્રી દ્વારા સંસ્થાનો ઇતિહાસ, શાળા પરિચય, વિવિધલક્ષી પ્રવૃત્તિઓથી માહિતગાર કરવામાં આવ્યાં.

• શ્રીમતી એમ. બી. પટેલ કન્યા પ્રાથમિક શાળાના પટંગણશમાં તા. ૪/૪/૨૦૨૨ ના રોજ પૂદાસકાકા રમતોત્સવ તથા શાળા દ્વારા આયોજિત વાર્ષિક સહઅભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓમાં સંખ્ફેતા પ્રાપ્ત કરનાર ૮૮ વિદ્યાર્થીનીઓને આચાર્યશ્રી નીરુભેન પટેલ તથા સુપરવાઈઝરશ્રીના વરદ્ધકસ્તે ઇનામ તથા પ્રમાણપત્રો એનાયત કરવામાં આવ્યાં.

કોવિડ-૧૯ રસીકરણ કેમ્પ

• શ્રી જે. બી. પ્રાથમિક શાળામાં ૧૨ થી ૧૪ વર્ષનાં બાળકો માટે કોવિડ ૧૯ (કોર-બે) રસીકરણ કેમ્પનું આયોજન તા. ૧૭ અને ૧૮ માર્ચના રોજ કરવામાં આવતાં ૨૦૫ વિદ્યાર્થીઓને રસી આપવામાં આવી હતી. આ કાર્યમાં વાલીશ્રીઓએ બાળકોનાં રસીકરણ કાર્યમાં સહકાર આય્યો

હતો.

ગણિત-વિજ્ઞાન પ્રદર્શન

• શ્રી કરી નાગરીક સહકારી બેંક પ્રાથમિક શાળા, એસ. વી. કેમ્પસ, કરીમાં આચાર્યશ્રી ડૉ. બાબુલાલ આર. પટેલના માર્ગદર્શન હેઠળ અને શિક્ષકોના સહયોગથી તા. ૨-૩-૨૦૨૨ના રોજ વિજ્ઞાન મેળાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં વોટર ડિસ્પેન્સન, વોટર બોટ, વિદ્યુત મકડી, એર બ્લોવર જેવી ૨૨ કુટિઓ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓએ રજૂ કરી હતી. આ પ્રદર્શનની મુલાકાત શાળા-પરિવાર દ્વારા લેવામાં આવી હતી.

• શ્રી જે. બી. પ્રાથમિક શાળામાં તા. ૨૩-૩-૨૦૨૨ના રોજ ગણિત-વિજ્ઞાન પ્રદર્શનનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં ધોરણ પથી ૮ના ૧૩૦ વિદ્યાર્થીઓએ વિજ્ઞાન શિક્ષકો અને વાલીશ્રીઓના સહયોગથી કુલ ૮૭ જેટલાં વિવિધ મોડલ અને ચાર્ટ બનાવીને રજૂ કર્યો હત્તાં. આ પ્રદર્શન શાળા-પરિવાર ઉપરાંત વાલીશ્રીઓએ પણ નિહાળ્યું હતું. ભાગ લેનાર વિદ્યાર્થીઓને પ્રોત્સાહક ઇનામ આપવામાં આવ્યાં હતાં.

• શ્રીમતી એમ. બી. પટેલ ગર્લ્સ પ્રાયમરી ઝૂલમાં તા. ૨૨-૩-૨૨ના રોજ ધોરણ ૬ થી ૮ ની વિદ્યાર્થીનીઓ દ્વારા અભ્યાસક્રમ અનુસાર લગ્બાગ ૮૦ સ્વનિર્મિત વિજ્ઞાન મોડેલ્સનું પ્રદર્શન યોજવામાં આવ્યું હતું. જેનું ઉદ્ઘાટન શ્રીમતી આર. જી. પટેલ કન્યા મા. શાળાના આચાર્યશ્રી ગીતેશભાઈ પટેલ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રદર્શનની

શાળાની ૮૦૦ જેટલી વિદ્યાર્થીનોએ તથા વાલીશ્રીઓએ મુલાકત લીધી હતી.

પ્રાથમિક શિષ્યવૃત્તિ પરીક્ષા

• ગુજરાત રાજ્ય પરીક્ષા બોર્ડ દ્વારા લેવામાં આવતી પ્રાથમિક શિષ્યવૃત્તિ પરીક્ષા શ્રી જે. બી. પ્રાથમિક શાળાના ૧૮ વિદ્યાર્થીઓએ આપી હતી, જેમાંથી ગાંધીનગર જિલ્લાનાં પસંદગી પામેલ ૧૩ વિદ્યાર્થીઓમાંથી આ શાળાનાં ૬ વિદ્યાર્થીઓ સ્કોલરશિપ માટે પસંદગી પામ્યા છે.

રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાન દિવસ

• શ્રી જે. બી. પ્રાથમિક શાળામાં તા. ૨૮-૨-૨૨ના રોજ રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાન દિવસની ઉજવાણીના અનુસંધાનમાં ઉજજવળ અને ટકાઉ ભવિષ્ય માટે ટેકનોલોજીના ફાયદા અને ગેરફાયદા વિષય પર નિસર્ગ સાયન્સ સેન્ટર દ્વારા નિબંધ સ્પર્ધાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં ધોરણ ૬થી ૮ના ૪૫ વિદ્યાર્થીઓએ ભાગ લીધો હતો. આ પૈકી પટેલ ઝતુલ પલ્કેશભાઈ બીજો નંબરે અને પ્રજાપતિ દર્શન અશોકભાઈ ત્રીજો નંબરે વિજેતા થયા.

વાલી સંમેલન

• શ્રી જે. બી. પ્રાથમિક શાળામાં તા. ૧૬/૨/૨૦૨૨ ના રોજ ધોરણ ૧ થી ૨નાં બાળકો માટે સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમનું આયોજન કરવામાં આવતાં ૧૪૦ જેટલાં બાળકોએ ઉત્સાહભરે ભાગ લીધો હતો. વિદ્યાર્થીઓએ સંદેશો આપતા સંવાદ, નૃત્ય, અને વેશભૂષા જેવી કૃતિઓ રજૂ કરી હતી. આ ઉપરાંત વાલીશ્રીઓ સાથે વિદ્યાર્થીઓના સારા ઘડતર માટે વાલીસભાનું પણ આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું.

• શ્રીમતી એમ. બી. પટેલ કન્યા પ્રાથમિક શાળામાં તા. ૧૨-૩-૨૨ના રોજ ધોરણ ૧ અને ૨ની વિદ્યાર્થીઓએ સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ રજૂ કર્યો હતો. આ સાથે વાલી ચિંતન શિબિરનું આયોજન કરી વાલીશ્રીઓ સાથે શાળાના નિયમો, સલામતિ, નિયમિતતા, પરીક્ષા પદ્ધતિ વગેરે વિષે ચિંતન કરવામાં આવ્યું હતું. આચાર્યશ્રી નીરુભેન પટેલે સ્વાગત પ્રવચનની સાથે પ્રવૃત્તિલક્ષી શિક્ષણ પર ભાર મુક્યો હતો.

વાંચન સ્પર્ધા

• શ્રી કરી નાગરીક સહકારી બેંક પ્રાથમિક શાળા, કરીના ધોરણ ૮ના વિદ્યાર્થીઓ પૂર્વ ક્રીતિકુમાર પટેલ અને ધૈર્ય આર. ટકકરે ઓનલાઈન પુસ્તક વાંચન સ્પર્ધામાં ભાગ લઈ બેંબે પુસ્તકો ઈનામમાં મેળવ્યાં. અભિનંદન.

શુભેચ્છા સમાર્ચણ

• શ્રીમતી એમ. બી. પટેલ કન્યા પ્રાથમિક શાળામાં ધો.-૮ની ૧૭૫ જેટલી વિદ્યાર્થીઓનો શુભેચ્છા સમાર્ચણ તા. ૨૮-૩-૨૨ના રોજ યોજવામાં આવ્યો હતો. આરંભમાં વિદ્યાર્થીઓએ પ્રાર્થના, ભજન, વિદ્યાયગીત, તથા શાળા પ્રત્યેના પ્રતિભાવો રજૂ કર્યા હતા. સુપરવાર્લિઝરીઓ તથા આચાર્યશ્રી નીરુભેન પટેલે પ્રાસંગિક ઉદ્ભોદનમાં વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે શુભેચ્છાઓ પાઠવી હતી.

સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિ

• શ્રી વી. એમ. પટેલ કુમાર અને શ્રીમતી એચ. વી. પટેલ કન્યા બાલમંદિરનાં શિક્ષકોના માર્ગદર્શન હેઠળ આયોજિત પ્રવૃત્તિ અંતર્ગત વોટર કલર વડે બાળકોએ રંગબેરંગી કુલદાનીઓ બનાવી હતી. આ ઉપરાંત બાળકોએ વિવિધ વેશભૂષાઓ, જેમકે ડોફ્ટર, પોલિસ, સિપાઈ, ટ્યાલી, દરજા, કુભાર, ખેડૂત, માળી, શિક્ષક, દુધવાળો, શાકભાજીથાળો વગેરેમાં સંજ થઈને અભિનય કર્યો હતો.

• એસ. જી. અને એસ. વી. અંગ્રેજી માધ્યમ પ્રાથમિક શાળામાં ધો. ૧ થી ૪ના વિદ્યાર્થીઓ માટે આદ્વિતાસી નૃત્ય અને ફેશન શો સ્પર્ધાનું તથા ધો. પથી ૮ નાં વિદ્યાર્થીઓ માટે મુક અભિનય અને સુંદર પોશાક પહેરીને વિવિધ ભાષાઓના લોકગીતોની સ્પર્ધાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું.

• શ્રીમતી એમ. બી. પટેલ કન્યા પ્રાથમિક શાળામાં સહ અભ્યાસિક પ્રવૃત્તિ અંતર્ગત અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી મૂળાક્ષરો તેમજ અંકોનું તોરણ, કુટુંબવૃક્ષ, મારીનાં રમકડાં અને સાતવારનું તોરણ બનાવવાની પ્રવૃત્તિઓનું તેમજ સુલેખન સ્પર્ધા અને નૃત્ય સ્પર્ધાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું.

સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય વૃત્ત : કરી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય, ગાંધીનગરનું દ્વિમાસિક વૃત્તાપત્ર

વર્ષ : ૧૨, અંક : ૨, માર્ચ-એપ્રિલ, ૨૦૨૨, સાંગ અંક : ૬૮

સંપાદક : માણિક્યાંશુ પ્રજાપતિ

પ્રકાશક : કુલસચિવ, કરી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય, સેક્ટર-૧૫, ગાંધીનગર-૨૮૨૦૧૬ ફોન : ૦૭૯-૨૭૨૪ ૪૬૮૦ ટાઈપ્સેટિંગ અને મુદ્રક : શારદા મુદ્રણાલય, ૨૦૧, તિલકગાંધી, પંચવાડી, પાટેલી લેન, આંબાવાડી,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬ ફોન : ૨૬૫૬ ૪૨૭૯

(१) श्री कीरि नागरिक सहकारी बँक प्राथमिक शाणा द्वारा आयोजित गणित-विज्ञान प्रदर्शनीनं दृश्य. (२) श्रीमती एस. बी. पटेल कन्या प्राथमिक शाणामां अंग्रेज-गुजराती मूणाक्षरो – अंडोनुं तोरण बनाववानी प्रवृत्तिनुं दृश्य. (३) एस. श. अने ए. वी. ठिळिश भीडियम प्रायमरी स्कूलमां आयोजित फैशन शो स्पृधानुं एक दृश्य. (४.) श्रीमती आर. एन. पटेल प्रायमरी स्कूलमां वार्षिकदिन निमिते आयोजित सांस्कृतिक प्रवृत्तिओनां दृश्ये. (५.) श्री. वी. एम. पटेल कुमार अने श्रीमती एच. वी. पटेल कन्या बालमंडिर द्वारा आयोजित सांस्कृतिक प्रवृत्तिओनां दृश्ये. (६) जे. बी. प्राथमिक शाणामां आयोजित गणित-विज्ञान प्रदर्शनीनं दृश्ये

Sarva Vishwavidyalaya Vṛtta : Bimonthly News Letter of Kadi Sarva Vishwavidyalaya, Gandhinagar

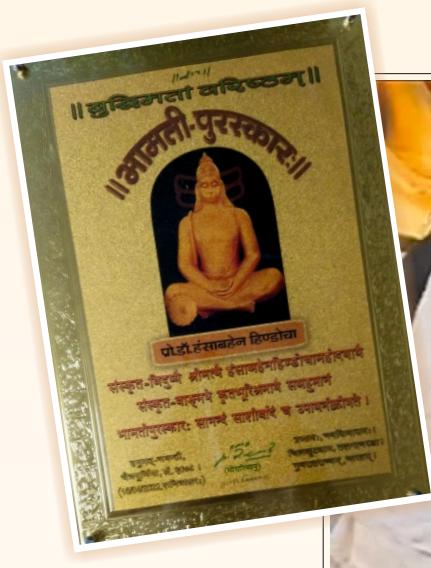
Year 12, Issue No. 2 March-April 2022

Editor : Manibhai Prajapati

Published by Registrar, Kadi Sarva Vishwavidyalaya, Sector-15,

L.D.R.P. Engineering College Campus, Gandhinagar-382016

Printed by : Sharda Mudranalay, 201, Tilakraj, Panchwati 1st lane, Ambawadi, Ahmedabad-6

પ્રમુખ મોરચિબાપુ,

રાજ્યપતિ સન્માનિત પ્રોફેસર ડૉ. હંસાબહેન હિડોચાને 'ભામતી અવોર્ડ' એનાયત કરી રહ્યા છે

તે પ્રસંગનું દશ્ય. બાજુમાં રાજ્યપતિ સન્માનિત ડૉ. ગૌતમ પટેલ દશ્યમાન થાય છે.

